4440

అభిజ్ఞాపిక

శ్రీ శనగన నరసింహస్వామి

* * "మోదకైస్త్రాదయ" నాందీ భూతంగా ప్రజాప్రభుప్రబంధం విడివడింది. అటు కవిరాజు నిష్క్రమణం; ఇటు ఋతురాజు ఆగమనం. గుణాఢ్యుడు లేని తెలుగుకొలువులో జీవకళ చెరిగింది. అఖిలాంధ్రపథం ఆంతరంగికంగా స్తంభించి పోయింది. నాటి పుంస్కోకిలస్వామి విషాదకంఠంలో వసంతగీతి చిక్కుపడింది. తదభిజ్ఞాపికయే ఈ కావ్యఖండిక.

1

స్వాగతమోయి! మాంసల రసాల కిసాల కవోష్ణ భోజనా
భ్యాగత! చైత్ర సుందర సభావన మాగధ మండల ప్రభూ!
స్వాగతమోయి! ఆంధ్రజన సాగర హర్ష పయోతరంగ రే
ఖా గురుదాహా! కోకిలసఖా! మధురామృతగాత్ర మోహనా

2

తెలుగుతోటల మీదుగా తెగబడి అదె
పొంగి వచ్చిన దొకసారి పూలకారు
లోకము తదాభిముఖ్య ప్రలోభమూన
ఏల వినిపింపవోయి నీ ఈలపాట ?

3

ఆహా! ఏమిది ? కన్నుదోయి సుడివో అశ్రూదకం బింతలో
సకలాంగమ్ములు ముద్దగా ముడిచి నిశ్శ్వాసింతు వెట్టట్టులో
ప్రకటింపంబడె పంచమస్వరము ప్రభ్రష్టమ్ముగా; తెల్గు నే
లకు శుష్కించునె రాగభోగలహరీ లాభమ్ము పక్షి ప్రభూ !

రాత్రివేళ

బాలగంగాధర తిలక్

రాత్రివేళ, ఎవ్వరూ లేరింట్లో, మసకగా ఉన్న విద్యుద్దీపాల కాంతిలో ఒక్కణ్ణే బాల్కనీలో కూర్చున్నాను బోగన్ విల్లా పందిరిలో. ఒక్క నిముషం ఆగి తెరలు తెరల్లాగ వీచే గాలిలోంచి ఎవరిదో ఏదో మధురాతిమధుర విషాదగానం నేరుగావచ్చి గుండెల్లోకి గుచ్చుకుంటోంది.

నిర్జనస్థలం, ఎవ్వరూ లేరు. చుట్టూ పరచుకున్న మైదానపు నగ్న దేహాన్ని స్పృశించబోయే నిచుల శాఖాగ్రపు వ్యగ్రపు తొందర, నిశ్శబ్దం మెల్లగా అడుగులువేస్తూ నడుస్తోంది. ఆకాశంమీద ఒక చుక్క మరోనక్షత్రంతో మాట్లాడే మాట మాత్రం మనస్సుకి వినిపిస్తోంది.

ఇంత రాత్రివేళ యీ గానం ఎవరిదో చీకటి కాగితంమీద ప్లాటినమ్ తీగలాగ మెరుస్తోంది; ఏదో విషాదాన్ని హాయిని భయాన్ని పంచిపెడుతూంది. ప్రాణాలకి అడుగున ఉన్న సుతారపు తీగల్ని కదలిస్తోంది. ఏదో విధి దష్టమైన జీవితంకాబోలు. పాపం మొరపెడుతోంది జాలిజాలిగా. సంకీర్ణమైన విశ్వరహస్యం మరీ మరీ నిగూఢమై కదలే నల్లని నీడలలో కలిసిపోతోంది.

చెరచబడ్డ జవ్వని విడివడిన పృథు శిరోజభారంలాగ యీ నిశీథం మలిన మలినమై, చెదిరిన తన అందాన్ని చీకట్లతో కప్పుకుంటోంది.. ఒంటరిగా నాలో ఊహాలలో అవ్యక్తంలాగ ఒదుగుతోంది. అనంతమైన శూన్యాన్ని అలుముకుంటోంది. ఏదో పాటమాత్రం ఏడుపీడుపుగా సన్నగా తీయగా గాలిలో ఊగుతోంది. నీరవమైన ఏకాదశి నిశీథాన్ని రెండుగా చీలుస్తోంది

పుష్పగిరి తిమ్మనార్యుడు: అతని కృతులు

శ్రీ వేదము వేంకటకృష్ణశర్మ

సాధారణముగ ఇంతవఱకు పాఠశాలాంత (S. S. L. C.) పరీక్షలకు నీతిపద్య సంకలనము ఏనుఁగు లక్ష్మణకవి కృతి భర్తృహరి పద్యములనుండియే జరిగెడిది. ఈ 1958 సం॥ పరీక్షల కేర్పడిన తెలుఁగు పాఠ్య ప్రథమభాగమున తిమ్మనార్యుని కృతినుండి తీసికొన్న పద్యము లాస్థాన మాక్రమించినవి. అనువాయితీగా వచ్చుచుండిన ఏనుఁగు వారి జిరాయితీహక్కు పుష్పగిరి వారి కొసఁగుట సంప్రదాయభిన్నము.

అనువాదకళలో ఏనుఁగు వారు చూపిన లౌక్యము భర్తృహరిని తెలిఁగించిన ఏలకూచివారికిఁగాని, యీ పుష్పగిరి వారికిఁగాని పట్టుబడలేదు. సురభి మల్లభూపాలుని పేర మకుట నిర్మాణమొనర్చి యతనికి అంకిత మొనర్పవలసిన బలవంత బ్రాహ్మణార్థమునకు లోఁగిన ఏలకూచివారి పద్యము లన్నియు ప్రాయికముగ శార్దూలములు; ఒండె మత్తేభములు. చిన్న చిన్న అనుష్టుప్పులలో మూలగ్రంథకర్త యిమిడ్చిన నీతులను సహితము శార్దూలమత్తేభములు కబళించివైచినవి. ఇఁక పుష్పగిరి వారు కొన్ని పద్యముల యెత్తుగడలలో ఏనుఁగువారిని అనుకరింపఁ దలఁచిరి; కాని బోల్తా తప్పలేదు. ఈ త్రిమూర్తులే కాక యింకిరువురు మువ్వురుగూడ, దీని—నాంధ్రీకరించిరి. నా శతక వాఙ్మయ సర్వస్వమున—ఈ భర్తృహరి వ్రాసిన వారి నందఱినిగూర్చి వ్రాసియున్నాను. కావున, నిపుడు తిమ్మనార్యుని—అతని కృతులనుగూర్చియే—యించుక వివరింపనెంచితి.

తిమ్మనార్యుఁడు స్వతంత్రకావ్యముగ రచించిన 'సమీరకుమార విజయ' పీఠికాభాగమున తన్నుగూర్చి యిట్లు చెప్పుకొనెను :—

"శ్రీహనూమత్పాద సేవాగతాధ్యాత్మ
తత్త్వకవిత్వ మహత్త్వవిదుఁడ
నాశ్వలాయనసూత్రహారి విశ్వామిత్ర
గోత్రాబ్ధిచంద్రుఁడఁ గుశలమతిని
అలపుష్పగిరి యప్పనార్యున కొబళాం
బకును సుపుత్రుండ, బ్రహ్మవేత్త
యైన వెంకటకృష్ణయార్యాగ్రణికిని వేంక
టాఖ్యకవీంద్రున కవరజుఁడను
సరసగుణయుతుండ, వరకవి, తిమ్మనా
హ్వయుఁడ నేను జననమంది, మనుట
కెల్ల ఫలము గల్గఁ గృతి యొక్కటి రచింప
నూహసేయుచున్న నొక్కనాఁడు॥"

ఇతఁడు విశ్వామిత్ర గోత్రుఁడనియు, ఆశ్వలాయన సూత్రుఁడనియు, పుష్పగిరి అప్పనార్యునకును, ఓబళాంబకును పుత్రుఁడననియు వేంకటకృష్ణయ్యకు, వేంకటాఖ్యునకుఁ దమ్ముఁడననియుఁ జెప్పుకొన్నాఁడు. ఇంటిపేరినిబట్టి ఇతఁడు వైదికుఁడని ఊహింపవలసియున్నది. తాను హనుమదుపాసినని పయి పద్యమందలి మొదటిపాదమునఁ దెలుపుకొన్నాఁడు. కావుననే 'సమీరకుమారవిజయము'-ను ఇష్టదేవతానుగ్రహార్థము వ్రాసినాఁడనఁదగును.

ఇతని అభిజనము నెల్లూరుమండలము - కొవ్వూరు తాలూకాలోని మోపేగుంట అను గ్రామము. ఇతఁడు పదునెనిమిదవ శతాబ్ది క్రీ. శ. 1750_90 ప్రాంతమువాఁడని ఆంధ్రకవుల చరిత్రమునఁ గలదు. ఇతని స్వతంత్రరచనలలోఁగల శబ్దసౌష్ఠవము, మంజుల మధురధారాధోరణి అనువాదములలోఁ గనఁబడకున్నది. ఆంధ్రీకరణమున సందర్భానుసారముగ ఉచిత శబ్ద ప్రయోగముచే రసోత్పాదన మొనర్చుటలో సిద్ధహస్తుఁ డనిపించుకొన్న శ్రీనాథకవిసార్వభౌమునికిఁ దరువాతి వారిలోఁ గొందఱు కట్టుప్రజ్ఞ అలవడలేదనుట సాహసము గానేరదు.

ఇతఁడు ఉభయభాషలలోను మంచిపాండితి గల వాఁడు. కవితావీథిని నిరంకుశముగ సంచరింపఁగల వాఁడు. వేదాంతశాస్త్రపారంగతుఁడు ఇతఁడు— (1) భర్తృహరిశతకత్రయము, (2) సమీరకుమారవిజయము, (3) సాధుమేధానిధిశతకము, (4) శేషశైలవిహారశతకము, (5) తిరుపడాంబాస్తుతి—అను గ్రంథములను రచించెను. ప్రకృత మీతని భర్తృహరి నీతిశతకమునూత్రమే ప్రచారమున నున్నది. పరిశోధకులు త్రిశతిలో నది యొక్కటే తిమ్మన వ్రాసినాఁడనుట పొరపాటు. తక్కిన రెంటినిగూడ అతఁడాంధ్రీకరించెను. కాని, లభ్యమయినవి కావు. సమీరకుమారవిజయమును వావిళ్లవారు ముద్రించిరి. సాధుమేధానిధి శతకమును కావలి ఉన్నతపాఠశాలాంధ్ర పండితులు శ్రీ కేసరి సుందరరామశర్మగారు సంపాదించి 1938 సం॥ర ప్రాంతమున నెల్లూరునుండి వెలువడుచుండిన—'స్వతంత్ర'—యను వారపత్రికలో వెలువరించిరి. తక్కిన వాలుగైదు సంఖ్యలుగల కృతులలోఁ గొన్ని పద్యములుమాత్రమే లభించినవి. దొరకినంతవఱకు యీ తిమ్మనార్యుని కృతులలోని పద్యములను శ్రీ కొమాండూరు రామానుజాచార్యులవారు సేకరించి నాకడకుఁ బంపిరి.

ఇతఁడు ఏనుఁగులక్ష్మణకవి యెత్తుగడల నవలంబించియు భర్తృహరిశతకానువాద మంత రసవంతముగఁ దనిఁగింపలేకపోయెనని వచించితినిగదా! అందులకుఁ గొన్ని యుదాహరణము లిత్తును :

(1) (ప్రసహ్య మణి ముద్ధరే న్మకరవక్త్రదంష్ట్రాన్తరాత్ : మూలము)

దీనికి ఏనుగువారి అనువాదము :

"మకరముఖాన్తరస్థమగు మానికముం
బెకలింపవచ్చుఁ, బ్రా
యక చలదూర్మికా నికరమైన
మహోదధి దాటవచ్చు, మ
స్తకమునఁ బూవుదండవలె
సర్పము నైన ధరింపవచ్చు, మ
చ్చిక ఘటియింప మూర్ఖజన చిత్తముఁ
దల్ప నసాధ్య మేరికిన్"

పుష్పగిరివారిది :—

"మకరముతో ఁఅనున్న పెనుమానికమైన
హరింపవచ్చు ; దు
ర్మొక చలదూర్మిఘోషము సాగరమైనఁ
దరింపవచ్చు ; కు
ప్యత్ఫణిభోగినైనఁ బువుదండవలెం
దలఁదాల్పవచ్చు ; బా
యక ప్రతికూల మూర్ఖ హృదయంబది
త్రిప్పఁగ రాదొకప్పుడున్."

(2) (క్షాంతిశ్చేత్కవచేన కిం? కిమరిభిః క్రోధోఽస్తి చేద్దేహినాం : మూలము.)

ఏనుఁగువారి ఆంధ్రీకరణము :—

"క్షమ కవచంబు, క్రోధమది శత్రువు, జ్ఞాతి
హుతాశనుండు, మి
త్రము దివ్యమందు, దుర్జనులు దారుణ
పన్నగముల్, సువిద్య వి
త్త, మ్ముచిత లజ్జ భూషణ, ముదాత్త కవిత్వము
రాజ్య, మీక్షమా
ప్రముఖ పదార్థముల్ గలుగుపట్టునఁ
దక్కవచాదు లేటికిన్."

పుష్పగిరివారి తెనుఁగుసేత :—

"క్షమమదియున్న నేల కవచంబు? బరి
యేటికిఁ గ్రోధమున్న?, దా
య మలయు నేల చిచ్చు, పరమౌషధమేల
సుహృత్తుగల్గ, మూ
ర్ఖ మనుజుఁడున్న నేల ఫణి, ద్రవ్య మదేల
సువిద్యయున్న, సి
గ్గమరిన సొమ్ములేల? కవితాఢ్యత గల్గిన
రాజ్య మేటికిన్."

(3) (విపది ధైర్య మథాభ్యుదయే క్షమా: మూలము)

ఏనుఁగువారి అనువాదము.

"ఆపదలందు ధైర్యము, సమంచిత సంపదలందుఁ
దాల్మియున్,
భూపసభాంతరాళమునఁ బుష్కలవాక్చతురత్వ, మాజి
బాహాపటుశక్తియున్, యశమునం దనురక్తియు, విద్య
యందు వాంఛాపరివృద్ధియుం బ్రకృతిజన్య గుణం
బులు సజ్జనాళికిన్"

(ఆనంద ముద్రాలయమువారు క్రీ. శ. 1926 సం॥న ప్రకటించిన భర్తృహరి త్రిశతిలోని పద్యములలో పైపద్యము కడపటిపాదమున "ప్రకృతిసిద్ధ గుణంబు' లనుటచే యతిదోష మేర్పడినది. ప్రమాద జనితము కావచ్చును.)

పుష్పగిరివారి పద్యము:—

"ఆపదలందు ధైర్యము, మహోభ్యుదయంబున నోర్పు, ప్రౌఢవా
చాపటిమంబు రచ్చలను, సంగరరంగమునన్ బరాక్రమా
టోపము, కీర్తి నిచ్చయుఁ గరున్ వ్యసనంబు శ్రుతిం దలిర్పఁ, బ్ర
జ్ఞాపక లొప్పచుండు, లివి పాయములై తివయందుఁ బొందఁగన్"

చిన్నపద్యములో నిముడఁదగు విషయమునకుఁ బెద్దివృత్తము రచించుట:—

(1) (ఆరమ్భగుర్వీ, క్షయిణీ క్రమేణ, లఘ్వీ పురా వృద్ధిముపైతి పశ్చాత్ : మూలము)

ఏనుఁగువారి రచన:—

"మొదలఁ జూచినఁ గడుఁగొప్ప పిదపఁ గుఱుచ,
యాదిఁ గొంచెము తర్వాత నధికమగుచుఁ
దనరు దినపూర్వపరభాగ జనితమైన
చాయపోలికఁ గుజనసజ్జనుల మైత్రి"

పుష్పగిరివారు వ్రాసినది:—

"హెచ్చులఁ గొల్లఁ, బిమ్మట క్షయించును కేపటిపూటఁ గీడనాఁ
గుచ్చుకు చెల్కి, గొల్లఁ గడుఁ గొంచెముగా, మఱి మీఁద హెచ్చుచున్
వచ్చు వివేకమచ్చిక క్రమంబున మాపటిపూట నీడనాఁ;
నిచ్చలు నిత్తెఱంగెఱఁగి, నెయ్యము సేయుఁడు నిమ్మికేతోడన్"

(2) (మృగమీనసజ్జనానాం, తృణజలసన్తోష విహిత వృత్తీనామ్: మూలము)

"ఏనుఁగువారి ఆంధ్రీకరణము:—
కసవుచే నీటిచే మోదకలనచేత
బ్రతుకు మృగమీన సజ్జనప్రకరములకు
శబర కైవర్త సూచకజనులు జగతిఁ
గారణము లేని పగవారుగాఁ దలఁప"

పుష్పగిరివారి కృతి:—

"నీరముఁ బూరి సంతసము నిచ్చలు జీవనమై పొసంగ, నెవ్వారికిఁ గీడుసేయక ప్రవర్తిలు మీన మృగార్యులందు నిష్కారణవైర మూనెదరు కష్టులు దాశకిరాతసూచకుల్ వారిజగమ్ము కట్టడలు, వారి దయారహితస్వభావమో కి?"

కావ్యలక్షణములు సంతరించుకొన్న సమీర కుమారవిజయ, ప్రశంస—ఇట అప్రస్తుతము.

'సాధుమేధానిధి' శతకమునకు—'రఘునాథ' శతకమను నామాంతరము గలదు. 'అనాథనాథ రఘునాథా, సాధుమేధానిధీ'—అన్న మకుటముతో ఇందుగల పద్యములు 108. కాని, 90 నుండి 105 పద్యములవఱకు అంతుపట్టుటకు వీలులేనంతగా శిథిలము లయినవి. మకుటముంబట్టి యిది శార్దూలము త్తేభవృత్తము లలో నడచినదనుట నిశ్చయము. కవి యీ శతకపద్యము లన్నిటిని సాధ్యమయినంతవఱకు దుష్కరప్రాసము లతో సాగించినాఁడు. నవకసొంపు హృదయమున కింపుగ పెంపారినది. కొన్ని పద్యము లీక్రింది ఉదాహృతములు :

(1) "రా! హస్తోద్ధృత దివ్యకార్ముకకరా; రావే, సుమిత్రాసుత
స్నేహాపూర్ణ కటాక్ష రా! పవనజాశ్లిష్టాం ఘ్రిపంకేజ; రా
వే, హారాముల కుంభలాభిరతి; రావే, రామ! సంక్రాంత సీ
తాహృత్సాస, యనాథనాథ, రఘునాథా, సాధు మేధానిధీ!"

(2) "సంసారార్తిఁ దపింపఁగా, వివిధ దోషంబుల్ ప్రకల్పింపఁగా,
హింసాపూర్వక బుద్ధినై మెలఁగఁగా, నేలా యుపేక్షింపె, దీ
మాంసాస్పృశ్యయ దేహమోహము హరింపక్ లేదకో మాయామృగ
ధ్వంసివ్యాఘ్ర, యనాథనాథ, రఘునాథా సాధుమేధానిధీ"

(3) ఉగ్రాంభోద్భవ జంభభిత్ప్రముఖ దేవోత్తంసకోటీర కో
ట్యగ్రభ్రాజిత దివ్యరత్న రుచిరువ్యాంఘ్రిద్వయా, ఘనభో
దగ్రాజద్ఘనకీర్తిధామ, నిధి వార్ధిక్షారవార్కోమణో
దగ్రక్రోధ, యనాథనాథ రఘునాథా, సాధు మేధానిధీ"

(4) "చిత్సంపత్తి యొకింత లేదు కదు వల్లీలంబు
శీలంబు, యో
షిత్సంపర్కము నందె కాంక్ష, శమముక్
క్షీణించె, సర్వార్థసం
దౌష్ట్యైక్యంబునఁ గాలముం గడచె, రావణ్యా,
పసుం బ్రోవ, వి
ద్యాత్సంబోధ, యనాథనాథ, రఘునాథా,
పాహి మేధానిధీ"

పైపద్యములన్నియు, మకుటము ననుసరించి కడపటిపాదమెల్ల "థ"—వర్గ యతిమైత్రి వర్ణములతో నే తుదివరకును సాగుటనుబట్టి, శతకమంతయు, అట్లే, తాను వ్రాయవలసిన నిర్బంధ మొకటి ఈ కవి కొని తెచ్చుకొన్నట్లయినది.

ఇతని మఱొక శతకకృతికూడా పైదానివలె నే కడపటిపాదమేకైక యతిమైత్రివర్ణ సంశోభితము. 'శేషశైలవిహార' యను దివ్యమకుటాలంకృత మగు ఈశతకము కందపద్యములలో వ్రాయబడినది. ఇందలి యమకముల గమకము శబ్దమార్దవసౌభాగ్యము, ధారాళ ధారాపాటవము కొండొకచో పోతనగారి పద్యమధురిమ జాలువాఱుచు—హృదయాహ్లాదముం గూర్చుచున్నయది. ఉదాహరణకుఁ గొన్ని పద్యములు—

(1) "ధాతవు, భ్రాతవు, మాతవు, త్రాతవు నీవని
తలంతు దైతేయవరా
వ్రాతభిరా, ఘాతహరా, శాతశిరా, శూర, శేష
శైలవిహారా"

(2) "వర్ణించెద, నీకథ లాకర్ణించెద, నన్నుఁ బ్రోవఁ
గదె యరుణవిభా
కర్ణేజపవర్ణ పురస్వర్ణప్రాకార! శేషశైల
విహారా!"

(3) రాధారత గాధాశత బోధాయత హృదయ,
భూరిశ్వసుర
త్యాధారా, సాధారణ సాధాకూపార,
శేషశైలవిహారా!"

4. హృద్యంబులు, మద్విరచిత
పద్యంబులు వినుము గోపభామా గృహ కుం
భోద్యత్పక్వపయోదధి
సద్యోమృతిచోర, శేషశైల విహారా!

5. పంకావృత శంకాతత
పంకావృత భవపయోధిఁ బాపుము, యుష్మ
త్కింకర యతి శంకరనుతి
సంకలితోంకార, శేషశైల విహారా.

ఇఁక ఇతని తిరువడంబాస్తుతిలోని పద్యముల సంఖ్య సరిగా తెలియవచ్చుట లేదు. శిథిలమయినవి పోఁగా, ఇప్పటికి దొరికినవి యేఁబది పద్యములు మాత్రమే. అన్నియు లయగ్రాహి వృత్తములు—దీనికి "హేరంబజననీ, తిరువడాంబముఖ రమ్యశశిబింబ, పుషితాశ్రిత కదంబ జగదంబా" అను మకుటమున్నది. ప్రతి పద్య మంత్యప్రాస నియమబద్ధమై, అద్భుతశబ్ద సౌష్ఠవసమేతమై సాగుట కనువుగ నున్నవి. కొన్ని పద్యము లీక్రింద మచ్చున కీఁబడినవి:—

(కొలువు వర్ణన)

"శంబర విలోల నయనంబులు విశాలజఘనంబులు
మరాళి గమనంబులు, పృథూరో
జంబులు, బిసాంచిత భుజంబులు స్మితాస్యవన
జంబులు రహించ చెలువంబొలుక నేవే
ల్పుంబడఁతి మిన్న లుడిగంబు లొనరింప సురలుం
బలసి కొల్వ, నని శంబలరుదో హే
రంబ జనని, తిరువడాంబముఖ రమ్యశశిబింబ
పుషితాశ్రిత కదంబ జగదంబా."

(శృంగార వర్ణన):—

బింబ మధురాధర ఫలంబు, లవలీదళ సఖంబగు
కపోలఫలకంబు, హాసవాంకూ
రంబును ప్రఫుల్లకుసుమంబు, కుచభవ్యలికుచంబులు
శిరోజ మధుపంబులును కొలా
పంబులు దలిర్ప ప్రమదంబగు వసంబని వనంబున
దలంచు హరిదంబరను నిజ ||హే||

(శౌర్య వర్ణన):—

శంబము మహాగ్ర నవహంబు విదళించు పగిదిం
బలలభోజుల శిరంబు లురువౌ గా
త్రంబులు, కరంబులు, నురంబులు, నరంబు
లుదరంబులు బసల్చు బవరంబున భవత్త్రి
శూలంబు, మహిషాసుర బలంబునకు భీతిజనకంబగు
కరాగ్ర ముసలంబు, భళిశే ||హే||

(దుర్జన వర్ణన):—

నింబతరుశాఖ లమితంబుగ ఫలించిన, ప్రియం
బెసఁగ వాయసచయం బెపుడు భక్షిం
చుం బరువులెత్తు కరణిం జెరిమ, మాలినజనంబు
గడియించిన ధనంబు దినఁ బ్రాప్తిం
చుం బసులపోల్కిఁ గుపథంబె నయ మూర్ఖ
విసరంబు శివభక్తుల విధం బరయఁ జో ||హే||

పద్యము లన్నియు ఈధోరణిలోనే నడిచినవి! ఈశతకపద్యము లొక్క స్తుతిపరములయినవి మాత్రమే కాక, నీతి శృంగార వైరాగ్యాద్యనేక విషయోద్ఘాటకములు. కవియే యిందలి పద్యములను ఆయా విషయ

పాతతరం కూచిపూడి నాట్యాచార్యులలో కట్టకడపటి మహనీయుడు

భరతనాట్య కళానిధి కీ. శే. వేదాంతం లక్ష్మీనారాయణ శాస్త్రిగారు

గత జూలై 13 వ తేదీన ఆంధ్ర రాజధాని నగరంలో దివంగతులైనారు

ఆంధ్ర నాట్యకళా చరిత్రలో ఇది ఒక మహాధ్యాయినికి ముగింపు

ముల ననుసరించి అయిదు భాగములుగ విభజించి నాఁడు:—(1) శౌల్యవర్ణన, (2) శృంగారవర్ణన, (3) శౌర్యవర్ణన, (4) దుర్జనవర్ణన, (5) ప్రార్థనము:- అవి క్రమముగ నవి పేర్కొనఁబడినవి.

ఇతని సమకాలికుఁడగు కంకంటి పాపరాజు ఇతని కావ్యనిర్మాణ సందర్భమునఁ దోడుపడినట్లు ఈ కవియే నుడివియున్నాఁడు,

“అవి కిరీటికి శౌరి తోడయినయట్టు
లమ్మహాకవి సాహాయ్య మాచరింపఁ
గృతి నొనర్పఁగఁ బూనిన యేను మొదట
నెంతు మద్వంశవిధ మది యెట్టు లనిన?”

ఇతఁడుగూడ ఉత్తర రామాయణము వ్రాయు నపుడు పాపరాజునకుఁ దోడ్పడిన ట్లొకప్రవాదము గలదు. నన్నయాదు దరువాతి వారిలో నిట్టిదరుదు. ఇదెంతవఱకు సత్యమో కాని, యిరువురి రచనలను జక్కఁగ బరిశీలించినపుడు మాత్రము కుడియెడమలుగ నుండుననుట నిస్సందేహము. జటిల శబ్ద సమాస ఘటన యందుఁ గంకంటివారిది, కుడిచేయి యయిన, పుష్పగిరి వారిది యెడమదని నిర్ణయించుటలో బాధకమంత గా లేదు.

ఈ పుష్పగిరి తిమ్మనార్యుని కృతు లన్నియు లభ్యములయిన నాఁడు ఆంధ్ర శారదకుఁ బుష్టియుఁ, దెనుఁగు ప్రజకుఁ దుష్టియు చేకూరగలదు.

గ్రంథ విమర్శనము

"అరుంధతీవశిష్ఠము"

రచన: శ్రీ బులుసు వేంకటేశ్వరులు. ప్రాప్తిస్థానము: బి. వి. అండ్ సన్సు, రామారావుపేట—కాకినాడ. వెల: 2-0-0.

నూర్గురు కొడుకులనుగన్న వసిష్ఠుడు సదాబ్రహ్మచారి. షడ్రసోపేతమైన భోజనమును తీసికొంటూన్న అగస్త్యుడు నిత్యోపవాసి.

సదాబ్రహ్మచారి దారి యిమ్మన్నాడని అరుంధతి అనగానే నది దారియిచ్చింది. నిత్యోపవాసి దారి యిమ్మన్నాడని అనగానే తిరిగి రావడానికి నది దారి యిచ్చింది.

అరుంధతికి ఆశ్చర్యంవేసి భర్తను ప్రశ్నించింది. దానికి వసిష్ఠుడు సమాధానం చెప్పాడు. ధర్మమునకు అంగముగా కామమును సేవించు భ్రాంతిహీనుడు సదాబ్రహ్మచారి. అన్నముబ్బినా, అబ్బకపోయినా సమబుద్ధితో ఉండేవాడు నిత్యోపవాసి,—ఇది ఆనాటి గార్హస్థ్యానికి ఆదర్శమైన ధర్మం. ఈ ఆదర్శాన్ని పునాదిగా చేసుకొని ధర్మం జీవిస్తూవుంటే దానికి అంగములై ఉండేవి అర్థకామాలు. ప్రధానమైన ఆదర్శం నశిస్తే పాశవవృత్తి తనంతట తాను ఉద్వేగించి ప్రకృతిని ప్రలోభంపాలు చేస్తుంది. తద్విధంగా ఆదర్శధర్మాన్ని నాశనంచేసుకొన్నది సృష్టి తనచేతులతోనే అన్నమాట. ఇక పురుషార్థాలు అపార్థాలు అయాయని విపరీతార్థాలు అనవక్కరలేదు.

సుప్రజకోసం వివాహం. కామతృప్తికి సాధనంగా ప్రకృతిని ఉపయోగించుకుంటే పురుషత్వం నశిస్తుంది. బ్రాహ్మమైన నిర్వచనం మనువు ఇలా సూత్రించాడు.

"కామాత్మతా న ప్రశస్తా
నచైవేహాస్త్యకామతా"—దీనిని ప్రత్యక్ష?మును సత్యమాత్రానికి ముడివేసి ఆచరించి చూపిన ఆదర్శపురుషులు భారతీయ ఋషులు.

నేను వచ్చేవరకూ ఈ కమండలువు పట్టుకుని ఉండు అని వసిష్ఠుడు వెళ్ళిపోయాడు. ఎన్నాళ్ళకో గాని రాలేదు. అంతవరకూ అరుంధతి అలాగే ఆ చోటనే చిత్తరువులా నిలిచి ఉన్నది.

ఇసుక వండిపెట్టమన్నాడు. చేసిపెట్టింది. పెండ్లిచూపులకువచ్చి వసిష్ఠుడు వధువయిన అరుంధతిని పరీక్షచేశాడు. అవిధంగా. ఆమె అన్నింటా ప్రథమశ్రేణిలో నెగ్గింది.

కన్యాదాత కర్దమ ప్రజాపతి ధన్యుడనయానని అనుకొన్నాడు. సర్వ సురసామ్రాజ్యాధిపతి యయిన శంకరునకు పిల్లనిచ్చి ఉబ్బిపోయిన హిమాచలేంద్రుని కంటె తానే గొప్పవాడననుకొన్నాడు.

విచిత్రము, పవిత్రము అయిన ఇతివృత్తం. శ్రీ శివరామశాస్త్రిగారు చెప్పినట్టు బులుసువారింటి పనులు పండితపామరులకు మన్నించదగినవే అయి ఉంటాయని అనడానికి ఈ నూతన రచన తిరుగులేని సాక్షి.

దురవగాహమైన భావమేదో కావ్యానికి జీవమని వెఱ్ఱితలలు వేసే ఆకాంల కావ్యాలు తుప్పతెప్పలుగా ఉప్పతిల్లుతూన్న ఈ దినాలలో వేంకటేశ్వరులు గారి యీ కృతి ప్రవాహానికి ఎదురీత అయింది. ఇందలి కథ చాలమందికి తెలియునదనే అనవచ్చు. ఈనాటి అభ్యుదయ మార్గాన్వేషక సాహిత్యరంగానికి ఈలాటి రచనలు ఆదర్శములైతే గార్హస్థ్యధర్మము మళ్ళీ మూడు పువ్వులూ, ఆరు కాయలుగా విలసిల్లుతుందని అనవచ్చు. ఆర్షమైన ధర్మబోధకు ప్రతిహతమైన రచన ఎప్పుడూ స్వయంవృద్ధిని సాధింకోలేదు. విశ్వజనీనమైన భారతము ఈనాటికీ సర్వులకూ సర్వవిధాలా ఉపాదేయమై ఉన్నదంటే అది బోధించిన ధర్మప్రవృత్తి నిష్కంటకమన్నమాట.

సాంఘిక జీవనమును పునీతముచేసి గృహము సద్గృహము కావాలనే ఆకాంక్ష మానవునకు ఎనాటికీ ఉంటుంది. దానికి వైతాళికులు ఎన్నడూ ఉంటూనే ఉంటారు. వారిని గుర్తించడం సంఘ ధర్మం.

విషయము ఎంత విజ్ఞాన ప్రదమో రచన అంత మనోజ్ఞముగా విరాజిల్లిన గ్రంథం ఇది.

"తరుణి! సంసార దీర్ఘయాత్రాపరులకు
నరయ సులభంబులౌ నుపాయములు గలవు
శమదమాన్విత ధర్మమార్గమును బట్టి
పొందవచ్చు యాత్రానందమిందువదన!

"పెంపునం దరించి రోగులం దరింపచేయ
సారవంతంబు నిజము సంసార మగును
ఆత్మ కుక్షింభరత్వ కామా విలమగు
నీచ సంసారమే సర్వ నింద్యమగును"—

కలస్వనం

ఖండకావ్యసంపుటి. రచన: శ్రీ గట్టుపల్లి సత్యనారాయణరాజు: ప్రచురణ: తెలంగాణా రచయితల సంఘం; హైదరాబాదు; వెల రు 1-25.

ఈ సంపుటిలో మొత్తం 32 ఖండకృతులున్నాయి. వీటిలో దాశరథి, రాయప్రోలు, మొదలైనవారిమీద చెప్పినకృతులు కొన్ని. గాంధిగారిమీదా, అస్పృశ్యతానివారణ మీదా, ఆంధ్రావతరణంమీదా, బుద్ధుడిమీదా రచించిన కృతులు కొన్ని. శ్రీ సత్యనారాయణరాజుగారు ఉదాత్తమైన కవితా వస్తువును సేకరించినప్పుడు మనోహరంగా రచించగలరు. 'పూజ' అనే కావ్యంలోనుంచి ఒకటిరెండు పద్యాలు:

హాయినొసంగు మంద మల
యానిల వీచికలందు సంజకెం
జాయ నలుంగులందున ప్ర
సన్నత గన్న మనః ప్రవృత్తిలో
కోయిలపాటలం దలచు
కొన్న సుఖస్వరమెత్తి వేగరా
వోయి! ప్రభో! యటంచు మను
రోజ్జ్వల గీతము నాలపించితిన్.
అనఘగీతికారవ
మనంత విశాల వినీల నిర్మలా

కాశము దాటి సత్వపరీ
కల్పిత సర్వ జగద్విలాస లీ
లాశయ దీపితంబయి సు
ఖావహమై జలజాసనాది దేవా
గీతులకైన నిక్కముగ
చెన్నగరాని పథంబు నంటినన్.

పూర్ణేందు బింబంబు బోలిన మోమ్మును
దరహాస చంద్రికల్ బరపుచుండ
సుందర నయనారవిందముల్ చిక్కని
కరుణారసంబును గురియుచుండ
నీలారుణాంబుప శ్రీ లలితాంగముల్
శృంగార వృష్టి వర్షింపుచుండ
భానుసహస్రవిభ్రాజిత మణికిరీ
టము విశ్వమును ప్రకాశిమొనరింప
కలిత పీతాంబరంబు దక్కనితురాయి
చిఱుత గాలికి నాట్యంబు గఱుపుచుండ
చల్ల చలగ పుడమికి జారివచ్చె
దివ్య మంగళమూర్తి నాదేవుడపుడు.

ఈ చివరి పద్యం లీలాశుకుని 'వేణీమూలే' అన్న శ్లోకానికి దీటుగావుంది.

దత్తమహిమ

రచన: శ్రీ మిన్నికంటి గురునాథ శర్మగారు. ప్రాప్తిస్థానము: రచయిత, బ్రాడీపేట, 6 వ లైను, గుంటూరు—2; వెల రూ 2/-

ఇది 430 పేజీల అవధినిగల అర్థవ్రాయమైన గ్రంథం, ఈగ్రంథాన్ని 2 రూపాయలకు ఎలా ఇవ్వ గలిగారా అని ముందు ఆశ్చర్యం కలుగుతుంది. కాని, పరమ ఆస్తికులూ, దత్తాత్రేయోపాసకులు అయిన శ్రీ గోవిందరాజుల శ్రీనివాసరావుగారి ప్రోత్సాహంతో ఈ గ్రంథం సృష్టింపబడినదని చదవగానే మనకు ఆ అనుమానం తీరుతుంది. దీన్ని వచనంలో సంఘటించ వలసినదిగా కూడా శ్రీనివాస రావుగారి ఆదేశమైనట్టు రచయిత చెబుతున్నారు. నిజానికి ఇది పద్య రచనగా సాగివుంటే దీని ప్రయోజనం బహు పరిమితమయ్యేది. ఇది సులభ గ్రాహ్యంగా వచనంలో రచింప బడివుండటం ముదావహం.

దత్తాత్రేయుడు, మన విజ్ఞాన సర్వస్వానికి సంకేతం. యోగ విద్యా సర్వస్వానికి ప్రథమ కారణం. సమగ్రమైన ఆయన చరిత్ర తెలుగులో ఎక్కడా వున్నట్టు కనుపించదు.

శ్రీ గురునాథ శర్మగారు బ్రహ్మాండ పురాణంలోని దత్తాత్రేయ మాహాత్మ్యమును సేకరించి దాన్ని తెలుగు వచనంలోకి అనువదించారు. దీన్లో దత్తాత్రేయావతార చరిత్రే కాక ఉపాసకులకు ఉపయోగకరంగా, అష్టోత్తర శతనామాది కొంత విషయంకూడా చేర్చారు. ఇవిగాక అందందు అనేక ధర్మ సూత్రములు, కర్మకాండకు సంబంధించిన వివరణలు వున్నాయి. విసుగు జనించకుండా చదువుకోవటానికి అనేక ఉపాఖ్యానాలతో నిండివుంది. అయినా పరమ పవిత్రమైన దత్తాత్రేయ చరిత్ర చదవటానికి విసుగేమిటి. ఇంటింటా వుండదగిన పునీత గ్రంథం.

ఆత్మవేదన

గేయ సంపుటి: రచన శ్రీ పొట్లపల్లి రామారావు, ప్రచురణ దేశోద్ధారక గ్రంథమాల 2844, ఇమాంబాడి వీధి, సికింద్రాబాదు. వెల రు 1-25.

ఈ సంపుటిలో 'రాజులుంటేమి' 'ఖైదీ,' నిస్పృహ 'ఆకలి.' 'జనత,' 'రైతు—రాజు' వగైరా శీర్షికలలో 23 రచనలున్నాయి. 'మాదాను' అనే మొదటి గేయం.

ఎవరు ఇక్కడ రైతు
ఎవరు ఇక్కడ రాజు
కష్టించు వాడొకడు
కాజేయు వాడొకడు
భూదేవి నాగటికి
పాడివ్వ బోదు
వరుణ దేవానీవు
కురియ బోకయ్యా
విత్తనాలు మొలక
లెత్తబోకండి
నదులార మీరింక
కదిలేరు సుమ్మీ!

* * *

అందర్నీ 'స్ట్రైకు' చెయ్యమంటున్నారు. మన 'సోషలిస్టిక్ పాట్రన్' గతేం కావాలి ?

స్వీకారము

రతనాల తండ్రి (గేయ నాటికలు): రచన: శ్రీ రంధి సోమరాజు; ప్రాప్తిస్థానము: రంధి సోమరాజు, C/o. సవరన్ ఏజన్సీస్, మెయిన్‌రోడ్, ఏలూరు. వెల రు 0-5-0.

ధ్రువ విజయము: (నాటకము) రచన: శ్రీ వంగీపురము కృష్ణమాచార్యులు; ప్రాప్తిస్థానము: వి. రామన్, 50. జనరల్ ముత్తయ్య మొదలి వీధి. సాహుకారుపేట, మదరాసు-1.

వేంగి చాళుక్య చరిత్ర పద్యకావ్యము రచన: శ్రీ కొత్త భావయ్యచౌదరి; సంగం జాగర్లమూడి, గుంటూరుజిల్లా; రు 0-5-0.

కృతజ్ఞత: నవల (చరిత్రాత్మకము) రచన: శ్రీ బులుసు సీతారామశాస్త్రి: వీరేశలింగం హైస్కూలు, రాజమహేంద్రవరము: వెల రు 1/.

చంద్రోదయము: నవల చరిత్రాత్మకము రచన: శ్రీ బులుసు సీతారామశాస్త్రి, వీరేశలింగం హైస్కూలు, రాజమహేంద్రవరము. వెల రు. 1-0-0.

మాలతి: (కథాద్వయం): రచన: శ్రీ పులిపాక జగన్నాథరావు; ఆంగ్లభాషాశాఖ, హిందూ కళాశాల, గుంటూరు. వెల రు 0—25.

స్వర్ణకుమారి: పద్యకావ్యము: రచన: శ్రీ సోమంచి సూర్యనారాయణశర్మ; విజయలక్ష్మి ప్రెస్; కాకినాడ. ఆంగ్లంలో 'ది గోల్డెన్ టచ్' అనే పేర ప్రసిద్ధమైన కథ ఆధారంగా వ్రాయబడిన కావ్యం. వెల రు 0-75.

ప్రపంచ కథావళి: అనువాదం: శ్రీ బి. వి. సింగరాచార్య: ప్రచురణ: కళ్యాణీ ప్రచురణలు, 16, 17, గజపతి లాలా లేన్, మద్రాసు-5. వెల రు1-25.

Printed & Published For Nageswara Rao Estates (Private) Ltd., by S. Radhakrishna, at The Andhra Patrika Press, 6 & 7, Thambu Chetty Street, Madras—1. Editor: S. Sambhu Prasad.

4

ఎన్ని వసంతముల్ గడచి ఈ మధుమాసము ప్రాప్తమయ్యెనో !
నిన్న గుణాఢ్య సత్కవి గణించిన రోజులు, ఆంధ్రరాజ సం
పన్న స భాస్థలమ్ము మఱువం దరమయ్యెనటో ! కృతజ్ఞతా
స్విన్న మనోజ్ఞరాగములు చిందవదేమి తెనుంగు భూమిపై ?

5

అవునవు నర్థమైనది మహాత్మ ! గుణాఢ్యుడు కొల్వులో పరా
భవమును పొంది మాత్ర భువిబాయుట; నేటికి జ్ఞప్తికెత్తు నీ
రవమగు నీ ప్రవర్తనము రమ్యము లెమ్మిక ఎప్పుడైన నీ
ప్రవిమల గాన మాధురులు పంటకు వచ్చున ? పోయి వత్తువా ?

6

దవ్వుల శాతవాహన శతక్రతు నిశ్చల నేత్ర వీధిలో
నవ్వులు లేవు; తద్రసమనః ప్రమదా కబరీ భరమ్ము పై
పువ్వులు లేవు; తజ్జన వపుస్సఫలాను వచోవరమ్ములో
రువ్వులు లేవు; ఆ మని పురోగమనమ్ము తిరోగమించునో !

AMRUTANJAN
Pain Balm

విశ్వనాథవారి రామలక్ష్మణులు

పావకి

పై పేరుతో భారతిలో వచ్చిన వ్యాసం చూసే సరికి హడిలిపోయాను. అది వారు ఏనాడో వ్రాసివుండాలిసిందట! ఏదో ఇప్పటివరకూ ఇలా ఉండాలిసిన యోగం వుందికాబట్టి సరిపోయిందికాని అది ఇంతకుముందే వచ్చివున్నట్లయితే హృదయవిశ్ఛేదం అయివుండేది. మరి వ్రాసినవారు సామాన్యులా! ప్రతివాది భయంకరులు! ఒక్క వీరేకాదట! ఆంధ్రదేశంలో ఈ విషయం తెలిసినవారు (ఒక్కరూ ఇద్దరూ కాదు) సహస్రాధికులు ఉన్నారట! వారంతా దయతలచి పూరుకున్నారుట! వీరైనా ఇన్నాళ్ళూ పూరుకోవడం అనుగ్రహబుద్ధి తక్కువ కాకపోవడంవల్లనే. అయితే ఇప్పుడీ ఉపక్రమం దేనికి? అంటే - 'అపమార్గంలో పడిపోయినభాషకు ప్రాధాన్యంవచ్చి అది ఉపాదేయమే అనే అపోహ జనాల్లో వ్యాపించి ఇహ సన్మార్గంలో నడిచే రచనకు స్థానం ఉండకపోతుందనియ్యేవే!, చూడబోతే వీరూ ఏదో కొంత రచన చేసినవారల్లేనే అవుపడుతుంది. అది ఏదో బయట పడవేస్తే బాగుంటుంది. ఏలాంటి రచనకైనా నేటి తెలుగు దేశములో స్థానం అంటూ ఉండకపోవడం ఉండదనుకుంటాను. కాబట్టి భయపడనక్కర్లేదు. కాదు - వీరు ఏరచనా చేసివుండరు. 'ఈనాటి తెలుగునాటి రసజ్ఞులకు పట్టిన దుర్గతి రాబోయే పరంపరకు పట్టకుండా ఉండాలి' అనే వ్యవస్థా రక్షణాభినివేశంతోనే విభూషణమైన మానాన్ని కూడా వదులుకొని వీరి ప్రకృనోద్యమం! అని అనుకుందాం. ఎంత ఉదారమైన సంకల్పం! నన్నయ్యనాటి పరిషత్తులేకా వ్యవస్థలేకా భాష చెడిపోతోందే! అని ఇహ విజ్ఞులెవ్వరూ విచారించనక్కరలేదు. ప్రతివాది భయంకరులు పూనుకున్నారు. మనకాభయం అక్కరలేదు. బాగుంది. అయితే-ఈ పనికి వీరు ఎవరితో ఉపక్రమించారయ్యా! అంటే వారితోనూ వీరితోనూ కాదు. నేటి తెలుగు కవుల్లో ఒడ్డోలుడని పేరుమోసిన సత్యనారాయణగారితోనే! మరి 'ప్రధాన నిబర్హణన్యాయం' తెలిసినవారైవుంటారు ఆచార్యులుగారు! తత్రాపి.-'నానక లోక వైభవసనాథము నాథకథన్ రచించెదన్' అని ఆయన ప్రతిజ్ఞచేసి రచిస్తూవున్న రామాయణ కల్పవృక్షంలోనే ఉపక్రమించారు. విమర్శలువస్తే సమాధానం చెప్పికొని ఆదుకోవడానికి 'శిష్య వాత్సల్యమ్ము చెలువుదీర్చినమూర్తి!' పెద్దదిక్కు వెంకన్నగారు కూడా ఇప్పుడు లేరాయె. వెంకన్నగారంటే ఏమిటో మనవి చేస్తాను. 'కాకనికంఠంబు కత్తికోత.' సత్యనారాయణగారు చిక్కుల్లోనే పడ్డారు. మరి ఈవచ్చిన విమర్శ సామాన్యమైనదా? తట్టుకోవడానికి వీల్లేనిదాయె! అదైనా గ్రంథం యావత్తునూ వుద్దేశించి కాచికాదు. ముప్ఫైరెండుపద్యాలు వున్న భాగాన్ని గూర్చి మాత్రమే. ప్రతి పద్యమూ వుదాహరించి ప్రయోగాల క్రింద గీట్లుపెట్టి భిన్నాభిన్నంచేసి మిగిలిన గ్రంథం అంతా కూడా యీలాగే వుండి వుంటుందనటానికి మచ్చుతునకగా ఆయా విమర్శను వెలయించారు ప్రతివాది భయంకరులు! పేరు తలచుకుంటేనే గుండెలవిసిపోతున్నాయి. భయం వేస్తోంది కాబట్టి 'భయంకర' మినహాయించి ప్రకృతం ప్రతివాదిని మాత్రమే గ్రహించి (లాఘవానికి సుమండీ!) సమాధానాన్ని యథాశక్తి వుపక్రమిస్తాను. యశోవా, మృత్యుర్వా!

ప్రతివాదుల వుపక్రమ వాక్యం ఇది—"పై పాఠ్య భాగములోని ప్రతిపద్యము నుదహరించి (ఉదహరించి—తప్పు. ఉదాహరించి అని వుండాలి) యందలి యౌచిత్యానౌచిత్యములను నా యోపినంత వఱకు సహృదయముతో (సహృదయముతో తప్పు. సహృదయముగ అని, లేదా సహృదయతతో అని కాని వుండాలి.) విమర్శించుటకుఁ బ్రయత్నించెద."

సహృదయత మాట అలా వుంచుదాం. అది దేవుడికే తెలియాలి. ప్రతివాదులు పద్యాలన్నీ లెఖ్ఖపెట్టి మేలుచేశారు. సమాధానాలివ్వడానికి క్రమం వెతుక్కోనక్కర్లేకుండా సరిపోయింది.

మొదటి ఆక్షేపం—

(1) వ. రామలక్ష్మణు లిరువురు గాధేయపాదాభి
వందనం బాచరించిన-

కం. రాముఁడు నమస్కరించుచు
నా ముని పాదములు తాఁకినంతటన తనూ
రోమాంచమ్ములానంద
శ్రమత్పులకాంబుభంగస్ఫృతి ముని పొంగెన్.

"ఈ వచన భాగమును నీ కంద పద్యభాగమును గలిపి యొక వాక్యముగా నూహింపఁబడియున్నది."

అసలు యీ వాక్యం సరిగ్గా వుందా? అని విచారించాలి. ఊహించిన వానిచేత అవి కలపబడ్డాయి కాని అవి స్వతహా కలిసి లేవు. రెండూ విడివిడిగానే వున్నాయి. "రామలక్ష్మణులు—ఆచరించిన" అన్నది కథానుసంధాయకమైన వాక్యం. అది సమాపక క్రియతో వుండి తీరాలన్న నిర్బంధం లేదు. భాగవతాద్యనుశీలనం యేమాత్రమైనా వుండివుంటే యీలాంటి సందేహం పుట్టదు. ఆచరణ సమకాలంలో ఒక విశేషం కవిచేత వివక్షితం కాబట్టి 'ఆచరించిన' అని అసమాపకక్రియ వాడబడింది. నమస్కార రూపక్రియకు పాదస్పర్శనం అనేది కాయికాంగం మాత్రమే. నమస్కారమంటే కాళ్ళు పట్టుకోవడమే కాదు. గురు పితృ స్వనామములను ఉచ్చరించడం మొదలైన వాచికాంగం కూడా అందులో వుంటుంది. (ఏవ ప్రాచేత సాం-తే వాసీ లవః ప్రణమతి. ఉ—రా.) సంప్రదాయం తెలియాలి. కాగా—ఒకే వాక్యంలో 'పాదాభి వందనము' 'నమస్కరించుచు' 'పాదములు తాఁకినంతటన' లేవు. ఇక పోతే నమస్కరించుచు పాదములు తాఁకుటలో విరోధం ఏముంది? నమస్కరించుచు—గురు పితృ స్వనామకథన రూపమైన వాచికక్రియ చేస్తూ—సమకాలికంగా పాదస్పర్శ రూపమైన కాయికక్రియ చేయవచ్చును. అలాగే చేయాలికూడా.

రాముడు తాఁకినప్పుడే మునికి వొళ్ళు గగుర్పొడవడమున్నూ, చెమర్చడమున్నూ. ఏమంత వుపద్రవం వచ్చిందంటే మరీ ముని దృష్టిలో రాముడు ప్రాకృత శిశువుకాడు. లీలాగృహీత మానుష రూపుడైన సాక్షాన్నారాయణుడు! పాఠకుఁడైనవాడికి సన్నివేశాన్ని భావించుకోగలిగిన శక్తి వుండాలి. పక్కా భాషాజ్ఞానం చాలదు.

లక్ష్మణస్వామి రాముడికన్నా తక్కువైపోవడం లేదా? అని విచారించడం అప్రస్తుత ప్రసంగం అవుతుంది. తక్కువా అంటే మరి తక్కువే అని అనుకోవలసి వస్తుంది. ఇంతకూ సారాంశం యిది—నమస్కార క్రియ రామలక్ష్మణోభయాశ్రితం. అందులో రామాశ్రయమైన నమస్కార క్రియవల్లనే మునికి పులక స్వేదోద్గమాది వికారం కలిగింది. కనుక 'రాముఁడు నమస్కరించిన' అనే పద్యంలో రాముఁడు పునరుపాత్తుఁడైనాడు. పోతే—'తాఁకినంతటన' అనేచోట అలంకారధ్వని వుంది. ఏలాగంటే, రామస్పర్శ కారణం. పులక స్వేదములచేత తెలియబడుతూవున్న ముని ఆనందం కార్యం. కారణం ఎప్పుడూ కార్యం కంటే పూర్వకాలికం. అలాంటి కారణంతో కార్యానికి యౌగపద్యం చెప్పినట్లయితే 'అక్రమాతిశయోక్తి' అనే అలంకారం అవుతుంది. ఆ అక్రమాతిశయోక్తిని యీ 'తాఁకినంతటన' అనే అవధారణార్థకం ధ్వనింపఁజేస్తోంది. విచారిస్తేనేకాని తెలిసే విషయం కాదిది. విశేష్యాన్ని వాడిన తర్వాత సర్వ నామాన్ని వాడడమే సామాన్యం. కాని నియమం లేదు. ఇచ్చట సర్వనామం వాడితే-అది 'రాముఁడు' అనే శబ్దానికికూడా ఆక్షేపకమయ్యే చిక్కువుంది. అది అలా కారాదు. ఇచ్చట ముని పొందిన ఆనందమే వివక్షితం. సందేహనివారణకే పునః మునిశబ్దప్రయోగం! అదీకాక—యిచ్చట సర్వనామంకంటే మునిశబ్ద ప్రయోగంలోనే ఔచిత్యం వుంది. యేలాగంటే—రామస్పర్శకు పూర్వంవున్న మునిరూపం వేఱు. ఇప్పటి రూపం వేఱు. ఇప్పటి రూపం రామస్పర్శ జనితమైన ఆనందంవల్ల పులకితమున్నూ స్విన్నమున్నూ అయింది. ఆ పూర్వరూపంలో వున్న మునికి—ఇప్పటి యీ పులకిత స్విన్నరూపంలో వున్న మునికి—కల అభేదాన్ని కేవలసర్వనామం కంటే ఆవృత్తమైన మునిశబ్దమే సమర్థంగా స్ఫురింపఁజేయగలదు. కవి యీ ప్రయోజనంకోసం యిచ్చట రెండుచోట్ల మునిశబ్దాన్ని వాడారు కాని విశేష్యమునుపయోగించిన తరువాత సర్వనామమును వాడాలన్న సామాన్య నియమం తెలియక కాదు. అలా అనుకోవడం పొరబాటు. ప్రౌఢ రచనలో పద ప్రయోగౌచిత్యం యీలా వుంటుంది. ఇది బాలబుద్ధులకు అందేది

కాదు. చూచేకన్ను వుండాలి. ఇంతవఱకూ చాలునను కుంటాను.

"తనూరోమాంధువు లానంద శ్రీమత్పులకాంబు భంగదృతి' అనునది వాక్యమా, సమాసమా",

ఇది వాక్యమే. రోమాంధువులు—రోమాంధువుల యందు అని అర్థం. 'ఒక్కొక్కచో జసంబు సప్తమికిన్ బ్రథమయగు' బ్రౌ—వ్యా. కా. సూ 20. ఉదా. 'భావంబుల్ భయముజ్జగించి చొరుడీ భవ్యాద్రి చాటందరున్' (హరివంశము) భావంబుల్—భావములయందు. చాలకపోతే తిక్కన్నగారుకూడా వున్నారు. 'హరిఁబొరి మోము బాష్పజలపూరము గ్రమ్మగ—' శల్యప. మోము-మోమునందు.

"ఆనందశ్రీమత్పులకాంబుభంగ ధృతి ముని పొంగెన్" యిదేమీ దీర్ఘవాక్యసమాసం కాదు. ఆలోచించకుండా తెలిసిపోవడానికి! కవిత్వం ఆలోచనామృతం. ఆలోచించినకొలదీ విశేషాలు తెలిసే అవకాశం వుండాలి. వివరిస్తాను.

ఆనంద శ్రీమత్—ఆనంద సమృద్ధిమంతములైన (సమృద్ధిమత్త్వం అంటే వ్యంజకత్వంచేతనని తాత్పర్యం. పులకాదులు వ్యంజకాలు. వాటిచేత ఆనందం వ్యజ్యమానం అవుతుంది. అంతే కాని ప్రతివాది అనుకొన్నట్లు రోమాంధువుల కానందమంటూ వుండదు.) పులక - గుర్పాటుయొక్క - అంబు భంగ-స్వేదాంబు తరంగములయొక్క - ధృతిన్ - ధరణముతో - ముని పొంగెను. అని చెప్పుకోవాలి.

స్వామీ! యిలా చెప్పుకోవడం చేత 'శ్రీమ' ద్విశేషణం సకల కల్యాణగుణ పరిపూర్ణుడైన శ్రీరామచంద్రుడికి తప్పిపోయిందే! అని మీరు నిర్వేదించనక్కరలేదు. ఓపికచేసి రామాయణ కల్పవృక్షమంతా చదవండి. (ఈ ముప్ఫైరెండు మాత్రమే చదివితే ఎలా?) కావలసినన్ని విశేషణాలు దొరుకుతాయి. సత్యనారాయణగారికి మీకంటే తక్కువ రామభక్తిలేదు. ఇంతకీ ముఖ్యవిశేషం ఏమిటంటే—

"సన్న్యాసియైన విశ్వామిత్రుని కెమటకా విశేషణము?" అనే మీ జుగుప్సాకరమైన సంశయం నివర్తిస్తుంది.

"ఇంతకీ నీపద్యవచనసంకుల సారాంశము శ్రీరాముఁడు విశ్వామిత్రుని పాదములను స్పృశించుటచే నాయునికి గుర్పాటు కలిగెను" అని. అంతకన్న సాధారణ భాషాజ్ఞానము గలవానికిఁ దెలియని మహోన్నత భావనాబల మిందేమియు లేదు. "ప్రసన్న గుణము సున్న."

పై వివరణవల్ల సాధారణ భాషాజ్ఞానమైనా లేదనీ, సంప్రదాయ విజ్ఞానం బొత్తిగా లేదనీ, పాఠకులకు తెలిసిపోకుండా వుండడం ఎలా సంఘటిస్తుంది? ఒకవేళ సాధారణ భాషాజ్ఞానం ఉన్నట్లయితే, (లేదు అని ముందు రుజువవుతుంది) శబ్దార్థమాత్ర ప్రవణులకు గోచరించని విశేషాలుకూడా కొన్ని మరి పై పద్యంలో మనవి చేశాను. ఇప్పటి కింతవరకూ చాలుననుకుంటాను. మరి 'ప్రసన్న గుణం' మాట సెలవిచ్చారు. మీ రనుకున్న అర్థంలో అది తప్పు. ప్రసాదగుణము అని కాని ప్రసన్నతాగుణము అనికాని అనాలిసివుంటుంది. ధర్మధర్మిభావమైనా తెలిసినట్లు కనబడదు. (ఇది సాధారణ భాషాజ్ఞానంలోనిదే) స్వాములు పాపం పెద్ద పని పెట్టుకున్నారు!

గ్రంథం పెరిగేట్టుంది. స్థాలీపులాక న్యాయంగా ప్రతివాదుల ఔచిత్యానౌచిత్య విమర్శశక్తి ఆ యీ మొదటి ఆక్షేపంలోనే పాఠకులకు తెలిసి వుంటుంది. ఔచిత్య విచారానికి కావలిస్తే మళ్ళీ వుపక్రమిస్తాను. ముందు శాబ్దిక దోషాలనుండి బయటపడితే ఇప్పటికి అంతే చాలు.

3. గాధేయు కన్నులు కమలపత్రాభిరాములైన
రాము నేత్రములఁ గలియు
గాధేయు కన్నులు కదలి వసిష్ఠుల
స్తిమిత నేత్రములను జేరఁబోవు
గాధేయు చూపులు కమనీయ రామ మే
ఘము మేన శంపాభ కాంతు లొలయు
అందుగన్నను

"ఏమి విశ్వామిత్రుఁడో కాని తనకు నమస్కరించిన రామలక్ష్మణుల నెంతమాత్రము నాశీర్వదింపక వట్టిచూపులు ప్రారంభించినాడు. 'గాధేయు' పదము పైవచనములో నొక్కమారు ఉపయోగింపఁబడియదే యీ పద్యములో నాలుగుసార్లు ప్రయోగింపఁబడుటలో సారస్యమేమియు లేదు."

నాలుగు పాదాల్లోనూ గాధేయపదానువృత్తి— నమస్కరించిన రామలక్ష్మణులను విశ్వామిత్రులు

ఆశీర్వదింపక పోవడానికి. కారణాలు తరవాత ఆలోచిద్దాం. ముందు పెద్దచిక్కు వచ్చిపడింది. యీ శంపాభకాంతులవద్ద. ఏమిటీ శంపాభకాంతులు! ప్రతివాదుల బాధయిది-

"అందమైన రామునియొక్క మేఘమువంటి శరీరమునందు గాధేయుని చూపులు 'శంపాభ కాంతులలయి' అని యున్నది. శంప- మెఱుపు. ఆభకును కాంతికిని అర్థభేదము లేదు. 'ఆభ' శబ్దము స్త్రీలింగము ఆకారాంతము. 'ఆభకాంతులు' సరియేనా? పండితులు యోజింపవలసినది."

వ్యుత్పత్తి యెంత దుస్థితిలో వుందో తెలిసికోవడానికి యిది మచ్చుతునక! యీ మాత్రం పరికరంతో యీ పనికి పూనుకోకపోతే నిర్బంధించే దెవరు? 'అపండితుణ్ణి' అనే స్వస్వరూపావబోధనమే వుండివుంటే గ్రంథం యింత పెరిగేదికాదే! ఆస్తాంతత్ —'శంపాభ కాంతులను' వ్యాకరిస్తాను. శంశేత- ఆభాతీతి- శంపాభా- సా- కాంతిః- శంపాభకాంతిః. 'ఆతశ్చోపసర్గే' 'ఆతోలోపశ్చ' 'అజాద్యతష్టాప్' 'పుంవత్కర్మధారయ జాతీయ దేశీయేషు' యీ సూత్రాలవల్ల పైరూపం నిష్పన్నమవుతుంది. యీ భాగ్యానికి కౌముదిదాకా పోనక్కర్లేదు. రఘువంశం ప్రథమసర్గ పూర్తిచేసి, ద్వితీయసర్గ యెనిమిదో శ్లోకం వరకైనా చదివి గ్రంథ పరిపూర్తి చేసివున్నా, చాలు.

'మరుత్ప్రయుక్తాశ్చ మరుత్సఖాభం'

యిక్కడ విగ్రహం యెల్లాగో మల్లినాథులు వివరించే వున్నారు.

'అందుఁగన్నను'

ప్రత్యయంపై ప్రత్యయం కూర్చుట తగదని ప్రతివాదుల శాసనం! కాని కొన్ని ప్రత్యయాలు కేవల ప్రత్యయ మాత్రములే కాక స్వతంత్ర వ్యవహార యోగ్యములై వున్నాయన్న విషయం తెనుగువ్యాకరణాలు చూచివున్నవారికి తెలియకపోదు. 'అందు' స్వతంత్ర వ్యవహారయోగ్యమే! నిత్యవ్యవహారంలో కూడా మనం 'అందుచేత' 'అందువల్ల' 'అందుకొఱకు' 'అందుండి' మొదలైనవి వాడుతూనే వున్నాం.

(4)కం. మునిదృష్టిలోన మలఁచును
మనుజేశ్వరుఁ గని వసిష్ఠ మానిం గని త
క్కినవారిం గని యొక క్రొ
త్తనవ్వు నవ్వు చిటులఁగ ధాత్రీపతిగోఁ.

యీ పద్యంలో "విశ్వామిత్రుఁడు మూడుసారులు 'కని' నాఁడు" అని ప్రతివాదులకు వేదన! మూడుసార్లు కన్నది ఒక్కడ్నే కాదు. ముగ్గుర్ని! (మనుజేంద్రుని, వసిష్ఠమానిని, తక్కినవారిని.) బాధే. అయినా తప్పదు. విడివిడిగానే 'కని' వలసి వుంటుంది. వసిష్ఠులవారిని చూచిన చూపులో అర్థం వేరు. దశరథుణ్ణి చూచిన చూపులో అర్థం వేరు. తక్కినవారిని చూచిన చూపులో అర్థం వేరు.

"'నవ్వు' కందపద్యమునకుఁ గావలసిన శరవేగమును భగ్నపఱచినది"

'యీ పద్యానికి' — 'యీ వేగం' — అంటూ ఏకొక లక్షణ గ్రంథం చేసి వ్రాసిపెట్టినట్లు వుంది! సమర్థుఁడైన కవిచేతిలో యే పద్యమైనా భావానికి అనురూపమైన నడక నడుస్తుందికాని దాని నడకంటూ అది నడవదు. కందపద్యంలో 'శరవేగం' వుండాలనుకోవడం, భావానుసారంగా నడక వుంటుందని తెలియకపోవడం!

(5)మ. ఎవరన్యా! రఘురామచంద్రులకుఁ
గానీ యస్త్రవిద్యాగురుల్
నవబాహాపటుదీర్ఘదండములకు నీ
నావస్థ శిష్యత్వ మొ
ప్పవలెన్, శ్రీరఘురాము బాహు
పటిమల్ ప్రాశస్త్యమందన్వలెన్
విద్యుతింబుల్ మునికోటి యజ్ఞతతి
నిర్విఘ్నత్వ మొప్పన్వలెన్.

"రామచంద్రులకుఁ గానీ" ప్రతివాదులకు పదచ్ఛేదమే రానప్పుడు సమాసాలు తెలియకపోవడంలో ఆశ్చర్యం లేదు. 'రామచంద్రులకు గా, నీ యస్త్రవిద్యాగురుల్' అని విరుచుకొని తికమక పడ్డట్లు కనపడుతోంది.

"శ్రీరాములకుఁ దక్కిన విద్య లన్నిటివలెనె యింతవఱకు నస్త్రవిద్యయందును వసిష్ఠులే గురువు."

యీ మాట కాధారం యెక్కడ వుంది? వాల్మీకంలో లేదు "గజస్కంధేఽశ్వపృష్ఠే చ, రథచర్యాసు సమ్మతః। ధనుర్వేదే చ నిరతః పితృశుశ్రూషణేరతః" అని మాత్రమే వుంది. రఘువంశపు రాజులకు వసిష్ఠుల గురుత్వం ధనుర్విద్యా విషయంలో కాదు. అరాజా!

ఒంతా బాల్యంలో తమ తమ తండ్రుల వద్దనే ధనుస్సు పట్టినట్లు తెలుస్తుంది.

"త్వచం స మేధ్యాం పరిధాయ రౌరవీ
మశిక్షతాస్త్రం పితురేవ మంత్రవత్
న కేవలం తద్గురురేకపార్థివః
క్షితావభూదేకధనుర్ధరోఽపి సః"

రఘువంశం.

వాల్మీకాన్ని పట్టిచూస్తే శ్రీరాములకు విద్యలన్నీ 'ప్రపేదిరే ప్రాక్తన జన్మ విద్యాః' అన్నట్లు స్వయం ప్రకాశములైనట్లే తోస్తుంది. అప్పటికి ధనుస్సులో అంతో యింతో గురుత్వమంటూవుంటే అది దశరథునిదే అయివుండాలి. 'ధనుర్వేదచనిరతః పితృశుశ్రూషణేరతః' అనేకదావుంది! ఇహ రామాయణ కల్పవృక్షాన్నిబట్టిచూస్తే శ్రీరాములకు ధనుర్విద్యా గురువు కైకేయి. చదివితే తెలుస్తుంది.

"రామునకు గురువుగా నుండుట కితడు తగరనియుఁ దానే తగుదుననియు నధిక్షేపించుచున్నాఁడు" (వసిష్ఠుల్ని!) యీ ఆకాశసౌధం యెలా నిలుస్తుంది? అంతవరకూ శ్రీరాములకు ధనుః పరిచయంమాత్రం వుండివుండవచ్చును. ఆ ధనుః పరిచయానికి దశరథుడో! కైకేయియో (అర్జునుడికి కృపాచార్యులవలె) గురువులై యుండవచ్చును.

ఇహ అస్త్రవిద్యలకు గురువు కావలసి వున్నాడు. ఇందులో వసిష్ఠులకు తగిలే అధిక్షేపమంటూ ఏమీ లేదు.

"రఘురామచంద్రులు — అని బహువచనములో నొకతూరియు 'రఘురాము'—అని యేకవచనములో నొకతూరియుఁ బునరుక్తి దోషముతో నుపయోగింపఁబడి యున్నది."

'అది బహువచనంలో', వుంది. 'ఇది యేకవచనంలో' వుంది. అని ఒప్పుకుంటూ యింకా పునరుక్తి దోషం ఏమిటి?

'మీరఘురామచంద్రులకు గానీ! గురువులెవరయ్యా?', అన్నది 'భోగట్టా చేయడానికి దశరథుణ్ణి విశ్వామిత్రులడిగిన వాక్యం. అప్పటికింకా శిష్యుడు కాలేదు కాబట్టి 'రఘురామచంద్రులు' అని మన్నించడమే మర్యాద.

ఇహ తాను గురువు కాదలచుకున్నాడు కాబట్టి యిచ్చట 'రఘురాము' అనడమే వుచితం. ప్రసంగ మర్యాద తెలిస్తే యిది తెలుస్తుంది.

"నవబాహా పటుదీర్ఘ దండుఁడు"

విగ్రహ వాక్యం వ్రాసి చూపిస్తాను.

పటుశ్చాసౌ - దీర్ఘశ్చ - పటుదీర్ఘః - పటు దీర్ఘశ్చాసౌ - దండశ్చ - పటుదీర్ఘ దండః - బాహూ - పటు దీర్ఘ దండావివ - బాహూపటుదీర్ఘ దండౌ - నవౌ - బాహూ పటుదీర్ఘ దండౌ - యస్య - సః - నవబాహూపటుదీర్ఘ దండః - అని.

కాస్త కావ్యశిక్ష అంటూవుంటేనే కాని మరి యిలాంటి గండాలు గడవడం కష్టం!

"మునికోటియజ్ఞతతి నిర్విఘ్నత్వము ఇదియొక్క సమాసము. 'వివృతంబుల్' అను విశేషణము 'యజ్ఞతతి' అన్న నడిమిపదమునకుఁ జెందినది; కుదురునా?"

పైది ఒక్క సమాసం కాదు. 'మునికోటియజ్ఞతతి' వరకే సమాసం యజ్ఞతతిన్-యజ్ఞములయందు-నిర్విఘ్నత్వము. విఘ్నాభావము-ఒప్పవలెను. అని యర్థము. 'వివృతంబుల్' 'రఘురామ బాహుపటిమలకు' విశేషణంకాని, యజ్ఞతతికి కాదు. ప్రకటితములై రాముని బాహుపటిమలు ప్రాశస్త్యంలోకి రావాలి! అని విశ్వామిత్రులు ఆశంసిస్తూ వున్నారు. మరి యే అర్థం చెప్పాలని ప్రతివాదులు 'వివృతంబుల్' యజ్ఞతతికి విశేషణంగా విరిచి వున్నారో! బ్రహ్మభేద్యంగా వుంది.

(6) ఉ. మొనసి భృశాశ్వదత్తములు
మూల్గుచు నున్నవి నాకడన్ మహా
స్త్ర నిభృత విద్యలల్లై
రఘురామునకై యవి యెల్లనిచ్చెదన్
మనుజమహేంద్ర! పంపుము
కుమారుని నా వెనువెంట; నూరకే
యనలము దాఁచుకొన్న ఫలమా?
క్రతుయోగ్యము కావలెన్ జుమీ!

"ఉత్తమ కవులు ప్రతిపదము నర్థయుక్తముగనే వాడియున్నారు. ఇచ్చట 'మొనసి' యట్టిది కాదు. 'మహాస్త్ర నిభృత విద్యలు' వ్యర్థపదమైన 'మొనసి' తోఁ బద్యము ప్రారంభింపఁబడినది గాన ప్రాసకొఱకు

నింకొక వ్యర్థపదము 'నిభృతి' కావలసి వచ్చినది. ధార కుంటినది."

ఇలాంటి విమర్శకులు పుట్టుకువస్తూ వున్న కాలంలో వుత్తమ కవుల్ని నిర్ణయించుకోవడం సామాన్య జనులకు కష్టమే అవుతుంది. 'మొనసి' యేలాంటిదో విచారిద్దాం. మొనయు - ధాతువు. క్త్వార్థకం మొనసి - మొనతీరి - ఉన్ముఖమై అని కదా అర్థం! అస్త్ర విద్యలు మొనయడం దేనికి? కొంచెం ఆలోచించి వుంటే - 'ప్రయోగవేళామనుపాల్య-ప్రయోగ వేళను ప్రతీక్షిస్తూ' అని గోచరిస్తుంది. మరి కామ క్రోధాల్ని జయించి బ్రహ్మర్షియై కూర్చున్న ఆ విశ్వామిత్రులవద్ద వాటికి వినియోగం ఎలా వుంటుంది? పూర్వాశ్రమంలో విశ్వామిత్రులకు ఆ అస్త్ర విద్యలు 'భృశాశ్వుఁడు' నే ముని యిచ్చినవి. అవి శ్రీరాముల దగ్గరకు వచ్చి రాక్షసుల మీద ప్రయోగింపబడడానికి వేచివున్నాయి. అస్త్ర విద్యలు వేచివుంటాయా? అంటే వుంటాయి. అవి చేతనావంతములు! ఇన్నాళ్ళ నుండి అవి ఆ మునియందు నిభృతములై వున్నాయి. నిశ్చలములై వున్నాయన్నమాట! యింత తాత్పర్యం మనకోసం వేచివుంటే - 'మొనసి' 'నిభృతి' వ్యర్థ పదాలెలా అవుతాయి? 'ధారకుంటినది' ధారకుంటకు. తెలుస్తుంది. కుంటేది నడక. ఏదో వకటి! అది యెక్కడ కుంటిన మాటే నిజమైతే-యెక్కడ పడితే అక్కడ ప్రాసల్లోకి విరిగిపోయే తిక్కన సోమయాజులవారి ధార యావత్తూ కుంటిందనే అనుకోవలసివస్తుంది.

"అనలము దాఁచుకొన్న ఫలమా? క్రతుయోగ్యము కావలెన్ జుమీ!-రాముఁ డనలముతోఁ బోల్పఁబడినవాఁడు. అనలము దాచుకొన్న ఫలము లేని మాట నిజమేకాని యది దాఁచుకొన్నవారిని దహించి వేయును. రాముఁ డట్టివాఁడు కాడు."

యెంత సూక్ష్మదర్శిత్వం! దాచుకోవడమంటే బహుశా పొట్లోనని వీరి తాత్పర్యం అయివుంటుంది. అలాగే అయితే అది దహించివేసే మాటే నిజం. వీరి మాగ్ద్యానికి మనమేమి చేయగలం?

'గుపూ—రక్షణే.' దీనికి సరైన తెనుగు ధాతువే 'దాఁచు' అన్నది. దశరథుఁడు యాజ్ఞికుడు; అనేక యజ్ఞాలు చేసినవాడు. యాజ్ఞికులకు అగ్నిగోపనం నిత్యానుభవసిద్ధమైన విషయం. అయినా పై యగ్నిమాట అలావుంచి కొంచెం లోతుకు దిగితే—అప్రకటితమైన వైష్ణవతేజం—రాముడనే అగ్నిని దాఁచికొన్న శమీ వృక్షం దశరథుడు! విశ్వామిత్రులూ యాజ్ఞికులే. అయినా అగ్నిని ఆహరించడానికి గాను దశరథుని వద్దకు రాక! శమీవృక్షంలోవున్న అగ్ని శమీవృక్షాన్ని దహించేదికాదు. యాజ్ఞికులు శమీవృక్షంనుండి అగ్ని నాహరిస్తారన్నది ముందు తెలియాలి. యిందులోవున్న ఔచిత్యం మనస్సుకి పట్టకపోతే! తస్మై నమః!

(7) ఉ. చిత్తము చిత్తమంచు నృపశేఖరుఁ
డానమ దాస్యహాసుఁడై
యొత్తిగిలెన్ విషణ్ణతను; నొత్తిడి చేసెను
మౌని; రాజులో
నుత్తల మందుచున్ ప్రభు! ప్రభూ!
బ్రతుకంతయు నాచికన్న యీ
పొత్తులబిడ్డఁ బాపి నిలుపోపనయా!
నిముసంబు నేనియున్.

"తెనుఁగు కవిత్వము వ్రాయునపుడు సంస్కృత సమాసములు కూర్చుట సాధారణమే. అయిన నవి సహజముగా నుండవలెను. 'ఆనమదాస్యహాసుఁడు' అట్టిది కాదు."

'తెనుగు కవిత్వం వ్రాసేటప్పుడు సంస్కృత సమాసాలు కూర్చుకోవచ్చు' అని అనుమతి ప్రసాదించారు. యీ నవభాషావ్యవస్థాపకులు! బ్రతికాం. అయితే ఒక నియమం వుంది. అవి 'సహజంగా' వుండాలిట! యీ సహజంగా వుండడమంటే ఏమిటో తెలియడంలేదు. వివరించివుంటే బాగుండేది. మనకు అర్థం కానిదల్లా అసహజమేనంటేమాత్రం మళ్ళీ విగ్రహవాక్యం వ్రాయవలసివస్తుంది! అంత శ్రమ కలిగించడానికి యిష్టంలేకనే దీన్నిమాత్రం 'అసహజం' అనేదాన్ని వివరించకుండా వీరిలా విడిచేసి వుంటారు. కాని యిది విచారించవలసిన విషయం మాత్రం ఔను.

సంస్కృతంలో వాల్మీకి కాళిదాసులు సమాసాలు కూర్చారు. భవభూతికి సమాసమంటే యిష్టమే. హేమాహేమీలు హర్షమురారులూ సమాసగ్రథనంలో పేరుమోసినవారే. వీరందరూ చేసే సమాసగ్రథనంలో అంతివమైన వైవిధ్యం వుండి వుంటుంది. ఒక్కొక్క

విశ్వనాథవారి రామలక్ష్మణులు

కవి ఒక్కొక్క ప్రయోజనంకోసం సమాసం చేస్తాడు. అయితే పూర్వాలంకారికు లెవరూ వీరివీరి సమాసాలు సహజాలనీ—వీరి వీరివి అసహజాలనీ—ప్రకృత నవభాషా వ్యవస్థాపకులకు మల్లే కేటాయించి నిష్కర్ష చేసినట్లు కనపడదు. సంస్కృతంమాట మన కెందుకు గాని తెనుగులో చూద్దాం. నన్నయగారి సమాసాలు వేరూ, తిక్కనగారివి వేరు. మరి శ్రీనాథుడొక డున్నాడు. పోతన్నగారున్నారు. నాచన సోమన్న, రామకృష్ణకవీ, రాయలూ, వున్నారు. వీరందరికంటే పెద్దన్నగారి కూర్పు వేరుగా వుంటుందిట! అయీ చెప్పిన పెద్దలందరూ భాషా మహాసౌధానికి స్తంభాల వంటివారు! నేడు సత్యనారాయణగారూ సమాసాలు చేస్తున్నారు. వీటిలో వున్న వైవిధ్యమేమిటో, ఎవరు ఏ ప్రయోజనంకోసం సమాసం చేస్తారో, ఇందులో సహజాలేవో, అసహజాలేవో, నిష్కర్షచేసి పెడితే—రాబోయే 'పరంపర'కు వుపయోగిస్తుందనుకుంటాను. ఇంతవెడద దేనికిగాని— 'ఆనమదాస్యహాసు'డికి విగ్రహం వ్రాసి వూరుకుంటే సరిపోతుంది. ఆనమత్-ఆస్యం—ఆనమదాస్యం—ఆనమదాస్యే—హాసో—యస్య—సః. ప్రకృతంలో దశరథుడికి కాబోలు. ఆ యీ విశేషణం! ఆస్యానమనం (మోము వంచికొనడం) ఆడినమాట తప్పవలసి వచ్చిందే! అని—హాసం ముని ప్రసాదనానికి—(రాముణ్ణి విడిచి నే నుండ లేను. స్వామీ! దయయుంచి నన్ను నిర్బంధించవద్దు. అని) ప్రయత్నపడి తెచ్చికొన్నదై వుండాలి! కవి హృదయం ఏమిటో సమకాలికులే కాబట్టి అడిగి తెలిసికోవచ్చును.

"'ఒత్తిగిలెన్ నిషణ్ణను' నిషణ్ణకియనఁగా నిషణ్ణతయని రచయిత యుద్దేశమా కాకున్న 'నిషణ్ణత' కర్థము లేదు."

యిలా అనుకుంటే మహాసాహసం అంటూ వుంటాడు. సింహాసంమీద కూర్చున్నవాడు కూర్చున్నట్లే దశరథుడు ప్రక్కకు ఒత్తిగిలెనని దీని తాత్పర్యం.

"ఈ పద్యరచయిత గణపరిపూర్తికొక్కసైనను నిరర్థకముగ ద్రుతము నుపయోగించుచుండును,"

పద్యరచయితా? యెంత 'కితాబు' కటాక్షించారు స్వాములు! యీ ప్రతిజ్ఞమీద నిలబడాలి!! ఉత్తమకవు లెవరో, వారెలా ఉత్తమకవులయ్యారో, ముందు నిరూపించగలిగితే—వారి గ్రంథాల్లోంచే వుదాహరణలు వస్తాయి. ఇది వూరికే రాలేదు! మాట వీఁగి పోవద్దు! ప్రకృతిమనుసరామః.

"'నిషణ్ణతను నొత్తిడిచేసెను' అట్టిద"

ఎట్టిది? మనకు పదచ్ఛేదము కూడా తెలియని నిరూపించునట్టిది! తొందర లేదు; మనవి చేస్తాను.

నిషణ్ణతనున్—అత్తిమిల్లిన శరీరము కలవానిని—(నిషణ్ణా - తనుః - యస్య-సః) వాని నొత్తిడి చేసెను.

'ఒత్తిగిలెన్' సమాప్తక్రియ. 'నిషణ్ణతను'తో అన్వయించదు. దీనికి ప్రతివాది భయంకరులు తట్టుకోవడం కష్టం! వదిలేస్తాను.

"బ్రతుకంతయు వాచికన్న యీ పాత్రులబిడ్డ" దశరథుని యత్యంతమమకారమును సూచించుచున్నది" నిజమే! అంత పనికిరాదు. ఆ దశరథుడన్నవాడికి వివేకం లేదు. ఆ మమకారంతోనే ప్రాణంతీసుకున్నాడు!

"మన మింకను పాండిత్యమును సంపాదించుకొని యాస్థాయినందుకొని విచారింతమన్న జిజ్ఞాస యవసరము లేదు" మన మింకను పాండిత్యము సంపాదించికొనవలెను! ఆ స్థాయినందుకొనవలెను! విచారింపవలెను! జిజ్ఞాస యవసరము! జిజ్ఞాస యవసరము లేదనుకొంటే!—యిలాంటి కావ్యాలజోలికి రాకూడదు.

"ఈ పద్యమునుబట్టి దశరథుడు రామునిఁబంపుటకు వాగ్దానము చేయలేదనుట స్పష్టము."

స్పష్టపడి ఏం సాధించి పెడుతోంది?

(8) ఉ॥ రాముఁడు నాకు స్నానమును
రాముఁడు నాకు జపంబు ధ్యానమున్
రాముఁడె యెల్లనా బ్రతుకు
రాముఁడు నన్నుఁ గన్నతండ్రి యీ
రాము వినాని మేషముపురా!
మనఁ జాలను కాదరయేని; నీ
రాముని వీడి యీ యఖిలరాజ్యము
గాధిసుతా! గ్రహింపవే!

"ఇన్నిసార్లు 'రాముఁడు' అని ప్రయోగించుటచే యతిప్రాసలు సులభమైనవి. పద్యమునకుఁ గావ్యలక్షణము తక్కువైనను పలుసార్లు రామనామ స్మరణము చిక్కినది; అది మంచిదే కదా!" యతిప్రాసల వల్ల కలిగే యిబ్బంది యీ వ్యాసరచయితకు (యీయన పద్యరచయిత కూడా అయివుండాలి!) బాగా స్వానుభవంలో వున్నట్లు గోచరిస్తుంది. లేకపోతే యిన్నిసార్లు వాటి 'వూసు' రాదు. భాస్కరుడీయనకు అభిమానకవై వుంటాడని యీ వ్యాసం చివరి భాగాన్నిబట్టి తెలుస్తోంది. అందులోంచే ఒక వుదాహరణ యిస్తే యీ ఘోష కొంత తప్పేట్టు వుంది. అయీ పద్యం యెక్కడిదో అనుకుంటారేమో! సరిగ్గా యిదే ఘట్టంలో వుంది. దశరథుడే అంటున్నాడు—

కం. రాముం డగ్రతనూజుఁడు
రాముఁడు కులవర్ధనుండు రాముఁడు ప్రియుఁడే
రామునిఁ బుత్తేఁ జాలను
రామునిఁ బాసి క్షణము బ్రతుకఁగఁ జాలన్
. . . . భాస్కరా:

దేవుడు యీయనకు ప్రసాదించివున్న వ్యుత్పత్తి వైభవమే మనకూ, ప్రసాదించి వున్నట్లయితే! అయితే పై పద్యంలో 'రా, ముందె' అపరిహార్యములే అయ్యేవి. సందేహం లేదు. పూర్వ ఘట్టాల్లో చూసే వున్నాం కదూ! వీరి పదచ్ఛేదనైపుణ్యం!

ఇంతకూ యీ రామపదావృత్తి వల్ల కావ్య లక్షణం తక్కువయ్యే మాట యెల్లా వున్నా, పుణ్యం భాస్కరుడి కెక్కువ దక్కిందా? ప్రకృతకవి కెక్కువ దక్కిందా? అన్నదే ప్రకృతం విచారణీయాంశం అనుకుంటాను! అలా చూసుకున్నా ప్రకృత కవిదే పైచెయ్యిగా కనబడుతోంది. భాస్కరుడు వ్రాసింది కందం (శరవేగం కలది!) చిన్నది. ఎక్కువ పుణ్యం తీసుకు రాలేడు. మరి వాల్మీకుల దగ్గరకు పోతే, ఆయన దక్కించుకున్నంత పుణ్యం ఎవ్వరూ దక్కించుకోలేరు. ఇదే ఘట్టం వాల్మీకంలో 'నరామం నేతుమర్హసి' 'నరామం నేతుమర్హసి' ఏడెనిమిది సార్లైనా అనువృత్తిమయింది.

కథా ఘట్టం యెలాంటిదో, పాత్ర యేలాంటి మనస్థితిలో వుందో, హృదయం పెట్టి తెలుసుకుంటే, యీలాంటి నీరసప్రసంగం నాలుకకురాదు.

"ఎల్లనా బ్రతుకు' అపసవ్యము. 'నా బ్రతుకెల్ల' సవ్యము" సవ్యమో! అపసవ్యమో! 'ఎల్లన్ శిష్యుల' ప్రయోగించిన శ్రీనాథుణ్ణి అడగాలిసివుంటుంది, అపసవ్యాన్ని సవ్యంగానో, సవ్యాపసవ్యంగానో, యెల్లాగో ప్రయోగించి వుండే వాడు!

'నన్నును గన్నతండ్రి'

"ఈ 'ను' గణము కొఱకేర్పడినది" నాకు స్నానమును, జపమును; భావనమును; ఎల్లనా బ్రతుకునను; అనేక యిన్నివున్నాయి. నన్ను 'ను' గన్నతండ్రి ఇక్కడ సముచ్చయం వుండితీరాలి.

కాదయేని; "గణముకొఱకు ఏవార్థకము జేసి విసంధి సేయుటలో విశేషములేదు"

ఏవార్థకంచేసి సంధి విరవడంలోనే విశేషం వుంది. మరి యిది 'విశ్వామిత్రిప్పట్టు'!

'గాధిసుతా!'

"అన్న సంబోధన పాదపూరణార్థమే." యింత విశ్రుతజ్ఞానం పనికిరాదు. యెటువచ్చి యెటు పోతుందో! శాస్త్ర ముందూ జనకొవుండాలి. విశ్వామిత్రుల పూర్వులకున్నూ, ఆయీ ఐక్ష్వాకులకున్నూ స్నేహ సంబంధాలు వుండివుంటాయి. అనునయంలో దాన్ని గుర్తుకి తీసుకురావడమే దశరథుడి వుద్దేశం.

ఈవ్యాసకర్త చూపించిన దోషం వంటిది మళ్లీ మళ్లీ చూపించి చాలా విసుగు కలిగిస్తున్నారు. దోషాలే చూపదలుచుకొన్నప్పుడు వాటిని జాతివారీగా కేటాయించి, జాతికి ఒక్కొక్కటిగా చూపించి వుంటే బాగుండేది. యెన్ని చూపించినా, నిలిచే భాగ్యానికి ఒక్కటీ నోచుకున్నట్టు కనబడడం లేదాయె! యీయనకు 18 వ పద్యంలో గానీ విసుగు రాలేదు. చెప్పిన సమాధానం వంటిదే తిరిగీ చెప్పవలసి వస్తున్నందుకు నాకిప్పటికే విసుగ్గా వున్నది. యింతా అయితే మనం యెనిమిదో పద్యంలోనే వున్నాం. ఇంకా యిరవై నాలుగున్నాయి. ఇప్పటికే గ్రంథం చాలా పెరిగింది. ఆయీ సమాధానం చెప్పిన అంశాల్లో యేవక్కటైనా ప్రతివాదులు నిలబెట్టగో గలిగితే— ప్రత్యుత్తరకోసంగా మిగిలిన యిరవై నాలిగింటికీ సమాధానం వ్రాస్తాను. లేనిపక్షంలో నాకీ వృథాశ్రమ దేనికి? అయినా గచ్ఛన్యాయభావ్యంగా మరి కొన్నింటికి వ్రాసి విసుగు మరీ యెక్కువ దుర్భరమవులోందో అక్కడికి నిలిపేస్తాను.

(9) <u>చిళ్లచిళ్లలయి;</u>

"ఆనవ్వు 'చిళ్లచిళ్ల'లయినదట అనుకరణ శబ్ద ప్రయోగములు రూఢియైయున్నవి; (రూఢములైవున్నవి అవాలి) వాని కెవరియిష్టము వచ్చినట్లు వారు వ్రాయుటకు హక్కు లేదు"

'చిళ్ళ చిళ్ళలు' అనుకరణశబ్దమా? యెవరైనా చెప్పిన బాపతో, స్వబుద్ధి వైభవమేనో!

చిళ్ళ—శకలము. యిది శబ్దరత్నాకరంలో వుండదు. మరో దాన్ని ఆశ్రయించాలిసివుంటుంది. (చూ—చిళ్ళపెంకు) సూర్యరాయాంధ్ర నిఘంటువులో వుండవచ్చును.

"ఆ విశ్వామిత్రుని నవ్వు 'ముసరి'నదట. 'ముసరుట' ఈగలు క్రమ్ముటకే వాడుదురు. తపోనిష్ఠాగరిష్ఠుడైన విశ్వామిత్రుని బహుధారాళమైన నవ్వునకీ <u>నీచ</u> శబ్దము తగదు."

నీచములు కావడానికి పదాలు చేసికొన్న పాపమంటూ వుండదు. మన బుద్ధివిశేషాన్నిబట్టి రమ్యభావాలు తోస్తాయి! 'ముసరుట' విన్నవెంటనే స్వాములకు 'ఈగలు ముసరిన' దృశ్యమే స్ఫురణకు రావాలా? వెన్నెలలు గుర్తుకురాకపోతే మానీ, చీకట్లు ముసరడమైనా గుర్తుకువస్తే—కొంత బాగుండేది. ఆ దశరథుడి సభాభవనాంతరాళంలో ప్రతిధ్వనించి శకలితమైనట్లు వినవస్తోందికాని, స్వాములు చూచివున్నట్లు విశ్వామిత్రుల నవ్వు 'బహుధారాళమయిందే!" "ఎవరి యిష్టము వచ్చినట్లు వారు వ్రాయుటకు హక్కు లేదు"

సరిగా సంస్కృతమూ రాక-తెనుగురాక కనీసం పదచ్ఛేదమైనా తెలియని యీలాంటి 'అవ్యుత్పన్న ప్రాతిపదికలకు' కవిలోకొన్నంతా శాసించే యీ నియంతృత్వాధికారం యెవరు కట్టబెట్టారో!

"ఏదిరైన నిత్తునని దశరథుఁడనినట్లే పాఠ్య ముతో చెప్పుటను జెప్పఁబడియుండలేదు"

పాఠ్యంలో అంటే—యీ సుప్పై రెండు పద్యాల్లో అని కాబోలు! వస్తున్నా; మరి వ్యాసా రంభంలోని—

"మూలములోని కొన్ని పద్యములు విడువఁబడి నవి. ఆ సంగతిని గమనించి దీనికిఁ బూర్వరంగమును బఠించి ముద్రణ స్ఖాలిత్యములను సరిదిద్దితిని—"

యిత్యాది ప్రతిజ్ఞాపరంపరలో వున్న 'దీనికిఁ బూర్వరంగమును బఠించి' అనే దానికి భంగం వస్తోంది!

పూర్వ రంగాన్ని పఠించినమాటే నిజమైతే— యీ క్రింది పద్యం ఆ మూలంలో లోపం వుంటే తప్ప కనపడకపోదు. యిది దశరథుని వాక్యం;

కం. ఇది మాకు గవచ్చు గాదని
మది నెంచకు వేదిరైన మామక పుణ్యా
స్పదము హఠాత్ స్ఫురితము మీ
వదనంబుననుండి రానె వలయును స్వామీ!

'మీ వదనంబుననుండి రానె వలయును' మీనోటి నుండి వచ్చి తీరాలి! అంతే. వెంటనే యిస్తున్నాను. అని తాత్పర్యం!

(10) "మాకొఁకలియుం చుఁడింగుమా?"

ఆంధ్రదేశీయుడెవ్వడూ ఆయీ జాతీయంలో వున్న అచ్ఛత్వాన్ని గూర్చి శంకించి వుండడు అయినా విశ్వామిత్రులకు 'ఆకలి' యెక్కువే! అని పురాణాల్ని బట్టి తెలుస్తూనేవున్నది. పైగా దశరథుని మమకారం 'రాముడె నాకు స్నానము' అన్నంతటి పరాకాష్ఠలో వుంది. స్నానమే అయినవాడు భోజనం కాకూడదని యెక్కడ వుంది? దశరథుని మాటమీద విశ్వామిత్రులు చమత్కరించి వుంటారనుకున్నా సరిపోతుంది. 'నీకు స్నానమయితే అవునేమో కాని భోజనముని మేము తినడానికి నీకొడుకును తీసుకుపోవటం లేదు' అని, యిలా స్నానమూ, భోజనమూ, అనడానికి ఆ 'రామయ్య' చల్లదనమూ, తియ్యదనమూ, ఏలాంటివో ఆ దశరథ విశ్వామిత్రులకే తెలియాలి!

'పిచ్చి వ్రాపా!'

పితిరాసుడైన యేమునికైనా, అంత పుత్రమోహ పరవశత్వం పిచ్చిగానే గోచరిస్తుంది. 'పిచ్చి వాడా!' అని అనుకోవటం స్నేహాతిశయంలో కూడా కనబడు తుంది.

(11) "అస్త్ర విద్య నేర్పుటకే ముఖ్యముగా రామునిఁదోడ్కొని పోయెద నని విశ్వామిత్రుఁడు దశరథుని మభ్య పెట్టుచున్నాఁడన్న మాట."

"విద్య నేర్పుటకే తీసికొనిపోవుచున్నాను. తను నాతో నాకొక సూక్ష్మమైన కార్యమును జేసిపెట్ట వలెను.' అని కృత్రిమముగానే యనుచున్నాఁడు."

ఆ విశ్వామిత్రుల రాకకు ప్రయోజనం ఏమిటో, దశరథుణ్ణి ఆశ్రయించడానిగ్గాను వచ్చి—ఆమాట ముందు చెప్పకుండా—'మీ వాడికి చదువు చెబుతాను. నావెంట పంపవలసింద'ని దశరథుణ్ణి మభ్య పెడు తున్నాడో! ఏం చేస్తున్నాడో! వాల్మీకంలో వున్న వసిష్ఠుల యీ వాక్యం చూస్తే తేలిపోతుంది.

"ఏవంవీర్యో మహాతేజా విశ్వామిత్రో మహా
యశాః
న రామగమనే రాజన్! సంశయం కర్తుమర్హసి
తేషాం నిగ్రహణే శక్తస్స్వయం కుశిక నందనః
తవ పుత్రహితార్థాయ త్వాముపేత్యాభి యాచతే"

పిమ్మట; నీవుగా వతని విడవలెన్ మరిమాకు నేటికిన్.

"తుది పాదము పద్యపూరణకే వ్రాయఁబడి యున్నది" యిది పద్యపూరణకే వ్రాయబడివుందో! విధివిధానం అలావుంది కాబట్టి వ్రాయబడివుందో! తెలిసికోవాలి. తెలిసికోవడానికి—

'ఋషీణాం పునరాద్యానాం వాచమర్థోఽను ధావతి' వరకూ (ఉత్తర రామచరిత్రం దాకా) ప్రయా ణించాలిసి వుంటుంది. మరి మనం రఘువంశం ద్వితీయ సర్గ యొనిమిదో శ్లోకం 'మరుత్సఖాభం' దగ్గరే నిలిచి పోయినట్లు గుర్తు!

(12) దైత్యజంతువులు.

"ఈ రూపకము పటువుకాదు. దైత్యగుణము లేని జంతువు లెన్నో కలవు"

యెంత 'జంతు' పరిశీలనా! పటువో, కాదో! ముందిది రూపకమని చెప్పిందెవరు? దైత్యో-జంతురివ-దైత్యజంతుః. దీన్ని వుపమిత సమాసం అంటారు.

'సుబాహు మారీచులు'

"లక్ష్మణ రాము లెటు సరికాదో యట్లే 'సుబాహు మారీచులను ద్వంద్వము సాధువుకాదు" సాధుత్వంమాట అలావుంచుదాం. ముందు - యీ

సామ్యం మాత్రం అతిలోకంగావుంది. మరి 'మారీచసుబాహువులవంటివారు 'రామలక్ష్మణులు' అని స్వాముల తాత్పర్యం అయివున్నట్లు గోచరిస్తోంది. యిన్నాళ్ళనుంచీ తెలియలేదు. అయినా పాణినీవ్యాకరణాచార్యులవారినే కనుక్కుంటే సరిపోతుంది. ద్వంద్వ సమాస ప్రకరణంలో పూర్వ నిపాత విధాయక శాస్త్రాల్లో యీ రెండూ ప్రకృతానికి చాలు. 'అల్పాచ్తరం పూర్వం' 'అభ్యర్హితంచ' అనేవి. రామ శబ్దంలో లక్ష్మణ శబ్దంలో కంటే అచ్చులు తక్కువగా వున్నాయనో! లేక 'రాముడికన్నా లక్ష్మణస్వామి' తక్కువై వుంటాడా! అన్న సందేహం ప్రకృతాచార్యులకు మల్లే పాణినీయాచార్యుల వారికి తగలకపోవడంవల్లనో, మరెందుకోగాని ద్వంద్వ సమాసంలో రాముడికే 'ముందుసీటు' వేశారు. ఇహ 'మారీచసుబాహు'లమాట; వీరిలో ప్రాణాలు (అచ్చులు) సమానంగా నేవున్నాయి. హెచ్చుతగ్గులేవు. అయినా పిల్ల రాక్షసులైన పాపాన్నగాబోలు వీరిలో 'అభ్యర్హితులు' ఎవరూ? అన్న వివక్షే రాలేదు. "వలసినట్లు కూర్పవచ్చియుండు" ముందు వెనకలతారతమ్యంలేకుండా వీలైనట్లు కూర్చేమన్నారు. అప్పుడు 'సుబాహు మారీచులు' తయారైనారు. యీ సమాధానం తెలియకపోతే—యిదిగో ప్రయోగం!

"శూరౌ సుబాహుమారీచౌ శైలశోణితవర్షిభిః"

దీనికి రఘువంశింకాకూడా పోవలసినపనిలేదు. శబ్దమంజరిచివర్లో 'రామాయణ సంగ్రహం' అని వుంటుంది. ఆ యీ ప్రయోగం బాలకాండలోనే వుంది. ఆ రామాయణ సంగ్రహం వ్రాసిన ఆచార్యుల వారు 'ప్రతివాది భయంకరులు' కాకపోతే మానీ—గొప్పవైయాకరణులుమాత్రం కౌను.

(16) "అబ్జాసన సదృశుడైన మేధావియు మహాతేజస్వియునైన మానిచంద్రుడీ గ్రంథకర్తచేతిలో నసభ్యప్రవర్తనగల—" వ్యాసకర్త విశ్వామిత్రులనుగూర్చి యుచ్చటిస్తూవున్నారు. ఆ యీ 'మానిచంద్రుడు' విశ్వామిత్రుడే!

యింతకుపూర్వమే చెమటవాసన వేస్తూ శ్రీరాములకు దక్కవలసిన 'శ్రీమ' ద్విశేషణం కౌశేయాలని చూపి అనవసరంగా స్వాముల ఆగ్రహానికి గురియైన 'సన్యాసి,' యింతలోనే 'మానిచంద్రుడు' గా యేలాగు మారిపోయాడూ? అన్నది పరమాశ్చర్యకరమైన విషయం. అయినా ఆ విశ్వామిత్రులు పట్టుదల మనిషి. 'బ్రహ్మర్షిని' కావాలంటే—అయితీరేవాడు. యీలాంటి చిన్న విషయాలు ఒక లెఖ్ఖలోనివి కావు.

(24) ఆ సుందోపసుందుల కొడుకులు యమసదృశులు; నా కొడుకును బంపించను. వారిలో నొక్కనితోనైన నా సైన్యములతో యుద్ధమాడనేర్తునని రాజారభంసిన.

"ఇదివరకు రాముడు యమునితో బోల్పబడినాడు. ఇప్పుడు మారీచసుబాహులిరువురును 'యమసదృశు' లైనారు. స్వభావములో శ్రీరామచంద్రుడును మారీచసుబాహువులు నొక్కటియే యన్నమాట."

స్వభావంలో ఒక్కటవటంమాట యెలావున్నా, సమాసంలోమాత్రం 'రామలక్ష్మణులు' 'మారీచసుబాహువు'లవంటివారు! అని ప్రతివాదులు సెలవిచ్చిన మాట అప్పుడే మరచిపోయేటంత బుద్ధిహీనుణ్ణి నేను కాను.

"నా కొడుకను బంపించను' అని మూర్ఖముగా నవినయముతో దశరథుడని యుండడు"

మూర్ఖంగా అన్నాడో, యెలా అన్నాడో! యిదిగో వాల్మీకం!

"బాలం మే తనయం బ్రహ్మన్! నైవదాస్యామి పుత్రకం"

"అథ కాలోపమౌ యుద్ధే సుతౌ సుందోపసుందయోః యజ్ఞవిఘ్నకరౌ, తౌ, తే నైవదాస్యామ్యహం సుతం"

నైవదాస్యామి-నైవదాస్యామి-ఇవ్వనేయివ్వను-ఇవ్వనేయివ్వను-అని కదా!

"ఒక్కనితోడ దాను యుద్ధము సేయుటకు సిద్ధమైన రెండవవాని నెవరు డీకొందురు. వాడు వెనుకనుండి తన్నకుండునా?"

యివేవీ (సందేహాలు సుమండీ!) వాల్మీకులకు కూడా తగిలివున్నట్లు తోచదు. తగిలితే తప్పజాగ్రత్తగా వుండేవారే! చూడండి-

"తయోరన్యతరేణా ఽహం యోద్ధాస్యాం ససుహృద్గణః"

దశరథు డంటున్నాడుకదా—

తయోః - ఆ మారీచసుబాహుల్లో - అన్యతరేణ-ఒక్కనితో మాత్రం-ససుహృద్గణః-సుహృద్గణ సాహాయ్యం కలవాడనై - అహం- నేను -యోద్ధా-యుద్ధము చేయగలవాడను-స్యాం-అవుదును.

(26) మునిని 'ప్రసన్నునిగావించి తెమ్మని పంచిన-

"'తెమ్ము' వస్తువుల కుపయోగింపదగును గాని మానవులకు గాదు. 'తీసికొనిరమ్ము' అనుట యుక్తము"

'భవత్ సూనునిమతిచూలిలోభము
మానిచి పాండవులందెమ్ము మనుజాధీశా!'
భార.ఉ-ద్యో౫౦.

పాండవులు మానవులైనా కాకపోవాలి. తిక్కన్నగారికి తెలియకనైనా పోవాలి.

(28) నీవు తొలుత మాట నొసగితా
వెనుక వెనుకాడ నేటికి? వినకుల మర్యాదయగు
నటే యిది తాతా!

"ద్వితీయంలోని 'తా' కేవలము వ్యర్థపదము. అనుచిత ప్రయోగము."

పసివాడికైనా తెలుస్తుంది. 'మాట యొసంగితి-ఆ వెనుక' అని.

"తాత యనఁ దండ్రియని సంస్కృతములో యున్నది. రచయిత తనకుమాత్రమే యీ విషయము తెలియునని ప్రకటించుటకు గాబోలు దీనిని ప్రయోగించెను"

యెంత పరేంగిత జ్ఞానశక్తి! స్వాములు సెలవిస్తూకపోతే యిది తెలిసేదే కాదు. దీన్నే దుర్విదగ్ధత్వం అంటారు. దశరథుడు వయోవృద్ధుడైనా వసిష్ఠులంతకంటే ప్రాచీనులు. తరతరాలనుండీ సూర్యవంశానికి గురువులు! వారిద్దరి మధ్యా తాతా మనుమలమున్నంత వ్యత్యాసం నిరాక్షేపంగావుంది. కవి దీన్ని తెనుగర్థంలోనే వాడారు. అంటే వివరించాలి. తెనుగు దేశంలో తాతగార్లు మనమల్ని 'తాతా'! అనే సంబోధిస్తారు. పోతే మరో విశేషం తెలిసింది. యీ 'వ్యాస రచయితకు' కూడా సంస్కృతంలో 'తాత' శబ్దానికి 'తండ్రి' అని అర్థంవున్నట్లు 'తెలిసిపోయిందే' అనియ్యేవే!

(32) 'తాకొని' "అర్థమేమో?" శబ్దరత్నాకరం చూస్తే తెలుస్తుంది. ముందు క్రియయేమిటో తెలియాలి. అది 'తాకొని' కాదు. 'దాకొని' అని. మన పదచ్ఛేదకేముషివల్ల 'తాకొని'గా మారిపోయింది. యిప్పుడు శబ్దరత్నాకరం చూసినా కనబడదు! (దాకొను-సమీపించు-మూ-శ-ర)యేలాగైతేనేం చివరికి ప్రతివాదులు వున్న విషయం బయటపెట్టినందుకు వారిని యింతా మరచి, మనఃపూర్తిగా అభినందిస్తున్నాను. అదేమిటంటే—

"ఈ రచయితయొక్క చిన్న సమాసమునకును విగ్రహము కష్టసాధ్యము"

వారే ఒప్పుకొంటున్నారు. యీ కవి చిన్న సమాసాలతో కూడా విగ్రహం తమకు కష్టసాధ్యంగా వుంటుందని! యీ చిన్న వ్యాసంలో నాచేతనైనంత వరకూ విగ్రహవాక్యాలు వివరించి వారికి సాహాయ్యం చేశాను. యిక్కడ యింతకన్నా అవకాశం లేదు. ముఖాముఖీ అయితే యెంతయినాచేసే అవకాశం వుంటుందనుకుంటాను. అయితే ఒకదానికి మాత్రం విగ్రహం వ్రాయటం మరిచిపోయాను. ప్రకృతకవినివీరు 'శ్రుతశరణ్యులు' అని అనివున్నారు. వీరి స్వోపయోగార్థం దీనికి విగ్రహవాక్యం వ్రాయాలి. 'శ్రుతం-శరణ్యః' అని!

వినమ్రదేహులు.

"సరికాదు. 'వినమ్రశీర్షులు' అని తోచలేదు" తోచకపోవడం కాదు. అది (శీర్షం) వినమ్రంకాదే! "గాత్రములు భూరివినమ్రగా మాత్రములుగ" తిక్కన్నగారు. భారతి. ఆశ్రమ

యిప్పటికి చివరిపద్యం కూడా అయినట్టుంది. అన్నింటికీ సమాధానం చెప్పకుండా వదిలివేశాననే సంకోచమేమైనా వుంటుందేమో స్వాములకు! యింతకుపూర్వం మనవిచేశాను. 'మొదటి యెనిమిది పద్యాల్లో చేసిన ఆక్షేపాల్లో యే ఒక్కటైనా నిలబెట్టుకోండి!' అని. ఒక్కటి చాలును. మళ్ళీ వుపక్రమించి ప్రత్యక్షరశోధగా మిగిలిన యిరవైనాలిగింటికీ— వ్రాస్తాను. 'గచ్ఛ వ్యాఖ్య' అంటూ యీవరకే చాలా విషయాలకు వ్రాసివున్నాను. ఒక్క ఆక్షేపం నిలబెట్టుకోండి! మళ్ళీ వ్రాస్తాను.

అయ్యలారా! యీ వ్యాసంచివర కవినిగూర్చి తూలిన ప్రసంగం చాలావుంది. అదంతా 'సందాను గోధీన' విషయం అయింది. యీ విమర్శ ప్రతి విమర్శల్ని బట్టి నేటి 'విమర్శ' అనేది యెంత దుస్థితిలో వుందో! వాఙ్మయంలో 'వ్యవస్థ' అనేది యెలా లేకుండా పోయిందో! మీకు స్పష్టపడివుంటుంది. నేటి ప్రభుత్వంచేత అనధికారులు వాఙ్మయం జోలికి రాకుండా వుండేట్లు ఒక శాసనం చేయిస్తే భాషకు మహోపకారం చేసినట్లవుతుంది. వ్యవస్థను రక్షించినట్లవుతుంది. యిది చాలా ముఖ్యమైన విషయం. తగిన ప్రయత్నాలు చేయిస్తారని ఆశ!

న శబ్ద బ్రహ్మైక్యం పరిమళమనాఘ్రాయ చ జనః
కవీనాం గంభీరే వచసి గుణదోషాన్ రచయతు!

స్వీకారము

కావ్యశ్రీ

పాత్రలు : రంగనాథం, కృపాబాయి,
గోపాలం, ముసలయ్య, రహమాన్.

* * రంగనాథం యింటిలో మధ్యహాలు. హాలులో ఒక సోఫా, దాని కటూ ఇటూ రెండు కుర్చీలు-ముందు టీపాయి వుంటాయి. ఎడమ ప్రక్కగా రేడియో - దానిమీద కృపాబాయి ఫొటోస్టాండు వుంటాయి. కుడి ప్రక్కగా పుస్తకాలరాకు దాని ముందొక కుర్చీ వుంటాయి. ద్వారాలకు ఆకుపచ్చని సిల్కు తెరలుంటాయి. వెనుకగోడకు కళాప్రాధాన్యతగల రెండు ప్రకృతి దృశ్యాల చిత్రాలు మాత్ర ముంటాయి. ప్రభాతం; రేడియోలోనుంచి "జనగణమన" ప్రారంభము కాగానే తెరలేస్తుంది. మొదటి చరణం పూర్తికాగానే కృపాబాయి వచ్చి రేడియో కట్టేస్తుంది. అప్పటికి కృప పేరంటానికి వెళ్లే వేషంలో పట్టు బట్టలతో వుంటుంది.

కృపా : (రేడియో కట్టేసి) ముసలయ్యా!......ముసలయ్యా!

ముస : (లోపలనుంచి) వస్తున్నా నమ్మా! (వచ్చి) పిలిచారా అమ్మా!

కృపా : ఆ! ప్లీడరుగారింటికి పేరంటానికి వెళ్ళాలి. ఒక రిక్షా పిలు.

ముస : రిక్షామీద వెళతారా అమ్మా!

కృపా : వెళ్ళక తప్పుతుందా! సరిగా సమయానికే మన కారుకు డ్రైవర్ లేకుండా పోయాడు.

ముస : అవును. డ్రైవర్ వెళ్ళిపోయాడు కదూ!

కృపా : ఎల్లుండి సుజాత పుట్టినరోజు పండుగని రమ్మని మరీమరీ చెప్పింది. అక్కడికంతా కార్లమీదనే వస్తారు.

ముస : మీరు—

కృపా : అది అర్థంకావటంలేదు. మనకు కారువుండీ కూడా అక్కరకు రాకుండావుంది.

ముస : కారు నడపటం రాకన్నా నేర్పించారు కారు—!

కృపా : సరిపోయింది. నువ్వు కారు నడిపితే కడకు చేరినట్టే! అర్థంటంటే అరవనాటికి తిరిగి వచ్చే మందమతికి కారుడ్రైవింగు కూడాను.

ముస : బాబుగారు కూడా వూళ్ళోలేరు.

కృపా : ఉంటే మాత్రం యేం లాభం? ఆయన డ్రైవింగ్ లైసెన్సు కాన్సిలయ్యిందిగా!

ముస : మీరు కారుక్రింద పడకపోతే బాగుండును.

కృపా : పడకపోతే నేనిలా వుండనే వుండను...అది సరేగాని ముందు నేను చెప్పిన పని చూడు. (గడియారం చూచి) వేళ కావచ్చింది.

ముస : అలాగేనమ్మా! (బయటకు వెళతాడు)

కృపా : (పైటచెంగుతో తన ఫొటో తుడిచి చూచి తనలోతాను నవ్వుకొంటూ వుంటుంది.)

ముస : (తిరిగివచ్చి సంకోచంగా) అ...మ్మా...

స్వీకారము

కృపా : (వెనక్కి తిరిగి ఆశ్చర్యంగా) ఇంకా వెళ్ళలేదా?

ముస : (నసుగుతూ) వెళ్ళి వచ్చానమ్మా!

కృపా : రిక్షా వచ్చిందా?

ముస : (జ్ఞాపకం వచ్చినట్లుగా సంతోషంతో) ఆ! రిక్షాకదూ (గబగబా బయటకు వెళ్లిపోతాడు)

కృపా : (అతనివైపు జాలిగా చూచి నవ్వి) ఎలా వస్తుందో యింత మాయదారి మతిమరుపు (ఫోటో పెట్టేసి పుస్తకం తెచ్చి సోఫాలో కూర్చుని చదవకుండా ఆలోచిస్తూవుంటుంది)

గోపా : (వస్తూనే) ఏమిటి వదినా - తెలిసీ తెలియని మందులిచ్చి రోగి ప్రాణంమీదికి తెచ్చిన డాక్టరులాగ యేమిటో దీర్ఘంగా ఆలోచిస్తున్నావు.

కృపా : (నవ్వుతూ) రా గోపీ! కూర్చో!

గోపా : (కుర్చీలో కూర్చుంటాడు)

కృపా : ఇవాళ సుజాతను వెంటపెట్టుకు రాకుండా ఒంటరిగా వచ్చావేం? కొంగువిడిచి గడప దాట నిచ్చిందా?

గోపా : కాస్సేపటిలో వచ్చి వాలిపోదూ! పుట్టిన రోజు పండుగకి ఏర్పాట్లన్నీ దండిగావుండాలని - ఇల్లంతా పాలవెల్లి చేసేస్తూవుంది మీ చెల్లాయి.

కృపా : అవున్లే! దండుగ కాకుండా పండుగెలా అవుతుంది మరి!

గోపా : కరెక్ట్! అత్తగారి మీద కోపంవచ్చి కూతురు నెత్తిని మొట్టే పల్లెటూరి కోడలులాగ భలే చెప్పావు ఈసారి నూటికి నూరుపాళ్లు వ్యాపారస్తుని భార్యవనిపించు కొన్నావు వదినా!

కృపా : లక్షాధికారి ఏకైక పుత్రికి వలపుల భర్తవు కాబట్టి యెన్నైన వేళాకోళాలైనా చేస్తావు: అదృష్టవంతుడివి!

గోపా : ఆమాటకు వస్తే నువ్వే అదృష్టవంతురాలవు వదినా! కారుక్రింద పడినదానవు హాస్పటల్లో చేరినట్లే చేరి యింటికిమారి—యిల్లాలివై కారు యజమాని పెళ్లానివి కావటం అదృష్టం కాదంటావా?

కృపా : నిజమే గోపీ! నా అదృష్టంలాంటిది మన స్త్రీకి రాదేమో!

గోపా : వదినా! యిక అట్టే వేదాంతంలోకి దిగకు! ఆ! ప్రయాణం మీద వున్నట్టుగా పట్టుచీర బనాయించావు—

కృపా అవును గోపీ! ప్లీడరుగారింటికి వెళ్లాలి.

గోపా బాజా భజంత్రీలవారంటా?

కృపా (నవ్వి) ఆ! పేరంటం!

గోపా పెంపుడు పిల్లికి పెళ్లి చేస్తున్నారా?

కృపా పుట్టిన పిల్లాడికి పేరు పెడుతున్నారు.

గోపా పేరు పెట్టేటప్పుడు కాస్త ఆలోచించమని చెప్పు వదినా. కొంచె ముచ్చులా వున్నవాడికి విశ్వసుందరరావని పేరు పెడితే వినటానికి ఆ పేరుకూడా అసహ్యంగా తయారవుతుంది. అనువాతివంలో వున్న మన ఆచరణ లన్నీ ఆదర్శప్రాయంగా వుండాలి.

కృపా : గోపీ! నీ ఆదర్శాలన్నీ ఆచరణకు అందవనే సంగతి అర్థం కానట్లుంది. మరీ యథార్థవాది వయ్యావంటే తిరోగమనం తప్పదు సుమా!

గోపా : ఆదర్శప్రాయంగాని జీవితం అనర్థకరం! ఆ మాటకేంగానీ అన్నగారి ఆగమనం?

కృపా : ఆఖరు బస్సులో!

గోపా : అయితే ఆనక వస్తా! (వెళుతూ వుంటాడు).

కృపా : (నవ్వుతూ) సుజాత ప్రక్కను లేకపోతే మనస్సు సజావుగా పనిచేయదనుకొంటాను?

గోపా : (వెనక్కి తిరిగి) ఎన్నికలలో ఓడిపోయిన పూర్వమంత్రిలా అనుభవంమీద చెప్పావు! అది నిజం! వస్తా! (వెళ్ళిపోతాడు).

కృపా : (పుస్తకం రాక్‌లో పెట్టి ముసలయ్యకోసం చూచి టయిము చూచి విసుగా నిట్టూర్చి లోనికి వెళుతూ వుంటుంది.

ముస : (బయటనుంచి గబగబా వచ్చి) వచ్చానమ్మా!

కృపా : (వెనకకు తిరిగి అనుమానంగా) ఎవరు ముసలయ్యా?

ముస : ఆ నేనమ్మా! మంగిలి పద్దయ్యా!

కృపా : (కోపంగా చూచి-చూచి-ఫక్కున నవ్వి) ముసలయ్యా నీకు మరీ మతిపోతూ వుండేం!

రిక్షాను పిలుచుకు రమ్మంటే మంగలిని తీసుకు వచ్చావా? చెప్పినదానికీ చేసినదానికీ యేమైనా సంబంధ ముందా?

ముస : (సిగ్గుపడుతూ) మన్నించండి!

కృపా : ఎన్నిసారు లీ మన్నించడాలు?

ముస : (జాలిగా) అయ్యగారు తిరిగి వచ్చినట్టు— గడ్డం మాసివున్నట్టు ఏదో అనుకొంటూ మీ మాట మరచిపోయి మంగలిని పిలిచానండి!

కృపా : మహాఘనకార్యం చేశావులే గాని—యిప్పటికైనా త్వరగావెళ్ళి రిక్షాపిలుచుకురా టయిము కావచ్చింది.

ముస : అలాగేనండి! (వెళుతూవుంటాడు)

కృపా : ముసలయ్యా!

ముస : (వెనక్కి వచ్చి) ఏమంటమ్మా?

కృపా : చెప్పింది జ్ఞాపకముందా?

ముస : ఇంతలోకే మరిచిపోతానాఅమ్మా? రిక్షా కదూ కొనితెమ్మన్నారు!

కృపా : (చిరాకుగా) కర్మ! కొని తేవటం కాదోయ్! ఒక రిక్షాపిలు. అవతలివీధికి వెళ్ళివచ్చి అద్దె యిచ్చేదాం.

ముస : అలాగేనండి! (వెళ్ళిపోతాడు)

కృపా : (రేడియోట్యూన్ చేస్తూవుంటుంది—అస్పష్టమైన పెద్దపెద్దధ్వనులు వస్తూవుంటాయి)

రహ : (బయటనుంచివచ్చి) సలాంహాండీ హమ్మాగార్!

కృపా : (రేడియోకట్టేసి వెనక్కి తిరిగి) ఎవరూ?

రహ : హమ్మాగార్ మాకీ మర్చారూ క్యా?

కృపా : (కంగారుగా) ఏమిటి?

రహ : హెంగ్లోహమ్మాగార్ గాబ్రాచేస్తున్నార్.

కృపా : (సంకోచంగా) ఎవరు నువ్వు?

రహ : దేఖ్తానైకూ? (ముందుకువచ్చి) కళ్ళు కనిపించటంలేదా?

కృపా : (సీరియస్‌గా) నోరుముయ్!

రహ : (వెటకారంగానవ్వి) ఖుల్లాకయ్!

కృపా : (భయంగా) ఎవరికోసం వచ్చావ్?

రహ : (నిర్లక్ష్యంగా) తమరికోసమే! వచ్చావ్!

కృపా : ఏమిటా త్రాగుబోతుపేలాపన?

రహ : ప్రేమకోసం వేగిన మనసులోని ఆలాపన!

కృపా : (కోపంగా) పళ్ళుపొగరెక్కిందా?

రహ : (బింకంగా) పళ్ళు తెలియని గగనంలో త్రుళ్ళుతూ వున్న నీకళ్ళను చిల్లిగవ్వకు కొకుండా చెల్లినవాళ్లు కనిపిస్తే పొగరెక్కదూమరి? కాళ్ళదగ్గరకు వచ్చావనా పళ్ళుకోరికి మాట్లాడుతున్నావు.

కృపా : ఎందుకు నీరాకడ?

రహ : మనుపురాని పోకడ—

కృపా : వాగ కిక్కడ బయటకుపో

రహ : దాగుడుమూతలాడకు, వాణోరా!

కృపా : (భయంగా) ప్రసంగాన్నావు-ఎవరునువ్వు?

రహ : (లాలనగా) నిజంగామరిచావా కృపానువ్వు?

కృపా : (ఉడికిపోతూ) తెలివితప్పి యేమిటాపిలుపు?

రహ : (నవ్వుతూ) అలవాటుతప్పని వలపులపిలుపే!

కృపా : (బెదురుతూ) వలపులా? కళ్లు తెరచే చూస్తున్నావా

రహ : కలలు కావు. చూస్తూవుంటే కళ్లు మూసుకు పోతున్నాయి. (ముందుకు వస్తుంటాడు)

కృపా : (గట్టిగా) పోబయటికి!

ముస : (బయటనుంచి గట్టిగా) వస్తున్నానమ్మా! (బయట కారుహారన్ వినబడుతుంది. ముసలయ్య వస్తాడు)

రహ : హమ్మాగార్ మాకీ జర్రా దయా సూపాల్లా హాండీ మాకీ నౌక్రీ హిస్తే మీకీ సేవా సేస్తాం! హుల్టీ గఫా మాకీ సూపండీ మీకీ తెలుస్తుండి!

కృపా : (బెదురుతూ కోపంగా చూస్తూ వుంటుంది)

ముస : (రహమాన్ వంక అనోక మాదిరిగా చూచి) అరుగోనమ్మా సుజాతమ్మగారు మీకోసం కారేసుకు వచ్చి వీధిలో వున్నారు. మిమ్మల్ని త్వరగా రమ్మంటున్నారు. కారులో తీసుకువెళతాను సైకిలెందుకులే అన్నారమ్మా!

కృపా : (వింతగా) సైకిలా?

ముస : అదేనమ్మా సైకిలురిక్షా!

కృపా : (చురచుర చూచి బయటకు వెళుతూవుంటుంది)

స్వీకారము

ముస : (రహమాన్‌తో) ఎవరు నువ్వు ?

కృపా : (ఆగి వెనక్కి తిరగకుండానే) ఎవడో తప్ప దాగి తప్పి వచ్చిన ముష్టివెధవ! పాలేరును పిలిచి బయటకు గెంటించు. (వెళ్ళిపోతుంది. వీధిలో కారు హారన్ దూర దూరంగా వినబడుతుంది)

ముస : (నెమ్మదిగా లోనికి వెళ్ళిపోతూవుంటాడు)

రహ : క్యాజీ! హెందుక్కు సార్ అంత భయం చేస్తార్ ?

ముస : (అనుమానంగా) దాగికూడా బాగానే మాట్లాడుతున్నాడే!

రహ : నైజీ! మై తాగ్వలేదయ్యా!

ముస : అమ్మగారెప్పుడూ అబద్ధమాడరు.

రహ : ఆ సంగతీ హమ్కాకు తెల్వాలా! (ఫొటో దగ్గరకు వెళతాడు)

ముస : నువ్వెవరసలు ?

రహ : క్యాబోల్నా సాబ్! దారి తప్పిన ఫకీర్ను నయ్యా!

ముస : అయితే ఫకీరూ యిక్కడి కెందుకొచ్చావ్ ?

రహ : వుక్ నై సాబ్! నౌఖ్రీ దొరుకుతుంది హనీ—

ముస : ఏం చేస్తావు నువ్వు !

రహ : హొక్కటి యేంటండీ—హన్ని చేస్తాం సార్ :

ముస : పెళ్ళిళ్ళు చేస్తావా ?

రహ : (అనుమానంగా) పెళ్ళిళ్ళ్కు క్యా చెయ్యాలా సాబ్ !

ముస : పిల్లలను ఆడించటమయ్యా! (ఆలోచించి) మా యింట్లో పిల్లలెవరున్నారు? ఓ! అన్నట్లు పిల్లలు లేరుగా! పోనీ కారు నడుపుతావా?

రహ : బహుత్ అచ్ఛాగా నడుపుతాం సార్! (ఫోటో తీస్తాడు)

ముస : అయితే అయ్యగారితో చెప్తానే! ఆనకరా!

రహ : హేట్లా చెబ్తారు సార్!

ముస : ఓ సన్యాసి వచ్చాడు!–

రహ : సన్యాసి క్యాజీ! సాయిబూ అని చెప్పండి!

ముస : గడ్డం చూచి సన్యాసి. అనుకొన్నానులే! సాహేబు వచ్చాడు–చాలా మంచోడు–

రహ : మన కారు మీదా వుంటాడు–

ముస : అంటాను!

రహ : అచ్ఛాజీ! (పటం జారి క్రిందబడి పగిలిపోతుంది)

ముస : ఏం జరిగిందీ! (దగ్గరకు వస్తాడు)

రహ : చేయిక్కీ జారిపోయింది సాబ్!

ముస : చేతులారా జారబెట్టావు! ఇక లాభం లేదు. (పెంకులు ఏరుతూ వుంటాడు) ప్రొద్దుటే పగిలిపోయింది.

రహ : హదిహంతా మేరా నశీబ్ లేదయ్యా!

ముస : అసలీ ఫోటో యెందుకు తీశావు? (యెప్పటి చోటులో పెట్టేస్తాడు)

రహ : (బాధగా చూచి) హమ్మగార్...

ముస : ఎవరనుకున్నావు అమ్మగారిని.

రహ : నై! నై! నాకే యింతక్కు ముందూ పన్జేసిన ఆఫీసర్ కా హమ్మగార్ హచ్చంగా హిట్లాగే వుండేవార్! ఎన్నపూసలాంటి తల్లి కదయ్యా! పాపం చచ్చి హెక్కడ వుందో హేమో! (పటం వంక కోపంగా చూస్తుంటాడు)

ముస : అందుకు ఏడుస్తావెందుకు ఆనందించక! ఓ! అన్నట్టు చచ్చిపోయింది కదూ! నీ పేరేమిటి?

రహ : రహమాన్.

ముస : రసుల్లాలా వుంది.

రహ : ఏక్ బాత్ హైజీ!

ముస : నా పేరో?

ముస : మాది కొద్వయ్యా! మనయ్యగారికి దగ్గా హేమాత్రం నిల్వహుండదంటాం!

ముస : రెంతో లక్కులంటారు!

రహ : అల్లాహో అక్బర్!

ముస : అంటే ఏమిటి సాయిబూ!

రహ : హది మీకే హెందుక్కు లేదయ్యా! హోనక వస్తాం హయ్యగారికి చెప్పివుంచండి!

ముస : వచ్చేటప్పుడు బూరెలమూకుడు పట్టుకురా!

రహ : (వింతగా) క్యాజీ?

ముస : ఓహో! నువ్వు సైతాను కదూ!

రహ : సైతాను క్యాజీ .. రహమాన్ కా బోలో రహమాన్.

ముస : అదేలేదయ్యా! కారు డ్రైవర్ అనుకొన్నాను

రహ : అరే హల్లా మై డ్రైవర్నే సాబ్!

ముస : అబ్బబ్బా : నా మతిపోగొట్టకు! సుజాతమ్మకు పంపించటానికి మిఠాయి చేయించాలంటే బంగారమ్మను బూరెల మూకుడు పట్టుకు రమ్మన్నాను! సరే నువ్వు వెళ్ళు!

రహ : అచ్ఛా! మైజావుంగా! (వెళ్ళిపోతాడు)

ముస : అసలు మా కారుకే డ్రైవర్ లేక చస్తూవుంటే వీడొక డొస్తాడట! (కూనిరాగాలు తీస్తూ పగిలిన అద్దం పెంకులు ఏరుతూవుంటాడు.)

గోపా : (వస్తూనే) ఏమిటి ముసలయ్యా! ఒకటో తారీఖు సాయంకాలం వున్న గుమాస్తా పెళ్ళాం లాగ ఊహాగానం చేస్తున్నావు!

ముస : మీరా?

గోపా : అబ్బే కాదు! (కూర్చుంటాడు)

ముస : ఫరవాలేదు కూర్చోండి!

గోపా : (వెటకారంగా) ఉహూ! పడుకొంటాను!

ముస : పైలా పచ్చీసులో వున్నారు పరాచికాలాడరూ మరీ?

గోపా : చాలా మంది పెద్దలకు లాగే నీకు కూడా చెవులేగాని కన్నులు పనిచేయటం మానేసినట్టున్నాయి.

ముస : ఏం బాబూ?

గోపా : ప్రత్యక్షంగా చూస్తూ మీరా అని అడగటం కూర్చున్న వాడి నింకా కూర్చోమనటం-యేమిటి దంతా నిద్రపోయే కుర్రాడికి కునికిపాట్లుపడే మేష్టారు చెప్పే పాఠం లాగ!

[వీధిలో కారు హారన్ మ్రోగుతుంది]

ముస : బాబుగారు వచ్చినట్టున్నారు! (పెంకులు పట్టుకొని వీధిలోకి వెళతాడు)

గోపా : (ముసలయ్యవంక చూస్తూ) ఇన్నాళ్ళకు నీ మెదడు ఇంత చురుకుగా పని చేయటం యీ నాటికి చూశానురా నాన్నా!

[రంగనాథం ముసలయ్య తిరిగివస్తారు]

గోపా : అదేమిటి బ్రదర్! జూదంలో ఓడిపోయిన ధర్మరాజులాగ విచారంగా ప్రవేశిస్తున్నావు.

రంగ : జీవితంలో ఓడకుండా వుంటే జూదంలో ఓడినా ఫరవాలేదు. (లోనికి వెళతాడు)

గోపా : సరే! మొదలుపెట్టావా వేదాంతం! ముసలయ్యా!

ముస : బాబూ!

గోపా : మీ అయ్యగారు నవ్వటం నువ్వెప్పుడైనా చూశావా?

ముస : ఆయననిది కనపడని నవ్వుబాబూ! నివురుగప్పిన నిప్పు.

గోపా : చచ్చాం! నువ్వూ ప్రారంభించావా వేదాంతం?

రంగ : (కోటు తీసివేసి వస్తాడు) ముసలయ్యా!

ముస : బాబూ!

రంగ : కృప యేది?

ముస : అమ్మగారు గోపాలంగారబ్బాయికి పేరుపెట్టటానికి వెళ్లారండి!

గోపా : వాట్? మా అబ్బాయికా? ఎవడువాడు? ఎక్కడనుంచి వచ్చాడు? ఎలా వచ్చాడు? క్షణం క్రితంలేని అబ్బాయి యిప్పుడెలా వచ్చాడయ్యా నాయనా?

రంగ : ముసలయ్య సంగతి నీకు తెలుసుగా! యే క్షణంలో యేది జ్ఞాపకంవస్తే అదే అనేస్తాడు! అలాగే చేసేస్తాడు! ఇంతకూ మీ వదిన యేది?

గోపా : మై గాడ్! ఆవిడ ప్లీడరుగారింటికి పేరంటానికి వెళ్ళిందయ్యా!

ముస : (సిగ్గుపడుతూ) అవునండి! ప్లీడరుగారింటికే నండి!

గోపా : ఎలా వేగుతున్నావోయ్ రంగనాథం యీ మితిమీరిన మతిమరుపు ముసలయ్యతోటి?

రంగ : ముసలయ్యా! కాఫీ తీసుకురా!

ముస : (లోపలకు వెళ్ళిపోతాడు)

రంగ : గోపీ! ముసలయ్య యెంత మతిమరుపువాడో అంత మంచివాడు కూడాను. అందుకనే అతనితో వేగలేకపోయినా అతన్ని వదులుకోలేకపోతున్నాం!

ముస : ఏమిటి రంగనాథం! నువ్వీమధ్య ఒక్కరోజు కూడా యింటిదగ్గర వుండకుండా తిరుగుతున్నావు?

రంగ : ఏముంది-వ్యాపారం పురించే!

ముస : వేలకు వేలు లాభాలు వస్తున్నా యింకా వ్యాపార వ్యాసంగమేనా?

రంగ : నాకంతకంటే చేయవలసిందీ చేయగలిగిందీ మరేముంది గోపీ?

గోపా : అదేంమాట రంగనాథం! బి. కామ్ పాసయ్యావు! బిజినెస్ అంటావా లక్షలమీద సాగుతూవుంది నిక్షేపంగా!

రంగ : అందు కేమంటావ్!

గోపా : ఇక సంపాదన సంగతి చాలించి జీవితం సంగతి భావించమంటాను.

రంగ : అంటే—?

గోపా : జీవితాన్ని ఆదర్శవంతం చేసుకోవాలి! ఆదర్శవంతుడు కానివాడు మానవుడనిపించుకోడు.

రంగ : వలచివచ్చిన లక్షాధికారిణికి వలపుల మగడనై ప్రియురాలిమీద ప్రేమగీతాలు పాడుకునే భావకవివైన నీకుగానీ నావంటి వాళ్లకవన్నీ ఎలా తెలుస్తాయి గోపీ?

గోపా : తెలిసికోవాలయ్యా రంగనాథం! ప్రచండ వేగంతో పురోగమిస్తున్న ప్రపంచంతో బాటు మనం కూడా పరుగెత్తాలి. మారిపోవాలి.

రంగ : మారి-ఏంకావాలి?

గోపా : మానవులం కావాలి?

రంగ : నేనిప్పుడు మనిషేనని నా ఆత్మవిశ్వాసం.

గోపా : ఆదర్శాలకు అంకితం కానివాళ్ళకు ఆత్మ ఎలావుంటుంది?

రంగ : (అతనివంక జాలిగాచూచి నిట్టూర్చి వెళ్ళి రాక్ దగర కూర్చుని పుస్తకంతీసి చదువుతూ వుంటాడు.)

గోపా : ప్రియుడు వ్రాసిన ప్రేమలేఖ పెళ్ళాడిన పెనిమిటిచేతిలో పడ్డ పిల్లలాగ అలా చల్లబడిపోయావేం రంగనాథం?

ముస : (ట్రేతో కాఫీ తెచ్చి గోపాలం ముందున్న టీపాయిమీద పెడతాడు.)

గోపా : (కప్పు అందుకోబోయి తెల్లబోయి) దేవా! మహానుభావా! శంభోశంకరా! చంపావురా భయంకరా! (సోఫాలో వెనక్కి పడిపోతాడు.)

రంగ : (వింతగా) ఏమిటి గోపీ! (దగ్గరకు వస్తాడు)

గోపా : ఏముంది-చూడు. కాఫీని కమ్మగా పోపెట్టి పట్టుకువచ్చాడు. వెల్లుల్లి, యెండు మిర్చి - జీలకర్ర, శనగపప్పు - ఓహోహో కాఫీ తాలింపు ఘుమఘుమలాడిపోతూవుంది.

రంగ : (ముసలయ్యవంక జాలిగా చూస్తాడు)

గోపా : చంపావురా నా తండ్రీ.

ముస : (సిగ్గుపడి కాఫీ ట్రే పట్టుకుపోతాడు)

రంగ : గోపీ! ఈ ముసలయ్య విషాదగాథవిన్నావా?

గోపా : ఏమిటది?

రంగ : ఇరవై సంవత్సరాలక్రితం (బాధగా నిట్టూర్చి) ముసలయ్య భార్యకు జబ్బుచేసి ప్రాణంమీదికి వస్తే మందుకు వెళ్ళటానికి మరెవరూ లేక ముసలయ్యనే పంపించారట మానాన్నగారు. మందుకు బయలుదేరిన ముసలయ్య మందు మాట మరచి దారిలోవున్న సర్కసు దగ్గర ఆగిపోయి మర్నాడు ప్రొద్దుట వట్టిచేతులతో తిరిగివచ్చాడట!

గోపా : అప్పటికి—

రంగ : (బరువుగా నిట్టూర్చి) అప్పటికే జరగవలసింది కాస్తా జరిగిపోయింది. ఉన్న ఒక్క కొడుకూ పసివాడు కావటంవల్ల—తల్లి లేని పిల్లాడయ్యాడని ముసలయ్యకు మళ్లా పెళ్లి చేశారట మా నాన్నగారు:

గోపా : మరి—ఆయిల్లా లేమయ్యింది?

రంగ : వెంకటరామయ్యతో లేచిపోయింది:

గోపా , వెంకటరామయ్యా? అతనెవరు?

రంగ : మా నాన్నగారితో వ్యాపారంచేసే ఒక భాగస్థుడు! నమ్మకంగావుంటూ వ్యాపారంలోని డబ్బంతా పట్టుకొని ముసలయ్య భార్యను తీసికొని రంగూన్ పారిపోయాడు!

గోపా : స్త్రీ ఆరాధనీయ! ఆమె నలా పతితనుచేసిన మగవాడు పశువు! స్త్రీని అర్థంచేసికోలేని పురుషుడు పరమనీచుడు!...ఇంతకూ ముసలయ్యకొడు కేమయ్యాడు?

రంగ : అంతర్వేది తీర్థం తీసుకువెళ్ళి అక్కడ మరిచిపోయి వచ్చాడట ముసలయ్య! ఆ కుర్రాడి కోసం మా నాన్నగారు చాలా వెదికించారు. కానీ కనుపించలేదు...నీలాగే వాడుకూడా యే పేదరాసి పెద్దమ్మకో దొరికి యే ధనవంతులయిల్లలో ముద్దులమగడై వుంటాడు!

గోపా : కానీ నువ్వు చేసిన త్యాగంలాంటి ఘనకార్యం నేను చేయలేకపోయానే అని నా విచారం!

రంగ : త్యాగమా? నేనేంచేశాను?

గోపా : నీవంటి విద్యాధికుడు ధనవంతుడు దిక్కూ మొక్కూ లేని ముష్టిదాన్ని పెళ్ళాడి ఒక జీవితాన్ని సముద్ధరించటమంటే మహాత్యాగం కాదా? లేకపోతే లక్షలు కట్నం తెచ్చే సీతాకోకచిలుకను చేపట్టి వుండవుగా!

రంగ : నేనేదో త్యాగం చేస్తున్నానని ఆమె నుద్ధరిస్తున్నానని నే నెప్పుడూ అనుకోలేదు గోపీ! కృపాబాయి కారుక్రిందపడి దెబ్బలు తగిలి హాస్పిటల్లోవున్న ఆ పదిరోజులలోనూ ఆమెమీద నాకు జాలితోబాటు అనురాగం కూడా కలిగింది. అందుకే పెళ్ళాడేను.

గోపా : ప్రేమించి పెళ్ళాడేనన్నమాట!

రంగ : ప్రేమసంగతి నాకు తెలియదు! కృప అంటే నా కిష్టం అంతే!

గోపా : అయితే ప్రేమను గురించి నువ్వింకొంచెం క్షుణ్ణంగా తెలిసికోవాలి! నా దగ్గర కొన్ని గ్రంథాలున్నాయి! ఇస్తాను చదువు. ముఖ్యంగా నా గేయ సంపుటి చూడు! మానవతకు, మహోన్నతికి ఆధారమైనదీ. ఆత్మకు సంబంధించినదీ ప్రేమ! అందుకనే అది తప్పక తెలిసికోవాలి!

రంగ : ఏమిటంటావ్ ప్రేమంటే!

గోపా : ప్రాణాలను కూడా త్యాగం చేయించేది ప్రేమ! నా సుజాతను నేనెలా ప్రేమించానంటావ్? ఆమెకోసం నా ప్రాణాలను కూడా నవ్వుతూ బలిచేయగలను. కానీ అటువంటి అవకాశం నాకు రావటం లేదే అని నా విచారం.

రంగ : నీవటువంటి ప్రేమమూర్తివని—నీ గేయాలు చదివిన వాళ్లు ప్రతివారూ యిట్టే గ్రహిస్తారు.

గోపా : రచనలంటే అలాగే వుండాలి. జీవిత ప్రభావాలు రచనల్లో ప్రతిఫలించాలి. రచయిత తాను ప్రబోధించే ఆదర్శాలను అక్షరాలా ఆచరించాలి. నా రచనల్లో యెక్కడైనా చూడు—స్త్రీ మాతృదేవి ప్రణయమూర్తి! స్త్రీని గౌరవించని సంఘం పూజించని వ్యక్తి పతనం కావలసిందే! మనం ఉన్నతికి రావాలంటే స్త్రీలకు సర్వస్వాతంత్ర్యాలు ఇవ్వాలి! అదే మహాదర్శం

రంగ : గోపీ. నీకులా నేను చెప్పలేను గానీ మహాత్ముడు చెప్పిన వాక్యం మాత్రం జ్ఞాపకం చేయగలను వింటావా?

గోపా : ఏమిటది?

రంగ : మహాత్ముడు - ఆదర్శాల నేవి చెప్పబడవు చేసి చూపించబడుతాయి-అన్నాడట. విన్నావా గోపీ!

[బయట కాలింగ్ బెల్ మోగుతుంది]

రంగ : ముసలయ్యా!

ముస : (వచ్చి) ఏం బాబూ!

రంగ : ఎవరో పిలుస్తున్నారు చూడు!

[మళ్ళా మోగుతుంది]

ముస : (బయటకు వెళ్ళిపోతాడు)

గోపా : అభ్యుదయానికి ఆదర్శాలు అత్యంత అవసరం అని అంగీకరిస్తావు కదూ!

రంగ : కానీ ఆదర్శాల నేవి పుస్తకాలలో చదివితే రావు!

గోపా : చదవకుండా యెలా తెలుస్తాయి.

రంగ : హృదయమున్నవాడు తెలియకుండానే ఆచరిస్తాడు! లేనివాడు తెలిసినా ఆచరించ లేడు.

గోపా : పట్టాలేని చెట్టు క్రింద ప్లీడరులాగ గట్టిగానే వాదిస్తున్నావుగానీ యిక ఆ వేదాంతంలోకి దిగకు!

ముస : (వస్తాడు)

రంగ : ఎవరు ముసలయ్యా వచ్చింది?

స్వీకారము

ముస : అతనేనండి ఆ గెడ్డం సాయిబు.

రంగ : ఎవరతను?

ముస : మొన్న — ఉహూ — నిన్న — కాదండీ ఇవాళ ప్రొద్దున్న వచ్చి అద్దం బద్దలు కొట్టాడు కదండీ—అతనే!

రంగ : ఎందుకు వచ్చాడు? (పటం పట్టుకొని చూస్తుంటాడు.)

ముస : పిల్లల్ని—(నాలుక కరచుకొని) కారుడ్రైవరంటండీ!

రంగ : అలాగా! రమ్మను! టాక్సీ సమయానికి దొరక్క చాలా యిబ్బందిగా వుంది!

ముస : (బయటకు వెళ్లిపోతాడు.)

గోపా : రంగనాథం! డ్రైవర్ని ఎన్నుకొనేటప్పుడు జాగ్రత్త!

రంగ : ఎందుకని?

గోపా : ఒక్కొక్క డ్రైవరు కారును మాటేసి ఓనర్నే డ్రైవ్ చేస్తాడు.

రంగ : కారులాగే ఓనరుకూడా హృదయం లేని యంత్రమైనప్పటి మాట కదూ!

[ముసలయ్య రహమాన్ వస్తారు. ముసలయ్య లోపలకు వెళ్లిపోతాడు.]

రహ : ఆదేకో సలామ్ హుజూర్!

రంగ : నమస్తే! (దీక్షగా చూచి) మొన్న రాత్రి మమ్మల్ని సినిమానుంచి యింటికి తీసుకు వచ్చిన రిక్షావాడివి కదా నువ్వు!

రహ : హావును సార్! మిల్టరీమే, డిస్‌చార్జి అయినాకా మాకీ నౌక్రీ లేక రిక్షా కా లాగుతున్నా సాబ్!

గోపా : స్వేచ్ఛాజీవివి! స్వయంకృషి! తప్పేముంది.

రహ : మీకీ డ్రైవర్ కీ కావాలనీ హినీ—

గోపా : మళ్లా బానిసత్వపు సంకెళ్ళకు బద్ధుడవౌతున్నావ్!

రంగ : నీ పేరేమిటి?

రహ : ఖాన్ రహమాన్ సార్!

గోపా : పేరు దర్జాగా వుంది. సారమెలా వుంటుందో! ఫరవాలేదు. చురుకుగానే వుంటుంది: నవాబుగారి శరీరం—ఓహో—నవాబు సారం!

రంగ : జీతం యెంత కావాలి!

రహ : హాదీ మీకీ హిస్టం సార్! లేకిన్ తిండీ బట్టా ఔర్ యిల్లూ హాన్నీ మీకే హివ్వాలా సాబ్!

రంగ : అలాగే! నీకింక యెవరూ లేరా?

రహ : నై! కోయీ నై సాబ్!

గోపా : నీకు పెళ్లి కాలేదా?

రహ : నైజీ!

గోపా : అందుకే నీ గెడ్డం అంతబాగా పెరిగింది.

రంగ : వస్తానుండు రహమాన్! (లోనికి వెళతాడు)

రహ : (కృపాబాయి ఫోటోవంక చూస్తుంటాడు.)

గోపా : సిటీ బస్సులో పసుపుపిల్ల ప్రక్కను కూర్చున్న కాలేజీకుర్రాడిలాగ ఏమిటో పరాకుచిత్తగిస్తున్నావు.

రహ : (పరధ్యానంగా) జీః హాఁ!

గోపా : రహమాన్!

రహ : సార్!

గోపా : ఒకసారి నవ్వు!

రహ : (అర్థంకానట్లుగా) క్యాబోలే ఆప్?

గోపా : నీకు నవ్వటంచేతకాదా?

రహ : కాదుసార్!

గోపా : నేర్చుకో! నవ్వటంచేతగానివాడు జీవితాన్ని అనుభవించలేడు! పోనీ ఏడవటమైనావచ్చా!

రహ : రాదుసార్! మీకీ నేర్పిస్తారా సాబ్!

రంగ : (వచ్చి) రహమాన్! ఇదిగో వందరూపాయలు. బట్టలు కొనుక్కో! ఇదిగో కారు తాళం! (యిస్తాడు).

రహ : అచ్ఛాజీ! (పుచ్చుకొని) సలాంసాబ్! (వెళ్లిపోతాడు)

గోపా : జీవితమంటే అర్థం తెలుసా?

రంగ : ఏమిటి చెప్పు!

గోపా : నందనవనంలా నవ్వగలిగిందే జీవితం! నవ్వలేని జీవితం నరకం!

రంగ : నరకంలో కూడా నవ్వగలిగిందే నిండుజీవితం!

[కృపాబాయి వస్తుంది.]

కృపా : (వస్తూనే నవ్వుతూ) ఓ! వచ్చారా! ఎంత సేపయింది?

రంగ : ఇంతక్రితమే కృపా! ఎలావున్నాడు పాపాయి?

కృపా : తల్లిపోలిక పిల్లాడు - బంగారంలావున్నాడు.

గోపా : ఓహో! పేరంటంలోని ఆరాటమంతా పాపాయిలమీది అప్యాయతచేత నన్నమాట!... శీఘ్రమే...

కృపా : (నవ్వి) ఆ! ఆ! అది సరేగాని గోపీ! సుజాతను మరీ సీతాకోకచిలుకలా తయారుచేస్తున్నావే!

రంగ : స్త్రీలకు చిలుకలకూ తేడా యేముంటాలనీ! అయినా అక్కయ్య రామచిలుకయితే చెల్లెమ్మ సీతాకోక చిలుక అవటంలో తప్పేముంది?

కృపా : మీరు స్టేషన్నుంచి యెలావచ్చారు?

రంగ : వైజాగ్ నుంచే కారులో వచ్చాను!

కృపా : ఎవరికారులో!

రంగ : మాస్నేహితుడు రాజారావు ఇక్కడ సి. ఐ. డి. ఇనస్పెక్టర్ గా పని చేస్తున్నాడని చెప్పానుగా. అతనికారులో—

గోపా : అబ్బా అతనికారులో యెలా కూర్చున్నావోయ్! సి. ఐ. డి. పేరు వింటేనే నాకసహ్యం!

రంగ : ఏం?

గోపా : నమ్మకమనేది వుంటుందని వాళ్ళెప్పుడూ నమ్మరు.

కృపా : మీకిలా యెరువుకారులు దొరుకుతున్నంత కాలం మనకారుకు డ్రైవర్ దొరకడు! ఎల్లుండి సుజాత పుట్టిన రోజు పండుగ! అక్కడికి నేనెలా వెళ్ళాలి? ముసలయ్యను రిక్షా పిలవమంటే—

గోపా : కంగారు పడకు వదినా: డ్రైవరు దొరికాడులే!

కృపా : (సంతోషంగా) నిజంగానా?

రంగ : నిజమే కృపా!

కృపా : (పగిలిన పటం చూచి—త్వరత్వరగా దాని దగ్గరకు వెళుతూ) అరే అద్దం పగిలిపోయిందే! (పట్టుకొని సర్దుతూంది)

రంగ : అవును కృపా! రహమాన్ పోగొట్టాడట!

కృపా : రహమాన్? ఎవరతను?

రంగ : అతనే మనకారు డ్రైవర్: ఇంత క్రితమే వచ్చి పనిలో కుదిరాడు!

కృపా : (సంతోషంగా) అమ్మయ్యా! ఇన్నాళ్ళకు మళ్ళా యివాళ కారులో షికారు వెళతా మన్నమాట! గోపీ సుజాతనుతీసుకుని మీ కారు వేసుకురా! చూదాం యెవరి డ్రైవరు తెలివైనవాడో!

గోపా : వదినా! నీ పుణ్యమా అంటూ రంగనాథం డ్రైవింగు లైసెన్సు కాన్సిలయ్యింది కాబట్టి నువ్వే డ్రైవింగు నేర్చుకొంటే యీ డ్రైవర్ల బాధ తప్పేదిగా వదినా!

రంగ : మీ వదినకు డ్రైవింగు నేర్పి ఆశ్రయం దొరికిన యీ అనాథునికి అన్నం లేకుండా చేయాలనుకొంటున్నావా గోపీ!

కృపా : మీ అన్నగారికారు— ఎన్ని దిక్కులేని జీవితాలకు ఆశ్రయమిస్తూ వుందో చూశావా గోపీ! ఆ నాడు నేనలా కారు క్రింద పడక పోతే—

గోపా : అది సరేగాని వదినా యింత పెద్దదానవు కారు క్రింద యెలా పడ్డావ్?

కృపా : (బరువుగా నిట్టూర్చి) ఏం చెప్పమంటావ్ గోపీ! (పటంవంక చూస్తూ దగ్గరకు వెళుతూ) ఆ నాటికి నేనన్నం తిని యెన్నాళ్ళయిందో! (రేడియో మీద చేయి వేసి ముందుకు వస్తూ) ఆ ఆకలి నీరసంలో పరుగు పరుగున వస్తూవుంటే స్పృహతప్పి — (దుఃఖంతో రేడియోమీద తలవాల్చి పడి పోతుంది. చేయి తగిలి రేడియో మీద నున్న పటం క్రిందపడి పోతుంది)

గోపా : (పటం వంక చూస్తూ) పోయిందా?

రంగ : (పటం తీసి) పోయేది యింతకుముందే పోయింది! ఇక యిందులో పోయేదేమీ లేదు: (పటాన్ని యెప్పటిలా పెట్టేస్తాడు)

గోపా : వదినా! అసలు పరుగెత్తటం దేనికి?

రంగ : నేను చెప్తాను విను. కూతురును పెళ్ళాడుతా ననుకొన్న దూరపు బంధువు అకస్మాత్తుగా మాయం కావటంతో కృపాబాయి తల్లి పిల్లకు పెళ్ళికాదనే బెంగతో — దారిద్ర్యంతో - కృంగిపోయి చనిపోయింది. ఆకలితో అలమటించే కృపాబాయికి అన్నమైనా పెట్టని పాడుసంఘం రక్షణలేని ఆమె నిండుయౌవనాన్ని అనుభవించటానికి ప్రయత్నించింది. ఫలితం దక్కలేదని బలవంతాని కుపక్రమించింది. వెంటాడింది. ఆనాటి అర్ధరాత్రి యింటిలో జొరబడ్డ ఒక పెద్దమనిషి మదాంధకార మలినహస్తాలనుంచి తప్పించుకొని పారిపోతూ పరుగెత్తుకువచ్చి వీధి మలుపులో మనకారు క్రింద పడిపోయింది యీ కృపాబాయి!

గోపా : అయితే వదినా—నాన్న కొట్టినందుకు అమ్మదగ్గర అలా పుచ్చుకొన్న కుర్రాడిలాగ తన్నితే బూరెలబుట్టలో పడ్డావన్నమాట!

కృపా : ఇక లేవండి! భోజనం చేదాం! రా గోపీ!

గోపా : వెరీ సారీ వదినా! సుజాత లేకుండా ఒంటరిగా భోజనం చేయుటమే? ఇంపోజిబుల్!

కృపా : అయితే భోజనంచేసి సుజాతను తీసుకురా! ఇవాళ తప్పకుండా మన కారుమీద రొవ్వర్ గ్రీన్ గార్డెన్సుకి షికారు వెళ్లాలి!

గోపా : అలా అన్నావు బావుంది! వస్తా! (వెళ్ళిపోతాడు)

రంగ : (రేడియో ట్యూన్ చేస్తుంటాడు)

కృపా : రండి! చేయి పట్టుకొంటుంది)

రంగ : (ఆమె నడుం చుట్టూ చేయి చుట్టి లోనికి తీసుకు వెళతాడు) ముసలయ్య కృపాబాయి పటం మరొకటి—పెద్దది తెచ్చి గోడకు తగిలిస్తూ వుంటాడు. వెలుపలనుంచి రహమాన్ కొత్త కాకీ యూనీఫారమ్‌లో వస్తాడు!)

రహ : అరె! ఛోటా పటంకీ పోతే బడా పటంకీ వచ్చిందీ భయ్యా!

ముస : ఆ! ఆ! ఆ పేరు కాస్త నీకే దక్కుతుందిలే!

రహ : నాకీ యేముందీ లేవయ్యా (దగ్గరకు వెళుతూ) (తీయబోతాడు—రాదు) ఘట్టీగా ఘట్టినావ్ సాబ్!

ముస : లేకపోతే నీయంటివాళ్ళ చేతి కందితే క్రింద పడేసి పాడుచేయరూ!

రహ : (వెటకారంగా) అచ్ఛా ముసలయ్యసాబ్! యీ పార్కు లాగితే తాడుకీ తెగకుండా మేకు ఊడిరావాలయ్యా. బహుత్ ఘట్టీగా ఘట్టేనావ్ సాబ్!

రంగ : (వచ్చి) రహమాన్!

రహ : సార్! కారు తీయమంటారా సార్!

రంగ : అక్కరలేదు! ఇక్కడికే సి. ఐ. డి. ఇన్‌స్పెక్టరు రాజారావు దగ్గరకు వెళ్ళివస్తాను! సైకిలు బయటపెట్టు!

రహ : (కంగారుపడి ముఖం దాచుకొంటూ) జీ! (బయటకు వెళ్ళిపోతాడు)

రంగ : (బయటకు వెళతాడు)

ముస : (చిన్న పటం పట్టుకొని లోనికి వెళుతూ వుంటాడు)

కృపా : (ఎదురు వచ్చి) అయ్యగారు కారుమీద వెళ్ళారా!

ముస : లేదమ్మా సైకిలుమీద వెళ్లారు!

కృపా : డ్రైవరున్నాడా?

ముస : షెడ్డులో వుంటాడు! పిలవమంటారా?

కృపా : (టయిము చూచి) అప్పుడే అక్కరలేదులే! నీపని చూచుకో!

ముస : (పటంపట్టుకొని లోనికి వెళ్ళిపోతాడు)

కృపా : (పుస్తకంతీసి చదువబోతుంది. మనస్కరించక పుస్తకంమూసి రేడియో ట్యూన్ చేయబోతుంది గోలగోలగా వుంటుంది. రేడియోకట్టేసి వీధిగుమ్మందగ్గరకు వెళ్ళి) డ్రైవర్......డ్రైవర్......(వెనక్కి తిరిగి వచ్చేస్తూవుంటుంది.)

రహ : (వచ్చి) పిలిచారనుకొంటాను అమ్మగారు!

కృపా : (చటుక్కున వెనక్కి తిరిగి చూచి-భయపడి కంగారుగా) నువ్వా!

రహ : ఆ!

కృపా : నువ్వా!

రహ : ఆ—ం!

కృపా : నువ్వా మా కారుడ్రైవర్ !

రహ : అవును నేనే!

కృపా : (కంగారుగా) ఏమిటీమోసం?

రహ : జీవితపథాల వ్యత్యాసం!

కృపా : (బెదురుతూ) కపటవేషం—!

రహ : అవును—నీకోసం! సుందరమైన సుందరమైన నీ ఆరాధించవలసిన మోము చూచి యెన్నాళ్లయింది! (ముందుకు వస్తాడు.)

కృపా : (భయంతో చూస్తుంటుంది పెదవులు వణకుతూ వుంటాయి.)

రహ : నవ్వితే ముత్యాల పువ్వులు విరిసే నీ సొంపులు చిందే పంపుల పెదవులు భయంతో వణకే టప్పుడు కూడా యెంతటి సౌందర్యాన్ని ఒలక బోస్తున్నాయో నీకు తెలుసా!

కృపా : (కళ్లవెంట నీళ్లు వస్తుంటాయి — వెనక్కి నడుస్తూ వుంటుంది)

రహ : చిక్కని వెన్నెలలు కురియించే నీ కాటుక కన్నులలో కన్నీటి ధారలు కనుపించనీయకు కృపా!

కృపా : (దుఃఖాన్ని దిగమ్రింగుతూ) నువ్విక్కడి కెందుకొచ్చావు?

రహ : ఎందుకొస్తానో నీకు తెలియదా? నన్ను చూడగానే నవ్వుతూ వచ్చి వళ్లో వాలి పోతావనుకొన్నానుగాని యింత మనసు లేకుండా మాట్లాడతావనుకోలేదు కృపా!

కృపా : (ఏడుస్తూ) వేణూ! నా బ్రతుకును బండలు చేస్తావా వేణు!

రహ : (వెగటుగా నవ్వి) ఇంతకాలం బావా అని పిలిచే నీ మేనత్తకొడుకు ఈనాడు నీ కారు డ్రైవర్ అయ్యాడనా బావా అనటం మాని పేరుపెట్టి పిలుస్తున్నావు. మంచిది! కాని యెందుకీ అక్కరకురాని యేడుపు?

కృపా : నిన్ను చూస్తే నాకు భయం!

రహ : ప్రణయం ప్రళయంగా మారిందా? ఎందుకు భయం!

కృపా : నువ్వెంతటి దారుణమారణానికైనా తెగించ గలవని నాకు తెలుసు. మన యిద్దరిమధ్యా యెన్నడూ లేని యేకల్లబొల్లి అవినీతి సంబం ధాలు కల్పించిచెప్పినా లోకంనమ్ముతుంది. నన్ను నిలువనీడ లేకుండా తగలేస్తుంది. నీకు వెయ్యినమస్కారాలు! దయచేసి నాజీవితాన్ని నాశనం చేయకుండా వెళ్ళిపో వేణూ!

రహ : (వెటకారంగా నవ్వి) వెళ్ళిపోవాలా? యెక్కడికి?

కృపా : (విసుగుమాని) నీ యిష్టంవచ్చిన చోటికి!

రహ : నీ కిష్టమైనచోటే చెప్పు!

కృపా : (అనుమానంగా) అనేమిటి?

రహ : అవును. నీకిష్టమైనచోటే చెప్పు! నువ్వూ వస్తావుగా!

కృపా : (గతుక్కుమని—భయంగా) వే—ణూ—!

రహ : నువ్వురాకుండా నేనెక్కడికి పోతాను?

కృపా : (ఏడుస్తూ) వేణూ!

రహ : (వికృతంగా నవ్వి) నువ్వురాకపోతే యేం? మనతమ్ముడు నీకోసం ఉంచిపెట్టుకొంది గా!

కృపా : వేణూ! గట్టిగా అరచి దుఃఖంతో సోఫాలో పడిపోతుంది)

[బయట హైకిల్ గంట వినబడుతుంది]

రహ : నీ మావగారు మూతస్తీనంతా దోచుకొంటే నువ్వూ నీ మొగుడూ కలసి మాసగం వాటా ధనాన్ని అనుభవిస్తున్నారు కదూ! సరే చూస్తాను! (కోపంగా కుర్చీని తన్ని పడగొట్టి దరదరా బయటకు వెళ్ళిపోతాడు.)

రంగ : (బయటనుంచి వచ్చి-చూచి— ఆత్రుతగా) కృపా! (భుజం కుదుపుతూ) కృపా!

కృపా : (భారంగా లేచి కూర్చుంటుంది)

రంగ : అదేంకృపా అలావున్నావు? ... ఇదేమిటి కుర్చీ యిలాపడిపోయి వుందేం?

కృపా : చూచుకోకుండా నడిస్తే కాలికితగిలి పడి పోయింది.

స్వీకారము

రంగ : కాలుజారిపడ్డావా?

కృపా : లేదు. కాలుజారనూలేదు. నేను పడనూ లేదు. నా కాలికితగిలి అదేపడిపోయింది.

రంగ : (కాలుపట్టుకొని) కాలికి గాయంతగిలిందా

కృపా : (అతనిచేతిని తనచేతుల్లోకితీసుకొని) గాయం! కనుపించేగాయం కాదులెండి!

రంగ : కళ్ళవెంట నీళ్లుకూడా వస్తున్నాయి! గట్టిగానే తగిలివుంటుంది. లే! లేడీడాక్టర్ సరోజినికి చూపిద్దాం!

కృపా : అక్కరలేదండీ! ఎప్పుడో మానిపోయిందనుకొన్న చిన్నప్పటిగాయం మళ్ళీ మెరిగింది! అంతే! ఇప్పుడేమీలేదులెండి! (పైట చెంగుతో కళ్లుతుడుచుకొంటుంది)

రంగ : అయితే! లే! త్వరగా డ్రెస్ చేసికో! గోపీ సుజాత వచ్చేస్తారు; కారు మీద షికారు వెళదామన్నావుగా!

కృపా : (బలవంతంగా నవ్వి) ఇంత మిట్టమధ్యాహ్నం షికారేమిటి తర్వాత వెళదాం లెద్దురూ! మా పిన్నిగారికి జబ్బుగా వుందట రండి చూచి వద్దాం!

రంగ : అలాగే! కారుమీద వెళదామా?

కృపా : (కంగారును అణచి) యెందుకండీ మూడో యింటికి కూడా కారేనా: రండి నడిచి వెళ్లొద్దాం!

రంగ : ముసలయ్యా!

ముస : (వచ్చి) పిలిచారా బాబూ!

రంగ : మేమలా మా పిన్నిగారింటికి వెళ్ళి వస్తాం! గోపీ వస్తే అలా చెప్పు.

ముస : అలాగే నండి.

[రంగనాథం కృపాబాయి బయటకు వెళ్ళిపోతారు)

ముస : (పడివున్న కుర్చీ యితర పుస్తకాలు సర్దుతూ వుంటాడు]

గోపా : (వస్తూనే) ముసలయ్యా!

ముస : బాబూ!

గోపా : ఎన్నిసార్లు చెప్పినా బాబును కాని నన్ను బాబూ అంటావేం ముచ్చటయిన పేరు మచ్చుకైనా ఉచ్ఛరించకుండాను!

ముస : ఏదో అలవాటు బాబూ!

గోపా : అదిగో అదే పొరపాటు

ముస : తాతలనాటి మాట మారాలంటే మాటలా బాబూ!

గోపా : డబ్బు పుచ్చుకొని దొంగ సాక్ష్యం చెప్పటానికి బోనెక్కిన పెద్దమనిషిలా బాగానే చెప్పావుగాని—ముసలయ్యా—

ముస : అయ్యా!

గోపా : మారాలయ్యా! పారిజాత పరిమళాలు పరిఢవించే నాగరికతకు కరాలిచ్చి మరామత్తయి మారిపోవాలయ్యా ముసలయ్యా!

ముస : మారటమంటే కాళ్లతో మానేసి చేతులతో నడవ మంటారా?

గోపా : కాదోయ్! కాళ్ళతో మాత్రమేనడిచి చేతులను చేతులుగా మాత్రమే ఉపయోగించుకో మంటాను. నేనీ గ్రేయాలన్ని యెందుకు వ్రాస్తున్నా నంటావ్?

ముస : (పరధ్యానంగా) మతిలేక!

గోపా (సీరియస్ గా) వాట్!

ముస మీకుకాదు బాబూ!

గోపా మరెవరికి?

ముస మాకు!

గోపా వెరీగుడ్! ఫీజుపుచ్చుకొని పెళ్లికుదిర్చే పెద్దమనిషిలా సద్దిపడేశావు.

ముస అయితే బాబూ: అందరినీ మారమంటున్నారుకదా ముందుగా మీరుమారేరా?

గోపా ఆ! ప్రతి అంశంలోనూ—

ముస రంగు వేశారా?

గోపా బంగారం చేశాను,

ముస నాకో అనుమానం!

గోపా ఏమిటో పెనుబాణం?

ముస ఇలామనిషిగా మారకముందు మీరెవరండి?

గోపా (ఉలుక్కుపడి) డామిట్!

ముస : అదేరకం జంతువండి?

గోపా : చెవిటి పెళ్ళాంతో మూగమగడు కాపురం పెట్టే ఘోరంలావుంది మన వ్యవహారం!

ముస : అపచారం! (చెంపలు వేసి కొంటాడు)

గోపా : ఇదో దురాచారం!

ముస : కాదుబాబూ గ్రహచారం!

గోపా : కర్మకిదో సహకారం!

ముస : అదే నా విచారం! అసలే కులంకాని కులం పిల్లను పెళ్ళాడేరుకదా—సుజాతమ్మ అలా తిరగటం—

గోపా : నాగరికత లక్షణం! ప్రతి ఆడది నేర్చుకోవాలి!

ముస : మార్చుకోవటం మా నేరా?

గోపా : మార్చుకోవాలయ్యా! అలవాటులు కలకాలం నిలవైతే మురుగుకాలవలా మురదపేరి కరకు కడతాయి.

ముస : సుజాతమ్మ బజారులో కూడా కామరాజుతో కలసి తిరగటం—

గోపా : అధునాతన అభ్యుదయ నాగరికతా సభ్యత! పరాయి పురుషుణ్ణి పలుకరిస్తే చాలు భార్య పాతివ్రత్యం భంగపడిందని బాధపడే పరమ ఛాందసులకు పాఠం చెప్పటానికి ప్రయోగిస్తున్న ప్రథమ ప్రయత్నమిది. లో కొన్ని మరామత్తు చేస్తున్నానోయ్!

ముస : కాకికి సంగీతం నేర్పిస్తారా?

గోపా : కోకిలగా మార్పిస్తాను!

ముస : తిమరు కొంగయి పోగలరు జాగ్రత్తబాబూ!

గోపా : నావంటి పురోగాముల అభ్యుదయ భావాలు నీవంటి వృద్ధులకు అర్థంకావులే! మా ఆదర్శాలు హృదయైక అనుభూతాలు!

ముస : ఏవో పెనుభూతాలు:

గోపా : ఆగని ఆదర్శ జలపాతాలు మలచుకొన్న మమగడలే పునీతాలు. మరువరాని వతనీతాలు. మీదృష్టిలో కలుషితాలు:...ఇంతకూ వదినా రంగనాథం కనుపించలేం?

ముస : అయ్యగారి పిన్నికి జబ్బుచేస్తే చూడటానికి వెళ్ళేరు బాబూ! ఇంకా రాలేదు.

గోపా : అయితే ఆనకవస్తా! (వెళ్ళిపోతాడు.)

కృపా : (వచ్చి) ముసలయ్యా!

ముస : బాబూ!

కృపా : నేనోయ్ నిన్ను పిలిచింది!

ముస : మన్నించండి! గోపాలం బాబు అనుకొన్నాను.

కృపా : గోపీ వచ్చాడా? (పుస్తకం తీసి సోఫాలో కూర్చుంటుంది)

ముస : ఇప్పుడే వెళ్ళారు:

కృపా : నేను రమ్మన్నానని చెప్పి ఒకసారి సుజాతను పిలుచుకురా!

ముస : అలాగేనండి! (వెళుతూ వుంటాడు)

కృపా : ముసలయ్యా!

ముస : (వెనక్కి తిరిగి) ఏవమ్మా!

కృపా : ఏం చేస్తావ్?

ముస : పిలుచు కొస్తానండి!

కృపా : ఎవరిని?

ముస : మన...మన...

కృపా : సుజాతను

ముస : అవును. సుజాతగారి నే

కృపా : సరే! వెళ్ళిరా!

ముస : (వెళ్ళిపోతాడు)

కృపా : పుస్తకం రాక్‌లో పెట్టేసి లోనికి వెళుతూ వుంటుంది)

రహ : (చరాలునవచ్చి) ఆగక్కడ!

కృపా : (త్రుళ్ళిపడి ఆగిపోయి వెనక్కి తిరుగుతుంది)

రహ : (వెటకారంగా నవ్వుతాడు)

కృపా : (వెళ్ళిపోబోతుంది)

రహ : కృపా!

కృపా : అలా పిలవద్దని చెబితే బుద్ధిలేదూ?

రహ : పిలవాలని ముద్దుగా వుంది కృపా!

కృపా : వేణూ! యెందుకు నన్నిలా యేడిపిస్తావు!

రహ : నన్ను నువ్వేడిపించవచ్చా?

కృపా : నే నేంచేశాను? నువ్వే నన్ను దగాచేశావు.

రఘు : (వెటకారంగా నవ్వి) నేనా?

కృపా : కాకపోతే నేనా? ప్రేమ ప్రేమంటూ పెళ్లి కాకుండానే నన్ను అనుభవించాలని చూశావు. నువ్వు పన్నిన పన్నుగడలు పనికి రాకుండాపోయి పెళ్ళాడవలసి వచ్చేసరికి భయపడి పారిపోయావు.

రఘు : అది నీ మంచికే అయ్యింది. లేకపోతే కారు ఓనరు పెళ్ళానివి కావటంమాని యీ కారు డ్రైవర్ కమ్ క్లీనరు పెళ్ళానివయ్యేదానవుగా!

కృపా : ఇది నా అదృష్టం!

రఘు : ఇంకెంత కాలముంటుందిలే ఈ అదృష్టం!

కృపా : (గాబరాగా) అదేమిటి వేణూ?

రఘు : నీభర్త నీ పూర్వగాథ విన్నాక కూడా ఇంకా నీకీఅదృష్టంఉంటుందనేఅనుకుంటున్నావా?

కృపా : వినటానికేముంది?

రఘు : అనటానికి ఎంతయినా ఉంది. మధ్యవర్తులు లేని మన ఇద్దరిసంబంధం—

కృపా : నువ్వు నన్ను పెళ్ళాడతానంటే - నువ్వెంత దుర్మార్గుడవో తెలిసీకూడా-అన్న కొడుకువు గదా అని మా అమ్మ అంగీకరించింది. తీరా మూహూర్తం పెట్టి పెళ్ళాడమనేసరికి భయపడి పారిపోయావు! అంతేగా. అంతకు మించి మరేముంది?

రఘు : (నవ్వి) లేకపోవచ్చు. కానీ ఆపెదానిమీద చాడీలు చెపితే యేమగాడు వినడు? అందులోనూ అర్ధాంగిమీదయితే అమృతంలా ఆస్వాదిస్తాడు.

కృపా : (బెదురుతూ) ఏమిటి వేణూ. చాడీలా?

రఘు : (నవ్వి) నీ ఆనందానికి బేడీలు. కృపా! మన ఇద్దరకూ ఒక అమ్మాయి పుట్టిందికదూ!

కృపా : వేణూ. (తల పట్టుకొని సోఫాలో పడిపోతుంది)

రఘు : అమ్మాయిపుట్టి చచ్చిపోయిందిలే! (గట్టిగా నవ్వుతాడు)

కృపా : (కంగారుగా లేచి ఏడుస్తూ) వేణూ! నన్నిలా నాశనంచేస్తే నీకేంలాభం వేణూ!

రఘు : ఒకరు నాశనంకాకుండా మరొకరి ఆశ లెలా నెరవేరతాయికృపా? నిన్ను నీ మగడు పొమ్మనేదాకా నేను రమ్మన్నా రావుకదా!

కృపా : నన్నింత గాఢంగా ప్రేమిస్తూ వున్న ఆయన్నిలా మోసంచేయమంటావు వేణూ!

రఘు : వేషం వేయమంటాను. కంట తడిపెట్టకుండా గుండెల్లో మంటపెట్టమంటాను. ఊ అంటావా రంగనాథం అంటు లేకుండా చేస్తాను. జంటగా ఆనందంపంట పండించుకొందాం. ఏమంటావ్?

కృపా : (భయంతో ఏడుస్తూ) బావా నీపాదాలు పట్టుకొని బతిమాలుకొంటాను. (కాళ్ళదగ్గర కూర్చుని) నా మంగళసూత్రాన్ని మసి చేయకు బావా! జీవితాలతో చెలగాటాలాడి సర్వనాశనం చేయకు బావా! బావా! నీ మేనత్తకూతురు నయినా మన్నించు బావా!

రఘు : బావ! ఇప్పటికి తెలిసింకేం నీ బావలోని చేవ! లేవులే మనకొంచుట్టరికాలు. పోవులే నీవట్టి ప్రియాలు—రావుగా నాచేయిపట్టి కృపా?

కృపా : (ఏడుస్తూ. లోనికి జళ్ళిపోబోతుంది)

రఘు : (ముందుకువస్తూ) మానం అర్ధాంగీకారం అన్నమాటేగా! నన్నుకూడా లోనికి రమ్మనమనా మాట్లాడకుండా వెళ్ళిపోతున్నావు?

కృపా : (ఏడుస్తూనే కోపంగా) ఆగక్కడ! యీ హాలుదాటి లోపల అడుగుపెట్టటానికి నీకు అర్హత లేదు.

రఘు : ఆ అర్హతకోసమే లోపలికి రావాలనుకొంటున్నాను. చెప్పు వస్తావా రావా నాతో.

కృపా : ఎలా రమ్మంటావ్?

రఘు : అయితే నే నడిగింది యిమ్మంటాను!

కృపా : ఏమిటది?

రఘు : డబ్బు!

కృపా : ఎంత?

రఘు : లక్షరూపాయలు.

కృపా : (వింతగా) లక్షరూపాయలా?

రఘు : అవును. లక్షరూపాయలు. అది కేవలం నాకు రావలసిన సగం వాటామాత్రమే! న్యాయంగా యిస్తావా లేక నాతో వస్తావా?

కృపా : రెండూకూడా జరగనిపనులే!

రఘు : (కోపంగా) ఊఁ! రెండూకూడా జరిగే పనులే! ఎలా జరుగుతాయో నాకు తెలుసు! కృపా బీ — రెడీ నాసంగతి బయటపెట్టి నన్నేమైనా చేయించాలని ప్రయత్నించావా జాగ్రత్త! మరుక్షణం రంగనాథం శవం మీవీధినుయ్యింలో వుంటుంది.

కృపా : ఆఁ (కెవ్వున కేకపెట్టి సోఫాలో పడిపోతుంది)

రఘు : (వెగటుగానవ్వి) సిద్ధంగా వుంటావు కదూ తెల్లవారేలోపుగానే మనసంగతి తేలిపోవాలి (చరచరా వెళ్ళిపోతాడు)

రంగ : (బయటనుంచిహుషారుగా వచ్చి చూచి కంగారుగా) కృపా! (ఆత్రంగా దగ్గరకు వెళ్ళి తలనిమురుతూ) కృపా!

కృపా : (వినిపించుకోదు)

రంగ : (బుజం పట్టుకొని లేవదీస్తూ భయంగా) కృపా!

కృపా : (ఉలుక్కుపడిలేచి) వేణూ!

రంగ : (వింతగా) వేణా? ఎవరా వేణు?

కృపా : (కంగారుపడి సర్దుకొని, అబ్బే ఎవరున్నారు? ఎవరూ లేందే (రాని నవ్వు నవ్వుతుంది)

రంగ : (లాలనగా) పుట్టబోయే ముద్దులపట్టికా పేరు పెట్టదలచావా.

కృపా : (బాధగా-కంగారుగా) ఛీ ఛీ! వెధవ పేరు! అదేం పేరు?

రంగ : ఏమిటి మరి యీ పగటికలల పలవరింతలు?

కృపా : (పొంగివచ్చే దుఃఖాన్ని ఆపుకొంటూ చాటుగా కళ్ళు తుడుచుకొంటుంది)

రంగ : (బుజ్జగిస్తూ) పేరంటానికి వెళ్ళివచ్చినప్పటి నుంచీ ఎందుకిలా వున్నావు? అక్కడెవరైనా యేమైనా అన్నారా?

కృపా : ఎవరైతేమాత్రం యెందుకంటారండి?

రంగ : ఎందుకు మరి యీ వేళ ప్రొద్దుటనుంచీ యిలా వున్నావు? డ్రైవర్ దొరకనంతసేపూ ఎప్పుడు డ్రైవర్ వస్తాడా యెప్పుడు కారు మీద షికారు వెళదామా అని తహతహలాడే దానవు డ్రైవర్ వచ్చాక అసలు కారుమాటే తలపెట్టటం లేదేం? జరిగిందేమిటో నాతో మనసిచ్చి మాట్లాడరాదా కృపా! నా మనసు తెలిసీకూడా కూడా యెందు కిలా మాటదాచి మధనపడతావు? చెప్పు కృపా! (గడ్డం పట్టుకొని ముఖం తనవైపు త్రిప్పుకుంటూ వుంటాడు.)

కృపా : (కళ్ళనిండా నీళ్ళతో దుఃఖం ఆగక వెక్కి వెక్కి పడుతూ లోనికి గబగబా వెళ్ళిపోబోతుంది)

గోపా : (కంగారుగా పరుగుపరుగునవస్తూ) మోసం— మహామోసం—

కృపా : (చటుక్కున ఆగిపోతుంది)

గోపా : ఆనందంటే అమృతమనుకొన్నాను. కాదు. హాలాహలం!

కృపా : (వెనక్కి తిరుగుతుంది)

రంగ : ఏమిటి గోపీ అది?

గోపా : నిలువునా విషమే! ఆనదాన్ని నమ్మితే పెద పులిలాపితో ప్రాణాలనే పీల్చేస్తుంది!

కృపా : (భయంగా ముందుకు వస్తూ) ఏమిటి గోపీ నువ్వు మాట్లాడేది?

గోపా : (వినిపించుకోకుండా) కట్టుకొన్నవాడి కళ్ళు మూసి పరాయివాడితో సరాగాలాడే నీచ బుద్ధి—

కృపా : (కోపంగా) గోపీ!

గోపా : స్త్రీ హృదయం పాషాణం—బడబానలం—

కృపా : (సీరియస్‌గా) ఆపు చేయ్.

గోపా : ఛి! ఛి! నిలువునా చీల్చినా నిలబెట్టి కాల్చినా పాపం లేదు—పచ్చి నటన—పరమ నాటకం —తుచ్ఛ—

కృపా : (భయంగా పెద్దగా) ఆపు!

రంగ : ఆవేశపడకు కృపా! శాంతంగా చెప్పు గోపీ-

గోపా : శాంతం! ఎలావుంటుంది శాంతం? నీభార్య పరాయివాడిని వలచిందనివింటే నువ్వు శాంతంగా వుంటావా?

కృపా : (ఉద్వేగంతో) గోపీ!

గోపా : చెప్పు రంగనాథం! నీ భార్య పరాయి వాడితో సరాగాలాడుతూవుంటే - వాళ్లిద్దరూ నీయింట్లోనే—

కృపా : (ఉద్రేకంతో) పటప్! (చాచి చెంపమీద కొడుతుంది).

రంగ : ఎంతపని చేశావు కృపా! అసలుసంగతి వినకుండా యెప్పుడూ లేనిది యెందుకొచ్చింది నీకీ తొందర?

కృపా : (దుఃఖం ఆపుకోలేక ముఖం దాచుకొని లోనికి వెళ్లిపోతూ వుంటుంది).

గోపా : (చెంపపట్టుకొని) తనజాతిని అన్నందుకు వదిన కింత కోపం వచ్చిందిగానీ—సుజాత చేసిన పనిని యెలా సమర్థిస్తుంది?

రంగ : సుజాతా? యేంచేసింది?

కృపా : (అనుమానంగా - వెనక్కి వస్తూ) సుజాతా? సుజాత విషయమా నువ్వు చెప్పేది?

గోపా : మరొకరి విషయం నాకెందుకు వదినా?

కృపా : (బాధగా—జాలిగా) గోపీ!

గోపా : వదినా! స్త్రీలంతా నీవంటి ఆదర్శవనితలే అనుకొన్నాను గానీ—సుజాతవంటి మోసగత్తెలు, భర్తృవంచకురాళ్లు....

కృపా : (దుఃఖంతో) గోపీ! (ఏడుస్తూ త్వరత్వరగ లోనికి వెళ్లిపోతుంది.)

రంగా : (నిట్టూర్చి) ఇప్పటికైనా చెప్పుతావా సుజాతచేసిన తప్పేమిటో—

గోపా : ఆ కామరాజుగాడిని వలచింది- వాడితో—

రంగా : చాలు! ఎలా ఋజువుచేశావ్?

గోపా : ప్రేమలేఖ దొరికింది!

రంగ : ఏది?

గోపా : ఇదిగో! (అంతవరకూ కసిగా నలుపుతూ వున్న కాగితాన్ని విసురుగా కోపంగా రంగనాధానికిస్తాడు).

రంగ : (చదివి) ఇందులో ఎవరిపేర్లూ లేవు! సుజాతకే కామరాజు వ్రాశాడని యెలా చెప్పగలం?

గోపా : వాడివ్రాత నాకు తెలుసు! మాయింట్లో దొరికింది. సుజాతదేయిది! ఛీ! ఛీ! ఆడవి పులినైనా నమ్మవచ్చుగానీ ఆడదాన్ని మాత్రం నమ్మకూడదు.

రంగ : అలాగని—

గోపా : సుజాతతో తెగతెంపులు చేసికొని వీపు చిట్లగొట్టి వచ్చేశాను—

రంగ : హుం! అభ్యుదయ వాదివి! ఆదర్శ జీవివి! ఇంత ఆలోచించకుండా తొందర పడతావనుకోలేదు గోపీ!

గోపా : నువ్వే నాస్థితిలోవుంటే చేస్తావా ఆ ఆలోచన?

రంగ : చేసేవాళ్ళు ఏ స్థితిలోవున్నా చేస్తారు! అదే జన్మ సంస్కారానికీ పుస్తక పఠనానికీ వుండే తేడా!

గోపా : వన్నోడించాలని చూస్తున్నావుకదూ! సరే వస్తా! (విసుగుగా బయటకు వెళ్లిపోతాడు)

రంగ : కృపా!

కృపా : (వస్తుంది).

రంగ : ఏమిటి యీ వేళ ప్రొద్దుటనుంచీ మన యింటి వాతావరణం యిలావుంది? సుజాత నిజంగా తప్పుచేసిందా? గోపాలం తొందరపడ్డాడా! ఏదీ అర్థంకాకుండా వుంది! నిన్ను చూస్తే నాకు మరీ భయంగావుంది!

కృపా : (బలవంతంగా పేలవంగా నవ్వి) ఎందుకని?

రంగ : నిర్మల నీలాకాశంలోని ధృవనక్షత్రం లాగా చిలిపి నవ్వుల చిన్నెలతో తళతళ లాడే నీకాటుక కళ్ళు ఇవాళ ఇలాగ కారు మేఘాలు క్రమ్మిన కాళరాత్రిలా విషాదచ్ఛాయలతో తుషారబంధురమైపోవటానికి గల కారణం నాకెలా తెలుస్తుంది కృపా? ఈ వేళ నీముఖంలో కనుపించే అర్థం కాని ఆవేదన-అంతులేని ఆలోచన సూచిచెప్పగల మాటలు నాకు తోచటం లేదు కృపా! (టయిము చూచి-దగ్గరకువచ్చి గడ్డంపట్టుకొని) అయిదు కావచ్చింది. పోనీ ఒకసారి అలా బీచికివెళ్ళివద్దామా కారులో!

కృపా : సుజాత సంగతి యేమయినట్టు? మీరొకసారి వెళ్లి నిజనిజాలు తెలిసికోవటం మంచిదండీ? గోపీవట్టి తొందర మనిషి!

రంగ : ఇవాళ గోపీనే మించి పోయావుగా తొందరలో!

మున : (బయటనుంచి వచ్చి) బాబూ! సుజాతమ్మగారు మిమ్మల నొకసారి వెంటనే రమ్మన్నా రండి.

రంగ : అలాగా! సరే! పదవెళదాం! (ఇద్దరూ బయటకు వెళ్ళిపోతారు!)

కృపా : (కొంత సేపు అలాగే చూచి - బరువుగా నిట్టూర్చి సోఫాలో కూర్చుని పరధ్యానంగా ఆలోచిస్తూ వుంటుంది)

గోపా : (వస్తూనే) ఏమిటి వదినా — పైవాడు పోవాలి—ప్రమోషను రావాలి అని చూచే ఆఫీసరు లాగ మీనమేషాలు లెక్క పెడుతున్నావు?

కృపా : సుజాత మాటయేం చేశావు గోపీ?

గోపా : విడాకు లిచ్చిన పడుచు పెళ్లాంతో బడాయి తెలియని ముసలి మగడులా యెందుకు వదినా సార్థకంగాని సంధిమంత్రాలు అర్థం కాని సామరస్య ప్రయత్నాలు!

కృపా : గోపీ! నువ్వే పొరపాటు పడ్డావేమో!

గోపా : పొరపాటనేది నా విషయంలో కలలోని మాట:

కృపా : స్త్రీ మాతృమూర్తి — ఆరాధనీయ కదూ—

గోపా : అర్థమయ్యింది. నువ్వు నన్ను దెప్ప నక్కరలేదు! యథార్థం గ్రహించాను! స్త్రీ అంటే అర్థం మోసం!

కృపా : అయితే యిక మరే స్త్రీనీ పెళ్ళాడవా?

గోపా : జన్మజన్మాలకూ స్త్రీని దరిచేర నివ్వను!

[రంగనాథం వస్తాడు]

గోపా : ఇకముందు నేను కూడా రహమాన్ లాగా హాయిగా గడ్డం పెంచుకొంటాను!

రంగ : (కృపాబాయి ప్రక్కను కూర్చుని) ఎప్పుడు చూచినా రహమాన్ ఏనాటి ప్రియురాలినో తలచుకొంటూ బాధపడుతూ వున్నట్టుంటాడు కదూ!

కృపా : (ముఖం గోపీ వైపు త్రిప్పుకొంటుంది)

గోపా : సుజాత నాకు చేసినట్టుగానే యేరాక్షసో అతని గుండెల కోత పెట్టి వుంటుంది.

కృపా : (మళ్ళా ముఖం ఇటు త్రిప్పుకుంటుంది)

రంగ : స్త్రీ చేయలేని దేముంది: ఆనందంలోని అమృతం—ఆవేదనలోని హాలాహలంకూడా ఆమె చవిచూపించగలదు!

కృపా : (బెదురుతూ నవ్వి—లేచి వెళుతూ) ఏమండీ ఎగ్జిబిషనుకి వెళదామా?

రంగ : నీకిష్టమైతే యేది కాదన్నాను! కారుమీద వెళదామా?

కృపా : వద్దు వద్దండీ! నడిచే వెళదాం సరదాగా!

రంగ : సరే నీ యిష్టం! కారంటే నీకెందుకిష్టంగా కుండా వుందో నా కర్థం కావటంలేదు.

గోపా : వట్టి మనుష్యులుకాని ఆడవాళ్ళ యిష్టాయిష్టాలు విచిత్రంగావుంటాయిలే బ్రదర్

రంగ : గోపీ ఆడవాళ్ళ మన స్తత్వాలు అద్భుతంగా అర్థంచేసికొన్న అభ్యుదయ రచయితవు నీ భార్య మనసునే గ్రహించలేకపోయావే! సుజాత ముందు ఓడిపోయావు. జీవితంలో ఓడిపోవటం—

గోపా : సరేగాని—ఏ విషయంలో?

రంగ : సుజాతమీద నీకు కలిగిన అపోహ లన్నీ అసత్యం!

గోపా : అందుకు ఋజువు!

రంగ : నీకు దొరికిన ఉత్తరం కామరాజు వ్రాసిందే! కాని సుజాతకుగాదు. మీ యెదురింటి వారమ్మాయి కుంకతాయారుకి! కామరాజు మీ యింటికి రావటం మీ స్నేహంకోసం గాదు. మీ యెదురింటి తాయారుకోసం.

గోపా : (ఆత్రుతగా) నీకెలా తెలుసు.

రంగ : నీ ఒక్కడికే తెలియదు. కామరాజు తాయారు పరారయినారుగా!

గోపా : (కంగారుగా) నిజంగానా?

రంగ : యథార్థం గోపీ! సుజాత నీకోసం చూస్తూ వుంది.

గోపా : క్షమించువదినా వస్తాను. బ్రదర్! (వెళుతూ వుంటాడు)

రాదల

రంగ : మరో విషయం వినుగోపీ

గోపా : (ఆగి) ఇప్పుడికేమీ వినలేను మళ్ళొస్తా (వెళ్ళిపోతూవుంటాడు)

కృపా : సుజాత నొకసారి తీసుకురా

గోపా : (ఆగకుండానే) ఇప్పుడే తీసికొస్తా. (వెళ్ళిపోతాడు)

రంగ : మరొక ముఖ్య విషయం విన్నావా కృపా

కృపా : ఏమిటది?

రంగ : గోపాలం మన ముసలయ్య కొడుకే

కృపా : (పెద్ద వింతగా) ఆ!

రంగ : అవును కృపా! ఇరవై సంవత్సరాల క్రితం ముసలయ్య అంతర్వేది తీర్థంలో మరచిపోయి వచ్చిన నాలుగేళ్ళ అబ్బాయి మన గోపాలం మహానుభావుడే!

కృపా : ఇప్పుడెలా తెలిసింది?

రంగ : నెల్లాళ్ళక్రితం బొంబాయి బ్యాంకి దోచుకొన్న దొంగలనాయకుడు ప్రస్తుతం యీ వూళ్ళోనే వుంటున్నాడన్న అనుమానం చేత మా స్నేహితుడు సి. ఐ. డి. ఇన్‌స్పెక్టరు రాజారావు ఇక్కడే ఇన్వెష్టిగేట్ చేస్తున్నాడు. ఆ దొంగ అసలు ఈ వూరివాడే నట. కూడాను. అతని ఫోటో కోసం స్టుడియోలన్నీ వెదుకుతూవుంటే యిదిగో యీ పాత ఫోటో దొరికింది (చూపించి) చూడు! ముసలయ్య నాలుగేళ్ళ గోపాలాన్ని బుజాన్నెక్కించుకొని ఫోటో తీయించుకొన్నాడు!

కృపా : (నవ్వుతూ) ఫోటో తీయించుకొని తెచ్చుకోవటం మరిచిపోయి వుంటాడు ముసలయ్య! గోపీకి తెలుసా యీ సంగతి!

రంగ : చెపుతూవుంటే వినకుండా పరుగెత్తాడుగా! కన్నవాళ్ళకన్న కట్టుకొన్నవాళ్ళే మిన్నగా!

కృపా : ముసలయ్య యింకా రాలేదేం?

రంగ : నిజాన్ని చెప్పి సుజాతకు నచ్చగించి వచ్చేను! (టయిముచూచి) ఓ: టయిమయ్యింది. ఇక ఆలస్యం చేస్తే మెయిలందదు!

కృపా : (బెంగగా) కొరుమీద వెళ్ళరాదటండీ!

రంగ చాలామంది వున్నాం కలసివెళ్ళాలికృపా!

కృపా (భయంగా) తప్పకుండా యీ రాత్రికే వెళ్ళాలా?

రంగ ఒప్పుకొన్నతర్వాత తప్పితే బావుంటుందా?

కృపా నాకెందుకో భయంగావుంది. ముసలయ్య కూడా లేడు:

రంగ రహమాన్ యింటిదగ్గరే వుంటాడుగా!

కృపా (బెదురుతూ చూచి తలవంచుకొంటుంది)

రంగ తెల్లవారకముందే. తిరిగివచ్చేస్తాగా! భయంలేదులే! అయినా యింకా సెలవు నింపందే! ఓ! టయిము కొవచ్చింది. (లోనికివెళతాడు)

కృపా (బాధగా అటుచూస్తూ వుంటుంది)

రంగ (వెదర్ బేగ్ పట్టుకొనివచ్చి) వెళ్ళొస్తాను! (వెళుతూవుంటాడు)

కృపా పిస్టలు పట్టకు పోతున్నారా?

రంగ అవును! కావాలా?

కృపా నాదగ్గరుంచటం మంచిదేమో!

రంగ . అక్కరలేదు. పిస్టలులాంటి మనిషి రహమాన్ వున్నాడుగా! ఎవ్వడూ రాడు! లక్షలు పట్టుకువెళుతున్నాం! రాత్రిపూట ప్రయాణం! మాదగ్గరుంచటం అవసరం! వస్తా! టయిమైపోయింది! (తొందరగా బయటకు వెళ్ళిపోతాడు)

కృపా : (బెదురుగా అటువైపే కొంతసేపు చూచి లైట్లు వెలిగించి లోనికి వెళుతూ వుంటుంది)

రహ : (చరచరావచ్చి) ఆగు!

కృపా : (కంగారుగా కెవ్వుమని ఆగిపోతుంది)

రహ : (దగ్గరగా వస్తాడు)

కృపా : (లోనికి వెళ్ళిపోబోతుంది)

రహ : (చటుక్కున అడ్డంవెళ్ళి నిలుచుని) ఇస్తావా. లక్షరూపాయలు లేక వస్తావా నన్ను స్వీకరించి!

కృపా : (బింకంగా) నన్ను బెదరిస్తున్నావా?

రహ : నిర్ణయించుకొనే అవకాశమిస్తున్నాను!

కృపా : ఇవ్వకపోతే నేనక్కరలేదా?

రహ : అక్కరలేదు! సజావుగా డబ్బిస్తే నిజాయితీగా వెళ్లిపోతాను!

కృపా : నేను వస్తున్నాను! పద వెళ్ళిపోదాం!

రహ : (అనుమానంగా) ఆఁ! వచ్చేస్తావా?

కృపా : అవును పద వెళదాం!

రహ : కట్టుకొన్నవాడి కళ్ళల్లో దుమ్ముకొట్టటం మహాపాపం!

కృపా : నువ్వు నాకేమీ నీతులు బోధించనక్కరలేదు! రా!

రహ : (కోపంగా) వద్దు! నువ్వు నాకక్కరలేదు!

కృపా : ఏం

రహ : పరాయిపురుషుడి సంపర్కంతో గర్భవతివైన నీవు నాకెందుకు?

కృపా : ప్రొద్దుటనుంచీ ఆ విషయం తెలియకే రమ్మన్నావా?

రహ : (చిరాకుగా) నాకు కావలసింది నువ్వు కాదు! నీ ధనం!

కృపా : ఆ సంగతి నాకు తెలుసు! లేకపోతే నిజంగా వచ్చేస్తాననుకొన్నావా?

రహ : నీతో వాదించడానికి రాలేదు. నా కాలస్యమవుతూవుంది! త్వరగా పట్టుకురా!

కృపా : చచ్చినా ఆ పని చేయను!

రహ : అయితే చావటానికి సిద్ధంగా వున్నావా? (మీదికి వస్తూ) సవ్యంగా యివ్వకపోతే చంపయినా పట్టుకు వెళతాను! (నడుముకున్న పైట పట్టుకొంటాడు)

కృపా : (చెంపమీద కొట్టబోతుంది)

రహ : (ఆమె చేయి పట్టుకొని మెలిపెట్టి వెనుకకు త్రిప్పి రెండు చేతులతోను గొంతు పట్టుకొని నొక్కుతూ) చెప్పు! ఎక్కడుంది ఇనప్పెట్టె తాళం చెవి! చెప్పు!

కృపా : (పెనగులాడుతూ) విడిచిపెట్టు!

రహ : (గట్టిగా నొక్కుతూ) త్వరగా చెప్పు! (గట్టిగా నొక్కుస్తాడు)

కృపా : (ఒక్కసారిగా గట్టిగా కేక పెడుతుంది)

రంగ : (దడుచుకున్న వచ్చి పిస్టలు గురిపెట్టి) విడిచి పెట్టు!

రహ : (కృపాబాయిని విడిచిపెట్టి రహమాన్ మీదికి రాబోయి పిస్టలు చూచి ఆగిపోతాడు)

కృపా : (క్రింద పడిపోతుంది)

రంగ : (కృపాబాయిని లేవదీస్తూ—రహమాన్‌తో) ఇదిగో లక్షరూపాయలు (లెదర్ బేగ్ యిస్తాడు) పట్టుకువెళ్లు! నీ సంగతి యిప్పుడే విన్నాను! అందుకనే ప్రయాణం మాని తిరిగి వచ్చాను. త్వరగా వెళ్ళిపో! పోలీసులు రాకుండానే వెళ్ళిపో!

కృపా : వద్దండీ! యివ్వకండీ! నాసురించి మీ ధనం!

రంగ : పట్టుకువెళ్ళనీ! నీసురించి కాదు! అతను మా నాన్నగారి పార్టనర్ కొడుకు! సవ్యంగా వుంటే నాతో సమానభాగస్థుడయ్యేవాడు! (రహమాన్‌తో) త్వరగా వెళ్ళిపో! కారు మీద వెళ్ళిపో! నీ కక్కరలేనిచోట విడిచి పెట్టు కారు!

రహ : (బేగ్ పట్టుకొని వెళ్ళిపోతాడు. కారు వెళ్ళిపోయిన చప్పుడు—హారన్)

కృపా : (కాళ్ళదగ్గర కూర్చుని) నేను! నేను!

రంగ : (లేవదీస్తూ) నువ్వేమీ చెప్పనక్కరలేదు! నువ్వెటువంటిదానవైనా సరే నిన్ను హృదయపూర్వకంగా స్వీకరిస్తున్నాను! ఒకసారి ప్రేమించిన వస్తువును జీవితాంతం ప్రేమించటమే ప్రేమయొక్క పర్యవసానం!

కృపా : (బెదురుతూ) ఒక్కమాట!

రంగ : అక్కరలేదు! నిజానిజాలు నాకు తెలుసు! నీలో యేదోషం లేదు. ఇక ముందా మాట మరి తలపెట్టకు! నిన్ను నా జీవితసర్వస్వంగా స్వీకరిస్తున్నాను!

కృపా : (వంగి పాదాలకు నమస్కరిస్తుంది)

రంగ : (తల నిమిరి లేవదీసి లోనికి తీసుకువెళుతూ వుంటాడు)

[తెర]

వక్రగతులు

శ్రీ మధురాంతకం రాజారాం

పరిష్కరింపరాని జటిలసమస్య, సరిదిద్దరాని బ్రహ్మదేవుడి పొరబాటు, బాహ్యపరిస్థితుల ప్రభావం మానవుడిలో ఎంతటి విస్మయావహమైన మార్పు తీసుక రాగలదో లోకానికి తెలివిడిజేసే నిదర్శనం—మురారి!

మురారిని గురించి ఆలోచించకూడదనీ, తలపుల్ని అతడి పైకి ప్రసరించకుండా అరికట్టాలనీ నాలో నేను బాసచేసుకున్న తర్వాత నాలుగేళ్ళ వ్యవధిలో మురారిని మరచిపోవడం అంత సులభంకాదని మాత్రం గ్రహింపగలిగాను. ఒకటి, తలకు ఏదైనా ఆఘాతంపోకి నామతి అయినా పోవాలి. రెండు, ఇప్పుడున్న పాత ఉడుపును త్యజించి ఈ జీవాత్మ మరో క్రొత్తబొందెలోకైనా తరలిపోవాలి. అందాకా మురారినిగురించిన స్మృతులు మనోవీధిలోనుంచి మాసిపోవడం అసంభవం!

ఒకానొక పీడకల తాలూకు భయంకరస్మృతిలా దాదాపు ఏడెనిమిదేళ్ళనుంచీ ఈ మురారి నన్ను వెన్నాడుతూనే వున్నాడు. అతడి పిడికిట నా జీవిత రహస్యం దాగివుందనిగాదు. అలాటి రహస్యాలేమున్నాయి గనుక! అతడిచేత మానవ రుధిరాన్ని ఆస్వాదించడానికి సిద్ధంగా కైజా రొకటి తళతళ మెరిసిపోతోందనీగాదు. నిజానికతడు నా వెంబడి పరుగెత్తి రావడమూ లేదు. కేవలం అతడిని గురించిన ఆలోచనలు, అతడికి సంబంధించిన జ్ఞాపకాలు! అవి ఈ మానవుడి మనసును ఎంతగా కల్లోలితం చేసివేశాయి? హృదయంలో ఎట్టి బడబాగ్నిని నిక్షేపించాయి? అయ్యో, ఈ మురారి ఎవడు? వినూత్న చికిత్సావిధానాలను నోరులేని కప్పలపైన, కుందేళ్ళపైన ప్రయోగించి వాటి ఫలితాలను తెలిసికోడం ఆధునిక వైద్యవిజ్ఞానంలో ఒక పద్ధతి. ఐతే సృష్టికర్త మానవత్వంపైన చేయబూనుకున్న అద్భుతమైన ప్రయోగానికి గురైన దౌర్భాగ్యుడా ఈ మురారి!

బయట ఎండ నిప్పులుచెరిగిపోసే వైశాఖమాసపు మధ్యాహ్నవేళ. గాలి కదలాడని గదిలో కూర్చుని అర్ధనిమీలిత నేత్రాలతో ఓసారి మురారి జీవితాన్ని సమీక్షించుకుంటే అదంతా నాకొక నాటకంగా మాత్రమే భాసిస్తోంది. ఇటీవల నాటకరంగంలో ఎన్నో మార్పులొచ్చాయి. పాత్రల్ని సృష్టించి 'నువ్వు లోభివి' 'నువ్వు వేదాంతివి' 'నువ్వు ఆదర్శవాదివి' అంటూ వాటిని రంగంపైన ప్రవేశపెట్టి, ఆ తరువాత రచయిత నిర్లిప్తంగా, తటస్థుడుగా పరిణామాల్ని చూస్తూ వూరుకోడం ఆ మార్పుల్లో ఒకటి. రంగంపైన పాత్రల మధ్య సమస్య తనంత టదే ఉద్భవిస్తుంది. తనంత టదే పెరుగుతుంది. సమస్యా పరిష్కారంలో మాత్రం అవసరమైతే రచయిత కలుగజేసుకుంటాడు. జగన్నాటక సూత్రధారికి గూడా ఆ పద్ధతిపైన మరులు కలిగిందేమో! సంకల్ప మాత్రంచేత ఆయన తెర తొలగించేశాడు. నాటకం ప్రారంభమైంది. ఆ నాటకంలో మురారిది కీలకపాత్ర. మిగిలిన పాత్రలన్నీ గ్రహం చుట్టూ తిరిగే ఉపగ్రహాల్లా మురారి చుట్టూ పరిభ్రమిస్తాయి.

విషాదకరమైన విషయ మేమిటంటే, మురారి నాటకంలో నేను ప్రేక్షకమాత్రుణ్ణి మాత్రమే కాను. అందులో నా పాత్ర గూడా కొంత వుంది. అదంత చెప్పుకోదగ్గదిగా యితరులకు గోచరింపకపోవచ్చు. చేతులు కాలినతర్వాత ఆకులుపట్టుకుని లాభంలేదుగాని, నిజానికి నేనొకప్పుడు ఆ నాటకంలో ఒక మార్పును, ఒక మలుపును సాధింపగలిగి వుండే వాణ్ణి. ఐతే ఆ మార్పుగానీ, మలుపుగానీ మురారిలో మాత్రంగాదు. చలదూర్మికా సంక్షుభితమైన సాగరాన్ని చేతులబలంతో సంతరింపగలిగినవా డెలాగైతే లేడో, అలాగే మురారిలో మార్పు సాధించగలవాడూ లోకంలో లేడు! అందుకే నా ఏడుపు మురారిని గురించి కాదు! రాధని గురించి.

రాధ! రాధ నా మనసు కొక బాధ. హృదయాని కొక వ్యధ. మహోన్నత పర్వతశృంగం మీద నిశ్చలంగా నిలబడివున్న దేవాలయాన్ని చూచినప్పుడు రాధ నాకు జ్ఞప్తికి వస్తుంది. వినీలాకాశానికి అడ్డంగా, గభీర నిశీధసమయంలో లక్షదివ్వెలతో వెలిగిపోతున్న గాలిగోపురాన్ని చూచినప్పుడు రాధ నా తలపుల్లో ఇల్లు కట్టుకుంటుంది. అంతేమరి! ఆమె నాకు కేవలం ఒక స్మృతి. అంతకంటే మరేమీ లేదు.

ఉదయం పదిగంటలప్పుడు నాలుగురోడ్ల కూడలిలో మోపెడు పుస్తకాలను మోసుకెళ్తూ సాంబయ్య గనుక నాకు కనిపించివుండకపోతే, ఇప్పుడీ కథను పునశ్చరణ చేసుకోవలసిన అవసరం కలిగివుండేది కాదు. మార్గమధ్యంలో సాంబయ్య తారసిల్లాడు. పలకరించాను. గడచిన నాలుగేళ్ళలో జరిగిన విశేషాలను ఏకరువు పెట్టసాగాడు. నిల్చున్నదా అప్పుడప్పుడే కరిగిపోతున్న తారురోడ్డుమీద! చుట్టూరా వీస్తున్నదా వడగాలి. వింటున్నదా మురారిగాథ. ఆ గందరగోళంలో గమ్యస్థానమేదో మరచిపోయి యింటికి తిరిగి వచ్చేశాను.

మధ్యాహ్నం పన్నెండు గంటలకల్లా మళ్ళీ సాంబయ్య ఇంటిముందర హాజరు. 'లోపలికి రా సాంబయ్యా' అంటుండగానే 'ఎందుకులే బాబూ! వెళ్ళాలి' అని చీటీ నా చేతిలోవుంచి వెనుతిరిగి రోడ్డుపైకి వెళ్ళిపోయాడు. తన ముప్పైయేళ్ళ జీవితంలో మురారి మొదటిసారిగా నాకు వ్రాసిన ఉత్తరం. ఆతురతగా విప్పాను. 'సాయంత్రం నాలుగుగంటలకోసారి నువ్వు నా రూముకు రాగలవా? నేను మూడు నెలల నుంచీ వ్రాస్తున్న పుస్తకం ఒకటి ఆపాటికి పూర్తి గావచ్చు. దాన్ని నీకు చదివి వినిపించాలనుకుంటున్నాను.'

ఇది మామూలు విషయంకాదు! మురారిని తప్పకుండా నాలుగుగంటలకు ఆ హోటలుగదిలో కలుసుకోవాలి. కానీ అంతవరకూ ఏంచేయడం? ఆహారం కనిపించగానే గొలుసులు త్రెంపుకోడానికి ప్రయత్నించే జాగిలాలకుమల్లే, ఆలోచనలన్నీ మురారిపైకే పరుగిడుతుంటే నిద్రమాత్రం ఎలా వస్తుంది?

* * *

దూర దూరంగా వుండి మా పాండురంగం బాబాయి విజ్ఞతను సరిగ్గా అవగాహన చేసుకోలేనివాళ్ల దృష్టిలో, ఆయన అప్పుడప్పుడూ కొన్ని అర్థం పర్థం లేనిపనులు చేస్తుంటాడు. కానీ ఆత్మీయుల్లో, సమీప బంధువర్గంలో ఆయన దూరదృష్టిని శంకించేవాళ్ళు చాలా తక్కువ. ఒక్కింత అతిశయోక్తిని సాయం తెచ్చుకోదలచుకుంటే, ఏడు ఏడామడల దూరంలో వుండగానే పంచ పైకెగగట్టేవాటం ఆయనది! అర్థసముపార్జనకు మానవుడు జరామరణాలు లేనివాడిలా కృషిచేయాలన్న పూనిక ఆయన జీవిత బృహత్కథలో ఎక్కడబడితే అక్కడే గోచరిస్తుంది. ఆయన చేబట్టిన న్యాయవాదవృత్తి అందుకు బాగా తోడ్పడింది. కానీ ధనార్జనకోసం ఆయన పెడత్రోవలు త్రొక్కినట్లు చెప్పడానికిమాత్రం నిదర్శనాలు లేవు. పాండురంగం బాబాయి లోకజ్ఞుడు. లోకంచేత వ్రేలెత్తిచూపించుకోకుండా బ్రతకడమెలాగో, ఆయనకు తెలిసినట్టు మరొకరికి తెలియును.

అలాంటి పాండురంగం బాబాయి రాధకు పుట్టిన రోజు పండుగ జరుపబోతున్నాడని తెలిసినప్పుడు, నేనొక క్షణంపాటు ఆశ్చర్యంతో బిగుసుకపోయాను. రాధ పుట్టిన పదిహేనేళ్ళకు ఆమె పుట్టినరోజుకు ప్రాధాన్యత నివ్వడంలో బాబాయి వుద్దేశమేమిటి? రాధ పుట్టుకకు గూడా సార్థక్యత వుందన్న విషయాన్ని ఆయన యింతకాలానికి పసిగట్టగలిగాడా? ఏమిటో, మొదట నాకంతా అగమ్యగోచరంగా వుండిపోయింది. ఏమైతే నాకెందుకు? రాధ పుట్టినరోజు పేరిట నాకొకపూట విందుభోజనం సమకూరింది. అదీ తోటలో, వెన్నెల్లో!

జరుగుతున్నది శరదృతువేమో, మల్లెపువ్వులాంటి వెన్నెల స్పర్శకు పులకించిపోతున్న బాబాయిగారి పూలతోట ఆకాశగంగలో తానమాడి అప్పుడే గట్టెక్కుతున్న దివ్యసుందరిలా సాక్షాత్కరించింది. చెట్ల క్రింద వెలుగుచీకట్ల ముగ్గుల్ని చూస్తూ కుర్చీలో కూచున్నాను. విందుకు వచ్చిన వాళ్లందరూ పది పన్నెండు మందికన్నా ఎక్కువలేరు. ఇంకా ఒకటి రెండు కుర్చీలు ఖాళీగానే వున్నాయి. పండుగంతా ఆమెదే అయినా రాధ ముఖంలో మాత్రం నే నాశించినంత ఉత్సాహోద్వేగాలు పుట్టిపడటం లేదు. ఎవరోగానీ చాలా శ్రద్ధ తీసుకుని ఆమెను అలంకరించినట్టున్నారు. ఆ అలంకరించిన వాళ్లు అందమనేది బజారునుంచి యింటికి దిగుమతయ్యే ముడిసరుకని భ్రమిస్తున్నారేమో

నాకు తెలియదు. నువ్వు రోజూ నీరుపెట్టు, పాదు దిద్దు, కొమ్మల్ని సొగసుగా కత్తిరించు, ఎన్ని సొబగులు చేసినా శుకపికసైన్యంతో వసంతుడు తరలిరానిదే వనలక్ష్మికి శోభలేదు. మూడేళ్ళరాధను భుజాన కూర్చోపెట్టుకుని తోటలో పనులు చేసిన బాల్యక్రీడ నిన్న మొన్నటిదిగానే కన్పిస్తున్నా, ఆమె కప్పుడే పదిహేనేళ్ళు గడచిపోయాయి. ఈ వయస్సులో ఆమెకు కృత్రిమాలంకారాలు అనవసరం!

నేనక్కడికి వెళ్ళేసరికి 'స్విచాన్' చేయని విద్యుద్దీపంలా వున్న ఆ సమావేశంలో కొంత సంచలనం కలిగినమాట నిజమే! కాని ఖాళీగావున్న కుర్చీలు ఎవరి కోసమయితే వుద్దేశింపబడి ఉన్నాయో, వాళ్లు వచ్చే దాకా ఆ దీపం వెలిగే సూచనలు కనిపించడం లేదు. 'ఏమిట్రా బాబూ, నువ్వూ ఆలస్యంగానే వచ్చావు?' అంటూ బాబాయి ఆహ్వానించాడు. 'మునుపటి మనిషా మరి, ఉద్యోగం చేస్తున్నాడు గదండీ!' అంది రాజేశ్వరి పిన్ని. 'నువ్విలా నెళ్ళవే అమ్మా, అన్నయ్య నిక్కడ కూచోనీ' అంటూ. రాధ లేచి నిల్చోబోయింది. 'ఎందుకులే రాధా! నేనిక్కడే కూచుంటాను. ఎంతసేపు—ఓ అరగంటసేపు తతంగమే కదా' అంటూ నేను దూరంగానే కూచున్నాను. రాజేశ్వరి పిన్ని చీరచెరగులోనుంచి వస్తున్న సెంటువాసన లొక వైపున, బాబాయి చుట్టతాలూకు పొగసుబ్బు లొక వైపున, మధ్యలో వుక్కిరి బిక్కిరౌతూ బోనులో తగులుకున్న లేడిపిల్లలా రాధ అదే కుర్చీలో కూలబడి పోయింది.

బాబాయి ఒక పొగచుట్టను పూర్తిగా కాల్చి నుసిచేసిన తర్వాత మరేం చేయడానికీ పాలుపోక టేబిల్ పైకి వంగి పిన్నివైపు చూస్తూ "గంట ఏడున్నర కావస్తోంది గదూ! అతడింకా రాలేదే" అన్నాడు.

"వస్తాడు. ఈపాటికి వస్తుంటాడు"అని భర్త గారికి భరవసాయిచ్చి "ఒకవేళ ఆ అబ్బాయి మరచిపోయాడేమోనండి" అంటూ అంతలో నిరుత్సాహపడిపోయిందిరాజేశ్వరి పిన్ని.

"ఆ రాబోతున్న దెవరో తెలుసుకోవచ్చా పిన్నీ!" కుతూహలంతో ప్రశ్నించాను.

"చెప్పవచ్చునా, కూడదా' అన్నట్లు పిన్ని బాబాయి ముఖంలోకి చూచింది. ఆమె అమాయకత్వానికి జాలి పడుతున్నట్లు బాబాయి ఓసారి మెల్లగా నవ్వి "తినబోతూ రుచులడగడ మెందుకురా బాబూ! అతడు రాబోతున్నాడుగా! చూద్దువుగానీ వుండు" అన్నాడు.

ఆ రాబోతున్న అతిథిపట్ల బాబాయి నాలో ఉత్కంఠ రగిలించాడని ఒప్పుకోక తప్పదు. చుట్టుపట్ల ఆకులు గలగలమన్నప్పుడు, కొమ్మలు రెపరెపలాడినప్పుడు ఆ అతిథి వచ్చేస్తున్నాడనే అనుకున్నాను. కాని అతడు రాలేదు. గంట ఎనిమిదయింది. మళ్ళీ పదిహేనునిమిషాలు గడచిపోయాయి. పరధ్యానంలో వుండగా చేయి ఎప్పుడు జేబులోకి పోయిందో తెలియదు. ఎప్పుడు పైకివచ్చిందో తెలియదు. తెలివి తెచ్చుకునేసరికి వ్రేళ్లమధ్య సిగరెట్టు నలిగిపోతోంది. బాబాయి నావైపు చూడంలేదు, గనుక సరిపోయింది. ఒకవేళ చూచినా చూడనట్లు నటిస్తున్నాడేమో! మనిషి గుర్రమనీ, మనసు కళ్లెమనీ ఎవరోగానీ గొప్ప సత్యాన్ని సెలవిచ్చారు. ఈ కళ్లెం నాకు స్వాధీనంలో లేనప్పుడు గుర్రం ఎప్పుడో ఒకప్పుడు కొంపముంచి తీరుతుంది. జాగ్రత్త పడడం ఎందుకైనా మంచిది. పైకిలేచి మెల్లగా పదిబారలు నడిచి రావిచెట్టు వెనుక వైపున భూమిలోనుంచి పైకి లేచిన వేరుపైన కూర్చుని సిగరెట్టు ముట్టించాను.

"అన్నయ్యా!"

ఉలికిపడి వెనుదిరిగి చూచాను. ఆమె రాధ. అదే చెట్టుక్రింద, యింట్లోనుంచీ వినవస్తున్న రేడియోపాటకు అనుగుణంగా, చిన్నిపాదాల్లో మువ్వలు ఘల్లుఘల్లు మంటుండగా వచ్చీరాని నృత్యమాడిన రాధగాదు! ఈమె పదిహేనేళ్లరాధ. గులాబీపువ్వు వన్నె పావడా కట్టుకుంది. వినీలగగనంలాంటి దావిణీ వేసుకుంది. పాపటలోనుంచీ వదులుపడి కురులు కొన్ని నుదుటి పైన వ్రేలాడుతున్నాయి. ఆ క్షణంలో ముగ్ధమోహన సౌందర్యమంతా మా రాధ సొమ్మేననిపించింది. కానీ ఆ ముఖంలోని నిర్వేదం? ఆ నిర్వేదాన్ని ఎలా వర్ణించను!

"అదేమిటి రాధా! నువ్వూ యిలా వచ్చేశావ్" అన్నాను.

"నీకళ్లకు కూడా నేను పెద్దదాన్నయిపోయానా అన్నయ్యా" అంటూ రాధ నాముందర నేలపైన కూర్చుంది.

"అదేమిటి రాధా! ఓరోజు నేనీ చెట్టుక్రింద నిన్ను పడవేసేశాను. జ్ఞాపకముందా? పిన్నితో చెబుతావేమోనని భయపడ్డాను. కానీ నువు చెప్పలేదు" అన్నాను.

"అవునులే అన్నయ్యా! నువు నన్ను మోసేంత కాలం మోసావు. ఆతర్వాత వచ్చేసరికి మోయలేక క్రిందపడేసేశావు. ఆ తర్వాత యిటీవలిదాకా మాట్లాడనైనా మాట్లాడేవాడివి. ఇప్పుడదీ కరువైపోయింది. అంతకంతకూ నువు నాకు దూరమైపోతున్నావన్నయ్యా" అంది రాధ.

"అబ్బే, యిదంతా నీ ఊహాగానం రాధా! ఇది బ్రతుకుకదా! ఇంకా బాల్యంలో వున్నట్టే వుండాలంటే వీలవుతుందా చెప్పు" అన్నాను.

రాధ నాలుగైదు క్షణాలపాటు మౌనంగా వుండిపోయింది. నేలమీద వ్రేలితో గీతలువేస్తూ తలదించుకునే "రెండు మూడు నెలలనుంచీ యింట్లో క్రొత్తగా ఓగోల ప్రారంభమైందన్నయ్యా! అతగాడెవరో నీకు తెలుసుననుకుంటాను" అంది.

సిగరెట్టు పీకను అవతలికి విసిరి "నువ్వు 'అతగాడు' అంటూ సర్వనామమే ఉపయోగిస్తే నాకేం తెలుస్తుంది రాధా" అన్నాను.

"అతడిపేరు మురారి!" అంది రాధ.

"మనం యిప్పుడు వేచివుండడం ఆ మురారి కోసమేనా రాధా?"

"అవును. అతడి నాన్నగారో, తాతగారో నాన్నగారి దగ్గర క్లైంటట. అవూరికి ఈయన ఒకటి రెండుసార్లు వెళ్ళి వచ్చారట. భూమి పుట్రా, నగలూ నట్రా అంతా నాలుగైదు లక్షల ఆస్తట. వాళ్ళింట్లో ఒక పడినిండుకూ ఉంగరాలే వున్నాయట!"

మా బాబాయి దూరదృష్టి ఎంతటి తీక్షమైందో నాకప్పుడు మాత్రమే అర్థమయింది.

ఉన్నట్టుండి రాధ తలపైకెత్తి "నా పెళ్ళికిప్పుడేం తొందరన్నయ్యా! నువ్వు నాన్నగారితో చెప్పవూ" అంది.

"ఎందుకురాధా! ఆడబిడ్డంటే అర్థమేమిటో తెలుసా? ఎక్కడ అనడానికి 'ఏడ' అని వున్నట్టే అక్కడ అనడానికి 'ఆడ' అని ఒక రూపాంతరం వుంది. ఆడబిడ్డ ఎన్నటికయినా 'ఆడ' బిడ్డేగానీ, 'ఈడ' బిడ్డమాత్రం కాదు. అంటే ఏమిటి? ఆడబిడ్డ ఎరువు సొమ్మన్నమాట! మరి ఎరువుసొమ్ము బరువు చేటేగదా రాధా!"

రాధ శూన్యంగా నాకళ్ళల్లోకి చూచింది. లోకంలో కనీసం ఒక్క వ్యక్తి అయినా తన హృదయాన్ని అర్థం చేసుకోవాలందుకు ఆమెకు ఆశాభంగం కలిగివుంటుంది. కాని, ఈ క్షణాన, నా చూపుకు, బుద్ధికీ అందుబాటులో లేని ఏసుదూర సుందరసీమలోనో గుమ్మరుతున్న రాధా! నేను నీ హృదయాన్ని అర్థం చేసుకోగలిగాను. తల్లినీ, తండ్రినీ, తోబుట్టువుల్నీ పుట్టి పెరిగిన పరిసరాల్ని వదలిపెట్టి దూరంగా వెళ్ళిపోవడానికి అవసరమైన తెగువ అప్పటికింకా నీలో ఉద్భవంకాలేదు. భర్త పరిష్వంగంలో స్త్రీకోసమై ప్రకృతి నిక్షేపించివున్న అనిర్వచనీయానందానుభూతుల్ని నువ్వప్పటికింకా కలగనలేదు.

ఇంతలో బాబాయి పిలుపు వినిపించింది. ఆ పిలుపులో అతిథులరాక వల్ల కలిగే సంభ్రమం వ్యక్తం కాలేదు. ప్లీడరుగా బాబాయి ఓటమిని తేలిగ్గా తీసుకోడానికి అలవాటుపడిన మనిషి. అతిథులు రానందువల్ల ఏర్పడిన మందకొడి తనాన్ని మళ్ళీ పెట్టడం కోసం ఆయన అక్కడున్నవాళ్ళ నందరినీ తనమాటల వెల్లువలో ముంచేస్తున్నాడు.

"ముష్ఫైరెండులో కాబోలు, మొదటిసారిగా అవూరెళ్ళాను. స్టేషనుకు పన్నెండు మైళ్ళ దూరంలో వుందావూరు. గవర్నరు కయినా సరే కట్టెబండి తప్ప మరొక యానసౌఖర్యంలేదు. మూడువైపులా కొండలు. మరోవైపున పంట పొలాలు. మనం కాశ్మీరాన్ని గురించి కలలుగంటుంటాం ఆ తరిగొండ ప్రాంతాన్ని ఒకసారి చూస్తేచాలు. కాశ్మీరం ఎలా వుంటుందో కొంచానికి కొంచెం వూహించుకోవచ్చు."

బాబాయి ఓక్షణం ఆగి తనకథ పట్ల అందరూ సావధానంగా వున్నారని నిర్ధరించుకున్న తర్వాత మళ్ళీ ద్విగుణీకృతోత్సాహంతో ప్రారంభించాడు.

"ముక్కోణాకృతిగా వున్న కొండల కడ్డంగా వుంది వీరన్న చెరువు. చెరువుక్రింద ఒకటే ప్లాటు. మున్నూరెకరాలు. ప్లాటు ప్లాటంతా వెంకట శివయ్యగారిదే! ఇంకొకరి కక్కడ ప్రవేశంలేదు." అని బాబాయి టేబిల్ చుట్టూ కూచున్న బంధువర్గాన్నొక

సారి కలయజూచి "వెంకట శివయ్యగారెవరో మీలో చాలామందికి తెలుసు ననుకుంటాను" అన్నాడు.

వెంకట శివయ్యగారినిగురించి తెలియక పోవడమేమిటి? ఆయన మామిడి తోపుల ప్రశస్తినిగురించి బొంబాయిపళ్ల మార్కెట్టులో అడగాలి. కలకండలా కంటికి కోరగించే తిరిగొండ చెరకుబెల్లం నాణ్యతను గురించి మదరాసు గిడ్డంగుల్లో విచారించాలి. ఆయన వ్యవహార కౌశలాన్నిగురించి తెలుసుకోవాలంటే హైకోర్టు వకీళ్లతో సంప్రదించాలి. కానీ యిప్పుడు బాబాయి వెంకటశివయ్యగారినిగురించి ఎందుకు చెబుతున్నట్టు?

బాబాయికథ వేదాంతంలో పడ్డట్టుంది. "నిరుపేదలకు పక్క మురికి సంతానం. కోటీశ్వరులకి గొడ్డరికం. విధితలలోవున్న విచిత్రమే ఇది! వెంకట శివయ్యగారికి బిడ్డల్లేరు"

సమావేశంలో ఓమూలగా కూర్చుని వనికిపాట్లు పడుతున్న వృద్ధు డొకతను,—ఆయన రాజేశ్వరి పిన్నివైపున దగ్గరి చుట్టం "అయ్యో పాపం, ఆశివయ్యగారు కాస్తాదాటుకుంటే ఆస్తి గతేంకావాలి?" అంటూ పరితాపాన్ని వెలిబుచ్చాడు.

"ఆ దాటుకోడ మేదో రెండేళ్ళకుముందే జరిగిపోయింది మావయ్యా! వెంకటశివయ్యగారు ప్రస్తుతం కైలాసవాసులు" అన్నాడు బాబాయి.

"ఐతే ఆస్తి?" ఉత్తపుణ్యానికి బెంగపడిపోతూ ఎవరో ప్రశ్నించారు.

"ఆస్తికేముంది? అది నిక్షేపంగా ఆయన దత్తపుత్రుడికి సంక్రమించింది"

"ఎవరుబాబాయ్ ఆ అదృష్టవంతుడు?" ఈసారి నేనే అడిగాను.

"అతడే మురారి" అన్నాడు బాబాయి.

ఒకానొక గొప్పనవలలో సుదీర్ఘమైన మొదటి ప్రకరణం చదివి ముగించినంత 'రిలీఫ్' కలిగింది నామట్టుకు నాకు!

తొమ్మిదిగంటలతర్వాత, అభ్యాగతిని మనసువచ్చి రాక ఆదరించే గృహిణిలా విందుభోజనం టేబిల్ పైకివచ్చింది. భోజనంతోపాటు అనుపానంగాబాబాయి మురారినిగురించి చెప్పుకపోతున్నాడు. వెంకట శివయ్యగారు దత్తత తీసుకునేనాటికి మురారి నాలుగేళ్ళవాడట. మురారికి తల్లి దండ్రు లున్నారు. మురారి మోచేతిగంజికోసం ఆశించుకుని వున్నవా ళ్లందరిలోనూ ఆ తల్లిదండ్రులు ముఖ్యులు అని చమత్కరించాడు బాబాయి.

"పోనివ్వండినాన్నా! ఎంతసేపని చెబుతారు" ఇంతసేపటికి రాధగూడా కలుగజేసుకుంది.

"లేదంటే మురారి ఆస్తిపాస్తుల సంరక్షణకోసం వెంకటశివయ్యగారు నియమించిపోయిన ధర్మకర్తలు ముగ్గురిలోనూ ఆదరసింహం ఒకడు. రెండోవాణ్ణి నేను. మూడోవాడు సాంబయ్య" అంటూ బాబాయి కథను ఒకకొలిక్కి తెచ్చేశాడు.

ఆసాంబయ్య ఎవరో! ప్రశ్న పెదవి చివరిదాకా వచ్చింది. కానీ అడగడానికి ధైర్యంచాలలేదు. ఆ రాత్రంతా జాగరణలో నే కాలంగడపడం నా అభిమతంకాదు.

ఐనా ఆరాత్రి బాబాయిదగ్గర సెలవుతీసుకోడానికిముందుగా సంశయనివృత్తికోసం మరోప్రశ్న అడగకుండా వుండలేకపోయాను.

"ఐతే ఈరోజు మురారి రాకపోవడానికి కారణమేమైవుంటుంది బాబాయ్? రైలు తప్పిపోయివుండదు గదూ!"

"రైలు తప్పిపోవడమేమిటి? అతగాడిప్పుడు ఈ వూళ్ళోనేవున్నాడురా బాబూ! కాలేజిలో చదువుకుంటున్నాడు. ఇది మొదటిసంవత్సరం, నాలుగు రోజులక్రిందట తప్పకరావలిసిందని హెచ్చరించి వచ్చానుకూడా! వాడికి మతిమరపెక్కువలే! మరచిపోయివుంటాడు" అన్నాడు బాబాయి.

అజీర్ణరోగికి లభ్యమైన మధురాహారంలా రాత్రి గడవనూ గడవనూ వెన్నెల మరీ ఆర్ద్రమైపోయి ముఖం మొత్తుతోంది. తలకు రుమాలాచుట్టుకుని చల్లటిరోడ్డు పైన తూలుతూ తూలుతూ యిల్లుచేరుకు నేసరికి రాత్రి మలిజాముగూడా పూర్తిగావచ్చింది. పడకపైన పడుకోబోతుండగా ఓ చిత్రమైన ఆలోచన స్ఫురించింది. బాబాయికుటుంబంలో ఆయింటిలో అడుగైనాపెట్టి ఎరుగని మురారి ఎంతసంచలనాన్ని కలిగించగలిగాడు? ఆకాశాన ఎక్కడోవున్న గ్రహాలు మానవుడి జీవితంలో ఫలాఫలాలు నిర్ణయిస్తాయని జ్యోతిష్కశాస్త్రజ్ఞులు చెబుతారు. ఈ మురారిగూడా మా

బాబాయి పాలిటికి ఓగ్రహమై కూచున్నాడు. కానీ యిది దుష్టగ్రహమో, శుభగ్రహమో యిప్పుడిప్పుడే నిర్ధరించడం సాధ్యంకాదు. ఐనా ఒకవిషయం మాత్రం తథ్యం. జామాతను దశమగ్రహ మన్నారు. ఏతద్గ్రహ వీక్షణమాత్రంచేత కుటుంబంలో కొంత అలజడి కలగడంలో ఆశ్చర్య మేమీ లేదు!

* * *

బాబాయిగారి ప్రాణసంకటంలో విందు జరిగిన తరువాత ఆరునెలలకు గానీ మురారిని కలుసుకోడం తటస్థించలేదు. ఆలోపల మురారిని గురించి ఓ విచిత్ర వృత్తాంతం మాత్రం వినగలిగాను. అతడిప్పుడు కాలేజిలో చదువుకోడంలేదు. ఓ రాత్రికిరాత్రే గది ఎలావుందో అలాగే వదలిపెట్టి అతడు వూరికి వెళ్ళిపోయాడు. తదనంతరం పదిరోజులకు సాంబయ్య వచ్చి కాలేజికీ, హాస్టలుకూ చేరవలసిన డబ్బు ముట్టచెప్పి పరుపూ ట్రంకూ ఎత్తించుకుని వెళ్ళాడు.

ఈ వార్తను మొదట నా చెవికి చేరవేసింది రాధ. "కారణ మేమై వుంటుంది రాధా?" అంటూ విస్తుపోయాను. "ఏముంటుందిలే అన్నయ్యా! ఆ లెక్చరర్లు చెప్పే దేమిటో అతడి బుర్రకెక్కి వుండదు" అంది రాధ.

కానీ బాబాయి వేరొక కారణం చెప్పాడు.

"వాడిందాకా చదివిందే చాలు. ఇంకా చదివి వాడా చదువుల్ని ఏంచేసుకోను! పరీక్షలు వ్రాసి పట్టాలు సంపాదించి ఉద్యోగం చేయవలసిన గ్రహచారం వాడికేముంది గనుక!" అని బాబాయి మురారి సంవత్సరాదాయం ప్రోల కలెక్టరు జీతంరాళ్ళ ఏ పాటివో నాకు విడమరచి చెప్పడానికి ప్రయత్నించాడు.

రాజేశ్వరిపిన్ని మాత్రం తక్కువ తిన్నదేమిటి ఆమెగూడా తన వివేకం ప్రసరించినంతమేరలో మురారి పలాయనానికి ఓ కారణం ఊహించగలిగింది. "పంటకళ్ళంలో పావురంలా కాస్త కమ్మటి భోజనానికి అలవాటుపడిన కుర్రాడు. అతడికీ హాస్టలు సాంబారు మెతుకు లేం రుచిస్తాయి పాపం!" జాలిగా అంది రాజేశ్వరిపిన్ని.

కానీ ఏనుగను గురించిన గ్రుడ్డివాళ్ళ అంచనాలను అంత గ్రుడ్డిగానే విశ్వసించడానికి నాకు మనస్కరించలేదు. విశ్వసనీయవర్గాల్లో వాకబుచేయగా అసలు కారణ మేమిటో రూఢిగా తెలిసింది.

ఉన్నట్టుండి ఎవరైనా చెబితే ఈ కారణం నమ్మడానికి వీలుగాలేని మాటమాత్రం వాస్తవమే! కాని యిది యథార్థం. మురారి హాస్టల్లోనుంచీ పారిపోవడానికి కారణం దయ్యాలు!

ఈ దయ్యాలు మురారిని ఎంతగా వేపుకతిన్నాయో తెలిస్తే, ఆ తరువాత ఎవరైనాసరే మురారి హాస్టల్లోనుంచి పారిపోయినందుకు సానుభూతి ప్రకటించక తప్పదు.

కట్టడాలను మినహాయించి చూస్తే మురారి చదువుకున్న కాలేజి ఓ కీకారణ్యంలా కనిపిస్తుంది. దయ్యాల చరిత్ర తెలిసిన విజ్ఞులు అది పిశాచావాసానికి అన్ని హంగులూ కలిగివున్న ప్రదేశమేనని యిట్టే పసికట్టగలరు! ఐనా కాలేజిలో చేరిన ఐదారు నెలలవరకూ మురారి దయ్యాలపోరులేకుండా హాయిగానే కాలం వెళ్ళబుచ్చేవాడట! ఇంతలో ఎలా తెలిసిందో గానీ హాస్టల్లో విద్యార్థులకందరికీ మురారికి దయ్యాల మనుగడపట్ల అచంచల విశ్వాసం వున్నట్టు తెలిసిపోయింది. బుద్ధి పుట్టాలేగానీ కాలేజి కుర్రాళ్లు కామరూపులు. వాళ్ళకు మురారిని ఏడిపించాలని బుద్ధి పుట్టింది. ఓ దయ్యం మురారి నిద్రలేచే సరికి బయట తలుపుకు గొళ్ళెం వేసేసింది! మరో దయ్యానికి రాత్రిపూట కిటికీగుండా మురారి పరుపు మీద నాలుగైదు గులకరాళ్ళు విసరడం ఓరివాటైపోయింది. ఇంకొక దయ్యం-బహుశా కామినీ పిశాచం కాబోలు-అర్ధరాత్రి వేళ మురారి గది ఎదుట వరండాలో తారట్లాడుతూ విరహగీతికలు పాడింది. మురారి భయపడి పోయాడు. లోలోపలే కుమిలి పోసాగాడు. దయ్యాలు మరీ పెచ్చురేగిపోయాయి. రాత్రి పదిగంటలు అయ్యీ కాకముందే అవి మురారికి గవాక్షం గుండా యింతలో ముఖం చూపించి, అంతలో చెట్ల మరుగున మటుమాయం కాసాగేయి!

ఈ విషయాన్ని రాధకు చెప్పదలచుకున్నాను. కాని యిందువల్ల ఆ లేత ఎదలో కొంత ఆందోళన రగులు కొల్పడంకన్నా ప్రయోజన మేముంది? బాబాయితో గానీ, పిన్నితో గానీ చెప్పవచ్చు. కానీ తీరా ఈ పిశాచోదంతాన్ని బయటపెడితే బాబాయి యిదొక కట్టుకథ అని నవ్వేసినా నవ్వేయవచ్చు.

రాజేశ్వరి పిన్ని మరికొంత దూరంపోయి నా పర్యవేక్షణకు జ్ఞాతిమత్సర మన్న బురఖా తగిలించినా తగిలించవచ్చు. అనువుగానిచోట మావంక వ్యామించిన శరణ్యం మరొకటి లేదు!

వసంతం చివరి రోజుల్లోనో, గ్రీష్మఋతువు ప్రారంభంలోనో జ్ఞాపకం లేదు. నన్ను తోడిచ్చి బాబాయి పిన్నిని తరిగొండకు ప్రయాణం చేశాడు. అంతకు మునుపు వారం రోజు లప్పుడు నరసింహం సతీసమేతంగా వచ్చి అమ్మాయిని చూచిపోవడం జరిగింది. ఇక పిన్నికి పెళ్ళి కుమారుడు నచ్చడ మొకటే తరువాయి. పాండురంగం బాబాయి మూడు రోజుల పాటు బంధు లోకాన్ని సుష్టుగా మేపి, అట్టహాసం పట్టపగలుగా పెళ్ళి జరిపెయ్యడానికి సిద్ధంగావున్నాడు.

సూర్యోదయం కాక మునుపే బయలుదేరినప్పటికీ, సాయంత్రం నాలుగు గంటలకుగానీ ఆ వూరు చేరుకోలేక పోయాము. అరువాచిపోయిన ఎద్దులు చందన పరాగంలాంటి ఎర్రటి దుమ్మును గిట్టలతో ఎగ జిమ్ముకుంటూ బండిని లాక్కు పోతుండగా తరిగొండ ప్రకృతి దృశ్యాలు తెరలు తెరలుగా వెనుకబడ సాగేయి. చూచినంత మేరకు చిట్టడవి, అడవికి సరిహద్దు గీతలా నిలిచివున్న కొండలు, మధ్య మధ్యలో బాటకడ్డంగా పాయలు పాయలుగా పారుతున్న కొండవూట నీళ్ళు. తెల్లగా పుల్లగా దుస్తులు తొడుక్కున్న నేరానికి మమ్మల్ని విప్పారిన నయనాలతో వింతగా చూస్తూ నిలిచిపోయే పాటకజనం. ఎంత సేపయినా యివే దృశ్యాలు వివిధ రీతుల్లో కన్పించాయి. బాబాయి తరిగొండ ప్రాంతాన్ని చూచి కాశ్మీరాన్ని ఊహించుకొమన్నాడు. కాశ్మీరు ప్రకృతి రమణీయత ఒక చోట కామించరాని దివ్యాంగన యొక్క శరీరలావణ్యంతో ఉపమించ బడింది. మరి తరిగొండ ప్రాంతం అందంలో జబ్బుపడి లేచిన పన్నెండేళ్ల అమ్మాయి శరీర సౌష్ఠవం లాంటిది. ఈ అందంలో ఆర్ద్రత లేదు!

బండి చెరువుకట్టపైన తాబేటి నడక నడుస్తుండగా మరవ కావల మర్రిచెట్టు ఊడల సందుల్లో నుంచి ఆ వూరి బాహ్యస్వరూపం నయన గోచరమైంది. చుట్టూరా రెండడుగుల గోడలపైన మట్టిగొట్టుకపోయిన పూరికప్పులతో ఈసురోమంటున్న వందలాది పాకలు, మధ్యలో నాలుగైదు పెంకుటిండ్లు, ఒక వారగా, పది గ్రామాల పాలేగాడి పాతదేవిడీ లాంటి మేడ ఒకటీ, ఇవి తొలిచూపుకు కన్పించాయి. భారతదేశం పల్లెటూళ్ళ దేశం. కానీ ఏ పల్లెటూరూ నాకు తరిగొండలా కనిపించలేదు. అంచులు చిరిగి శిథిలమై పోతుండగా, మధ్య జరీపువ్వుల్లో పోగులు జారి పోతుండగా, చిక్కని పసిగతో పమిట చెరగు మాత్రం పళపళలాడిపోతున్న పిల్కు చీరలాంటిదీ వూరు!

బండి సింహద్వారాన్ని దాటి, పశువులకొట్టాల మధ్యలోనుంచి సరాసరి మేడముంగిటకే వెళ్ళి ఆగింది. అది రెండంతస్తుల మేడ. బొత్తిగా కిటికీలు లేవని చెప్పడానికి వీలు లేదు గానీ, వున్నవి గూడా గాలినీ, వెలుగునూ లోనికి పోనివ్వడం లేదు. లోపలి గదుల్లో మిట్ట మధ్యాహ్నల్లో గూడా దీపం వెలిగించుకోవలసివస్తే, అందుకు ఆశ్చర్యపడవలసిన అవసర మేమీ వుండదు. అది హోల్ సేల్ వ్యాపారి సరుకుల్ని నిలువచేసివుంచుకోడానికైతే అద్భుతమైన కట్టడం. మానవ నివాసానికి అదెంతవరకూ ఉపయుక్తమన్నది, ఆరోగ్య శాస్త్రాన్ని కాస్త తికమకపెట్టే విషయం!

వరండాలో మిత్రులమధ్య కూర్చుని పేకాటలో నిమగ్నుడైవున్న నరసింహం కూర్చున్నచోటునుంచి కదలకుండానే మా రాకపట్ల పెద్ద గొంతుకతో అత్యంతానందాన్ని ప్రకటించాడు. ఎదుటివారి ఊఁ ఆఁ లకైనా ఎదురుచూడకుండా ఏకధాటిగా కుశలప్రశ్నలు కురిపించిన రెండు నిమిషాలసేపట్లో అతడు రాజేశ్వరి పిన్నిని మూడుసార్లు అక్కయ్యా అనీ, రెండుసార్లు వదినా అనీ సంబోధించాడు. పిన్ని అతడికి అక్కయినా, వదినయినా అందువల్ల కొంపమునిగే దేమీ లేదు. కాని పేకాటలో ఈ కంగారుకొమయ్య గతి ఏమయ్యేట్టు?

ఇంతలో సుడిగాలిలా వచ్చి విరుచుకపడింది సుందరమ్మత్త!

సుందరమ్మను నేను అత్త అని వ్యవహరించడం ఊరికే ఉబుసుపోకకు మాత్రం కాదు. నే నెవరో పిన్ని నడిగి తెలుసుకున్న తర్వాత, మే మక్కడున్న రెండు రోజుల పాటు సుందరమ్మ నన్ను సాక్షాత్తు అల్లుడిక్రిందే జమకట్టింది. ఆ సున్నితమైన పరిహాసాలు, కనిపించినప్పుడల్లా లేచినిల్చుని చెరగు సవరించుకుంటూ ముఖంలోకి సిగ్గునూ, పెదవులపైకి మందహాసాన్ని తెచ్చుకోడంలోగల తీరుతెన్నులూ, వాటినిచూస్తుంటే ఏ యువకుడయినా సుందరమ్మత్తకు అల్లుడయ్యే అవ

కాలంకోసం ఆత్రుతలుచాచకమాన డనిపించింది. కాని యిందులోవున్న చిక్కల్లా ఒక్కటే! సుందరమ్మత్తకు ఒక్కగా నొక్క కూతురు మాత్రమే వుంది. ఆమెకు పెళ్ళయి నాలుగేళ్లయింది. అప్పటినుంచీ అల్లుడు యింట్లోనే వుంటున్నాడు. అతడు విడి సమయాల్లో అల్లుడుగానూ, కలహాలూ అవీ వచ్చినప్పుడు మల్లుడుగానూ ఆ యింటికి వుపకరిస్తున్నాడని ఆతర్వాత తెలిసింది.

భార్య వరండాలో అడుగుపెట్టిన మరుక్షణంలో నరసింహం పరామర్శల తుపాను హఠాత్తుగా ఆగిపోయింది. భర్తగారి సాన్నిధ్యంలో జంకుగొంకులు లేకుండా నిర్భయంగా మాట్లాడి సుందరమ్మత్త తనకా యింట్లో వున్న స్థానాన్ని మాకు వ్యక్తం చేయదలచుకున్నదేమో, నాకు తెలియదు. కానీ ఆమె మమ్మల్ని పది నిమిషాలవరకూ అక్కడే నిలవేసినమాట మాత్రం నిజం! ఆపిమ్మట మేము ఏళ్లై, అరనై మైళ్లు ప్రయాణం చేసివస్తున్నామన్న సంగతి ఆమెకు మెరపులా తట్టిందేమో, 'ఒరే రాముడూ! ఒసే రంగీ!" పాలూ, పండ్లూ, చాఫ్లా' అంటూ గృహాంతర్భాగానికి వెళ్లిపోయింది.

రాజేశ్వరి పిన్ని సుమారుపాటి పట్టణంలో పుట్టి అంతకంటే పెద్దనగరంలో కాపురంచేస్తున్న గృహిణి. ఆమెకు పల్లెటూళ్లు కొత్త. వంచిన నడుము పైకెత్తకుండా ఆడవాళ్లిలా కలుపు తీయగలుగుతున్నారు? కావలి లేని మిరపతోటలో దొంగ రెండుడు కాయగూరల్ని తస్కరించడంలేదు? పల్లెటూళ్ళల్లో ఎనుబోతులకు గూడా ఈదడం నేర్పిస్తారా? త్రోవ పొడుగునా రాజేశ్వరి పిన్ని కిలాటి విడ్డూరాలే కన్పించాయి. అన్నింటికన్నా ఆ రెండంతస్తుల మేడ పిన్ని పాలిటికి మయసభే అయిపోయింది. 'ఇది లైబ్రరీ ఏమో' అని ఆమె తలుపులు తెరచిన గదిలో బెల్లపు ముద్దలు కనిపించాయి. ఆమె ఉద్దేశ ప్రకారం అతిథులెవరైనావస్తే వాళ్ళు కూచోదగిన గదిలో కత్తులూ కొడవళ్ళూ బానలు, మోకులు కనిపించాయి. ఎవడో ఒకతలమాసినక్లైయింటు తెచ్చి యింట్లో పడవేసిన రెండుమణుగుల చింతపండుతో, ఒక మూల నేరు శనగకాయలతో, బుట్టెడు మామిడిపళ్లతో తృప్తిపడ గలిగిన రాజేశ్వరిపిన్నికి ఆ యింట్లో ఒక గదినిండుకూ చింతపండే కనిపించింది. హాల్లో పైకప్పు దాకా పేర్చివున్న వేరుశెనగ మూటలే వున్నాయి. మరో చోట ఎన్నిరోజులు తిన్నా తరిగిపోనన్ని మామిడికాయలున్నాయి. ఇక యింటికి బయట ఏ కొట్టంలో చూచినా ఎద్దులూ కోడెలూ, ఆవులూ దూడలే! ఈ 'పాడి పంటల సమృద్ధి' అన్న డాక్యుమెంటరీ చిత్రాన్ని చూస్తూ రాజేశ్వరి పిన్ని ఒకవైపున వెరగుపడి పోతుండగా మరోవైపున లోపలనుంచి సుందరమ్మత్త ఆమె పైకి పళ్ళెరాలనిండుకూ పళ్లూ ఫలహారాలు, పుట్టతేనే, తాటెనుంజలు పంపించి వేస్తోంది.

నేను మాత్రం తినగలిగినంత తినిన తర్వాత ఆలోచనలో పడ్డాను. ఎంతసేపూ ఈ వార్తాచిత్రమే అయితే, యిక అసలు సినిమా ప్రారంభమయ్యేదెప్పుడు? పెద్దపెట్టున ప్రచారం జరిగి, కడకు విడుదలే గాని చిత్రంలా అయిపోతాడా ఏమిటి ఈ మురారి?

"ఎంతసేపని కూర్చుంటావు బాబూ! అలా మేడ పైకి వెళ్లి రాదూ! అబ్బాయికూడా అక్కడేవున్నాడు" సమయానికి తలుపుచాటునుంచి సుందరమ్మత్త గొంతు వినిపించింది.

బయట సూర్యాస్తమయం అయిందో, లేదో తెలియడంలేదు. కాని ఆ మేడలోపలమాత్రం అర్ధరాత్రయినట్టుంది. గోడ తడివి చూసుకుంటూ మెల్లగా మెట్లెక్క సాగాను. సోపాన పంక్తి ఒకచోట మలుపు తిరగడంతో ద్వారం ఒకటి గోచరించింది. ఆ ద్వారం హాల్లోకి తెరచుకుంటోంది. ఆ హాలూ ఒక చీకటి గుయ్యారమే! ఓ వైపున వరుసగా మూడు గదులున్నాయి. ఆ మూడింటిలోనూ ఒక్క గదిలోమాత్రం దీపం వెలుగుతున్నందుకు చిహ్నంగా వోరవాకిల్లో నుంచి సన్నసన్నగా ఒక్కింత కాంతి హాల్లోకి ప్రసరిస్తోంది. ఆ వాకిలికి చేరువగా ఓ కుర్చీలో మోకాళ్లకు పెనవేసుకున్న చేతులపైన తలానించి ముద్దలా ముడుచుక పోయివున్న ఓ నిశ్చల మానవాకారం కనిపించింది.

రెండు నిమిషాలు వేచి చూచాను. ఆ ఆకారంలో కదలిక లేదు! మెల్లగా ఓ పాడిదగ్గుదగ్గాను. కుర్చీలోవున్న వ్యక్తి ఉలికిపడి "ఎవరూ?" అంటూ తలపైకెత్తాడు.

నేనెవడినో తెలియజెప్పుకున్న తర్వాత లాంఛనప్రాయంగా స్వాగతంకూడా లభ్యమైంది.

"రండి. కూచోండి!"

హాల్లో ప్రవేశించి ఓ మంచంపైన కూర్చున్నాను. కూర్చున్న అయిదు నిముషాలకు కుర్చీలోని వ్యక్తి మళ్ళీ ఒకసారి నోరు తెరిచాడు.

"అరగంటసేపైవుంటుంది. చిన్న బాబుగారికోయింజక్షన్ చేసి పడుకోబెట్టాను. నిద్రపట్టినట్టుంది. లేపమంటారా?"

"అక్కర్లే ఎందుకులెండి." అని అపవారించి "ఇంతకూ ఆ జబ్బేమిటో చెప్పారుకారు" అన్నాను.

ఇంతలో గదిలోనుంచి అస్పష్టంగా ఓ ధ్వని వినిపించింది. అస్పష్టత మూలంగా అది పిలుపో, లేక మూలుగో తెలుసుకోలేక పోయాను.

"లేచినట్టున్నారు. మాస్దురుగానిరండి" అంటూ సాంబయ్య— అతడు సాంబయ్యేనని ఎలా వూహించగలిగానో చెప్పలేను— పైకి లేచాడు.

పాదాలు తడబడ్డాయి. గదిలో అడుగు పెడుతుండగా ఎందుకోకాని ఉన్నట్టుండి గుండె ఆగిపోయినట్టు ఫీలయ్యాను, తీరాగదిలో ప్రవేశించిన తర్వాత నా కళ్ళకో కొత్తలోకం ప్రత్యక్షమయింది.

ఆలోకంలో అయిదు బీరువాలు, ఒక పట్టె మంచం, నాలుగైదు కుర్చీలు-యింతమాత్రమున్నాయి. అవి చూర్ణాలుగావు, అవి గుళికలుకావు, అవి తైలాలుగావు—రెండు బీరువాలను ఖాళీ లేకుండా ఆక్రమించుకునివున్న ఆ ఔషధాలు మానవజీవితంయొక్క క్షణభంగురత్వాన్ని గురించి మాటిమాటికీ హెచ్చరిస్తుండగా, పాత పుస్తకాలతో నిండివున్న మిగిలిన బీరువాల క్రీనీడక్రింద మంచంపైన తలగడకానుకొని ఓ యిరవయ్యేళ్ల యువకుడు పైకప్పుకేసి చూస్తున్నాడు. అతడు పొడుగరి. అతడు రూపవంతుడు. అతడిది తీర్చిదిద్దిన అవయవ సౌష్టవం. కానీ అతడి ముఖంలో ఏదో భ్రమ, ఏదో భయం, ఏదో భావసంఘర్షణ. అతడే మురారి!

మంచం ప్రక్కన నిల్చుని, రోగిపైపు చూపు క్కలు నిగుడిస్తూ "ఇప్పుడెలావుంది బాబూ?" అని ప్రశ్నించాడు సాంబయ్య.

"నీరసంగావుంది, గుండెపోటు తగ్గిందిగానీ, వెన్నుపోటు బలమైనట్టుంది. ఇంతకుమునుపు ఈ చేతిని పైకెత్తాలంటే సాధ్యంగాలేదు." అన్నాడు మురారి.

సాంబయ్య చరచరా బీరువా దగ్గరికివెళ్ళి నాలుగైదు చూర్ణాలు ఒకటిగా కలిపి తేనెలో రంగరించి "దీన్ని పుచ్చుకోబాబూ! తెల్లవారేసరికి అన్నిపోట్లూ కుదిరిపోతాయి" అన్నాడు.

మందు గొంతుకవెంబడిజారుతుండగా ఎనిమిది వంకరలు తిరిగిపోయిన మురారి ముఖాన్ని చూస్తూ అప్రయత్నంగా నిట్టూర్చాను. మింగిన మందు మళ్ళీ పైకిరాకుండా కడుపులో కాస్త స్థిమితపడిన తర్వాత మురారి నావైపోసారి చిత్రంగా చూచి, యితడెవరో చెప్పలేదే అన్నట్టు సాంబయ్యకేసి ప్రశ్నార్థకంగా చూచాడు.

నాలుగైదు పొడిమాటలతో నన్ను మురారికి పరిచయంజేసి సాంబయ్య "నిల్చుండిపోయారేం బాబూ! అలా కుర్చీలో కూచోండి" అన్నాడు.

కుర్చీని మంచం దగ్గరకు లాక్కుంటూ "సాంబయ్యగారూ! నే నొకమాటచెబుతాను. మరేమీ అనుకోరుగదా!" అన్నాడు.

"చెప్పండి" అన్నాడు సాంబయ్య.

"ఏవదానికీ, కాని దానికీ మందులు పుచ్చుకోగూడదని పెద్దపెద్ద డాక్టర్లే చెబుతారు. మందులూ, యింజక్షన్లే మనిషికి ఆరోగ్యం ప్రసాదిస్తాయనుకోవడం పొరబాటు. చల్లటి సాయంకాలం. హాయిగా పైరుపచ్చలపైన తిరిగిరావడం మంచిది కదూ! అహఁ మీకు తెలియదనికాదు. మాటవరుసకు చెబుతున్నాను" అన్నాను.

మురారి నా సలహాను వింటూ తెల్లబోయాడు.

"సంగతి సందర్భాలు తెలియనివాళ్ళ కలాగే తోస్తుంది." బేసిన్‌లో చేతులు కడుక్కుంటూ చెప్పుకుపోసాగాడు సాంబయ్య. "దాయాదులు బాబూ దాయాదులు! ఊరినిండా వాళ్ళే! పొరుగు పచ్చగా వుంటే కళ్ళల్లో నిప్పులు పోసుకుంటారు. మీకు తెలియదు గానీ ఒక్కొక్కరివి విషపు కళ్ళు! వాళ్ళ చూపు తగిలితేచాలు. మరునాటికల్లా మనిషికేదో ముంచుకొచ్చేస్తుందన్న మాటే! ఒకసారేమైందో తెలుసా? దిష్టితగిలినట్టే తగిలి, ఆపైన జ్వరంవచ్చి చిన్నబాబు రెండునెలలు పడకపైనుంచి లేవలేకపోయాడు."

దృష్టిదోషం సంగతి దేవుడెరుగు! మురారి పడకపైనుంచి లేవకపోవడానికీ, ఆ గదిలోని బీరువాల్లో నెలకొనివున్న సిద్ధౌషధాలకు ఏదో సంబంధం వుండివుంటుందని నాకనుమానం కలిగింది.

"వెంకటశివయ్యగారు మురారిని నాకప్పగించి పోయారు. ఎందుకు? మురారికి తండ్రివున్నాడు. తల్లివుంది. బంధువులున్నారు. కానీ వెంకటశివయ్యగారు మురారిని నాకెందు కప్పగించారు?"

"ఎందుకోమరి! ఇది తప్పకుండా ఆలోచించవలసిన విషయమే. నామట్టుకు నాకు ఒక దివ్యమైన కారణం తోచింది. మానవుడన్న తర్వాత వాడికెప్పుడో ఒకప్పుడు కించిదనారోగ్యం కలుగక మానదు. కానీ ఆ అనారోగ్యంపైన పగబట్టి, అదెంతవరకూ విజృంభించగలదో పరీక్షించి, దాన్ని నిర్దాక్షిణ్యంగా చీల్చి చెండాడగల పట్టుదల ఈ లోకంలో సాంబయ్యకు తప్పా మరొకరికి లేదేమో!

"వెంకటశివయ్యగారప్పుడెప్పుడూ చెబుతుండే వారు. 'ఏమి టనుకున్నావో సాంబయ్యా! కాలం జొత్తిగా చెడిపోయింది భార్య భర్తమాట వినడం లేదు. బిడ్డ తల్లిమాట వినడంలేదు. చేతిలో రూకలుంటే లోకమంతా బంధువులే! అందరూ పయోముఖ విష కుంభాలు. గోముఖ వ్యాఘ్రాలు. మురారిని నీ కప్పగిస్తున్నాను. వాడికి తేనెపూసిన కత్తేవో, కన్నుబోయే కాటుకేదో తెలియదు. భద్రం, జాగ్రత్త' అన్నారాయన. అంటూ కళ్లుమూసుకపోయారు. పోతే సేం! అడగండి. బుద్ధితెలిసిన తర్వాత ఎక్కడైనా పచ్చి మంచినీళ్ళు ముట్టుకోనిచ్చానేమో మురారి నే అడగండి."

హే భగవాన్! ఏమిటి అంతు? ఆఖరుకు యీ మురారిని ఏం చేయదలచుకున్నావు నువ్వు! అవసరం కంటే దశాధికంగా, శతాధికంగా ఒక మానవుడికి భోగభాగ్యాలు ప్రసాదించి, అత్యవసరమైన గాలీ నీళ్లపట్లగూడా వాడికి అంతు కల్పించడంలో నీ వుద్దేశమేమిటి!

కాదు. మళ్ళీ నేను పొరబడుతున్నాను. ఉచితానుచితాలను పాటించకుండా భగవంతుడికీ, మానవుడి బ్రతుక్కూ ముడిపెట్టడం పొరబాట్లలో పెద్ద పొరబాటు. 'ఉన్నాడు' అన్న అంబరచుంబిత మహాపర్వతాలకుపైన, 'లేడు' అనే పాతాళాన్నంటే అగాధాలకు అవలిగట్టున ఆ భగవంతుడు వుంటే గింటే ఆయన చేసినపనల్లా ఒక్కటే! ఇంత ముడిపదార్థాన్ని సరఫరా చేశాడు. దానిలోనుంచి మురారిలాంటి మహా త్రిరశిల్పాన్ని మలిచిన నిర్మాణదక్షత సాంబయ్యది!

సందేహంలేదు. సాంబయ్య మహాశిల్పి!

మంచేతి నగడిపూరం లేకపోవడంచేత ఆ గదిలో కూచున్నతర్వాత ఎంతకాలం గడిచిపోయిందో ఊహకు చిక్కలేదు. సాంబయ్యకేలగాపులగంగా ఏవేవో పాతికథల్ని చెప్పుకుపోతున్నాడు. ఓసారి దగ్గరి బంధువులే వెంకటశివయ్యగారికి విషంపెట్టడానికి ప్రయత్నించడం, మరొకసారి జ్ఞాతులు శూన్యం పెట్టగా ఆయనకో కాలు, చేయి స్వాధీనం తప్పిపోవడం, అటుతర్వాత మహంకాళీ ఉపాసకుడైన మంత్రాల మల్లయ్యరాక, నెయ్యిన్నీ నూటపదహారు నిమ్మకాయలు, ఐదు నల్లమేకపోతులు, ఒక వీశ కర్పూరం వగైరా వగైరా...

అనంతమైన ఈ భయంకర గాథకు అంతరాయం కలిగింది మురారివల్ల! అతడున్నట్టుండి మంచంపైన లేచి కూచుని పైకప్పుకేసి చూస్తూ "అదిగో, అదిగో" అన్నాడు.

"ఏమిటి, ఏమిటి?" కంగారుగా ప్రశ్నించాను.

నా ప్రశ్నసంగతి ఎవరూ పట్టించుకోలేదు. సాంబయ్యమాత్రం చెవియొగ్గి ఆలకించి ఓ నిమిషం తరువాత "అవును, అవును" అన్నాడు.

ఇదేం భాష! ఓయి భగవం...కాదు కాదు. ఇక మానసబోధకన్నా గత్యంతరం లేదు. ఓ మనసా! ఈ సాంకేతిక పరిభాషకు అర్థమేమిటి?

ఇంచుమించు అయిదునిమిషాలసేపు ఆ గదిలో దుస్సహమైన మౌనమే మూర్తీభవించింది. ఆతరువాత సాంబయ్య ఓనిట్టూర్పు విడిచి "ఊఁ, ఎవరికి ప్రాప్తం వుందో!" అన్నాడు.

"ఏమండీ, సాంబయ్యగారూ! చంపకుండా ఆ విషయమేమిటో చెప్పరాదుటండీ?" ప్రాధేయపడ్డాను.

"మీకు వినిపించలేదాబాబూ అడుగులచప్పుడు" సాంబయ్య విస్మయంగా ప్రశ్నించాడు.

"అడుగుల చప్పుడా! మేడపైన ఎవరైనా తిరుగుతున్నారేమిటి?"

"ఇదేం నిన్నమొన్నటికథా? నేనీయింట్లో గుమాస్తాగా చేరినప్పటినుంచీ వింటూనే వున్నాను."

వక్రగతులు

ఎంత 'సస్పెన్స్' అయినా, దానికీ ఓహద్దుండాలి. చిరాకుతో "పోనీలెండి సాంబయ్యగారూ! అదేమిటో చెప్పకండి. నాకు తెలుసుకోవాలనిలేదు." అనేశాను.

విసిగించీ విసిగించీ, ఆఖరుకు సాంబయ్య అసలు విషయాన్ని చాలాచప్పగా చెప్పేశాడు.

"దానికింకేంపని! సంజచీకటి పడగానే డాబాపైన పచారులు ప్రారంభంచేస్తుంది. మరేమీ కాదు. ధనపిశాచంలెండి!"

ఆరి నీతస్సాదియ్యా! ఓరిసాంబయ్యా! నువ్వు మానవమాత్రుడివి కావు. ధనపిశాచాన్నికూడా ఇంట్లో వున్న జనాభాలో అదీ ఒకవ్యక్తిగానే కలిపి లెక్కకట్టగలిగే స్తోమత మానవమాత్రుడికి వుండదు.

ఇంటికిచుట్టుపట్ల ఎక్కడో భూమిలో నిక్షిప్తమై వున్న నిధినిగురించి చెప్పుకపోసాగాడు సాంబయ్య. మేడపైన తిరమూ పచార్లుసలిపే ధనపిశాచం ఆ నిధికి కాపుదారిగా ఉద్దేశింపబడిందట! (ఉద్దేశించినవాడు సాంబయ్యే అయివుంటాడని నాఅనుమానం) ఆ నిధి ఎవరికి ప్రాప్తంవుందో వాడు అటువైపు ఒంటరిగా వెళ్లినప్పుడు ఆపిశాచం 'నన్ను తీసుకోవా, నన్ను తీసుకోవా' అంటుందిట. ప్రాప్తంలేనివారు ఎలాగైనా కూపీతీసి నిధిని కాజేయదలిస్తే వాడు తత్క్షణం మండి మసైపోతాడు. తప్పదు!

భోజనానికి రమ్మంటున్నారని పిలుపు రావడంతో నాకాగదిలోనుంచి విముక్తిలభ్యమైంది. పిలుపు తెచ్చినవాడు సుందరమ్మత్త అల్లుడు. కలుపుగోలుతనంలో అతడు అత్తగారికంటే ఏడాకులు ఎగచదివిన వాడిలా కనిపించాడు. అతడి పూర్తిపేరేమిటో నాకిప్పటికీ తెలియదు. సంగ్రహంగా అందరూ 'రాజా' అని పిలుస్తారు. నున్నగా, గుండ్రంగా చిన్నసైజు 'కింగ్ కాంగ్'లాంటి మనిషి. ఎప్పుడో, ఏనాడో వగలు వగలుగా సిల్కుదుస్తులు వేసుకొని వీధిలో నడుస్తుంటేగా, ఏభావుకుడోగానీ 'ఆహా' అని ఓ 'ఎక్స్‌ప్రెషన్' యిచ్చి 'అడుగో మైనర్ రాజా' అనేశాడట! నాటంగోలె సుందరమ్మత్త అల్లుడు అతడి పరోక్షంలో బంధులోకంలోనూ, మిత్రవర్గంలోనూ ఆ బిరుదనామంతోనే వ్యవహృతుడు.

ఆరోజు రాత్రి నాతోబాటు భోజనానికి కూర్చున్నవాడు రాజు ఒక్కడే. సాంబయ్య రాత్రి పూట భోజనం మానేసి పదేళ్ళయిందనీ, అప్పటినుంచీ పాలూ, పళ్ళూమాత్రం పుచ్చుకుంటున్నాడనీ తెలిసింది. మురారి ఔషధం సేవించాడు గనుక యిప్పుడప్పుడే భోజనానికి రాడని అతడి తరఫున సాంబయ్యే ఓమెమో జారీచేశాడు. సుందరమ్మత్త ఆకులు వేసినంట గదిలోకి పోగానే నేను రాజుదగ్గరికి వంగి "మరి ఈ పూట మామగారుగూడా భోజనానికి రారేమిటి?" అన్నాను.

"అంత మంచిముఖానికి అర్ధశేరు కుంకమా!" రాజువిరగబడి నవ్వేశాడు. ఆనవ్వడం, నవ్వడం సుందరమ్మత్త అన్నపుపళ్ళెరంతో తిరిగి వచ్చేంతవరకూ నవ్వి "విన్నావా అత్తయ్యా! మామయ్య అన్నానికి రాలేదేమని అడుగుతున్నాడు తమ్ముడు" అన్నాడు.

"ఆయనా! అప్పుడేవచ్చి భోంచేసి వెళ్ళారులే నాయనా!" అంది సుందరమ్మత్త.

"అంటే ఏమిటో తెలుసా తమ్ముడూ!" రాజు నా వీపుమీద ధంకా మ్రోగించి చెప్పసాగాడు, "మామయ్య లోపలికి రావడంగానీ, బయటికి పోవడంగానీ అంత గుట్టుచప్పుడుగా జరిగిపోయే వ్యవహారమన్నమాట! నరసింహం మావయ్యలో నరాంశం కన్నా సింహాంశమే హెచ్చు. కాదనను ఐతే? స్త్రీకి శక్తిస్వరూపిణి అన్న ప్రసిద్ధి వచ్చింది. సుందరమ్మత్త మూలంగా నేగదా! మరి ఆ ఆదిశక్తి వాహన మేమిటో నీకు తెలుసుననుకుంటాను. అంతే! శతాధికగ్రంథ భావమెల్ల, తేటతెల్లంగా ఒకమాటలో తెలిపివేయడం మన అలవాటు."

"రాజుమాటల కేంలే నాయనా! ఇత డెప్పుడూ యింతే!" ముసిముసి నవ్వులు వెదజల్లుతూ అంది సుందరమ్మత్త.

"మనలో మనమాటరా తమ్ముడూ!" మొదటిసారి వేసిన అన్నం కన్నుమూసి తెరిచేలోపల ఖాళీచేసి మళ్ళీ మాటల్లోకి దిగాడు రాజు. "అవసరమొచ్చి అడిగితే పదో, యిరవయ్యో యివ్వదని నాకూ అత్తయ్యపైన కోపమే ననుకో, కానీ ఆ కోపాన్ని అలా ప్రత్యేకంగావుంచి ఆలోచిస్తే సుందరమ్మత్త అలా వుండడమే ఎంతో బెటర్! లేకుంటే ఈపాటికి మావయ్యచేతికి దొరికిందల్లా పేకాటలో ధారబోసి యింటిని సర్వశూన్యంగా మిగిల్చివుంచేవాడు."

"బుద్ధిమంతుడిలా మాట్లాడుతున్నాడు గానీ ఈయనగూడా అమామగారికి తగిన అల్లుడే లేబాబూ!" అంది రెండోసారి అన్నం వడ్డిస్తూసుందరమ్మత్త.

భోజనమైన తర్వాత రాజు యింటిముందర ఆరుబయట మంచాలు వేయించాడు. వద్దు వద్దన్నా నిర్బంధంగా తాంబూలం నములుతున్నాడు. తములం వేయనివాడి బ్రతుకు వృధా అంటూ, అందుకు ఊతగా సుమతీశతకంనుంచి ఓ పద్యం వుదహరించాడు. ఎంత సేపయినా అతడినే మాట్లాడనిచ్చి, నేను మౌనంగా వింటూ వూరుకోడం నామోషీ అనిపించి "ఐతే ఏం రాజూ! చూడబోతే బోలెడంత ఆస్తి. దీనిలో నీకు తృణమో, ఫణమో కలిసొచ్చే ఏర్పాటుందా లేదా" అన్నాను.

"నాకా! కలిసొచ్చే ఏర్పాటా! మామగారి నాటం చెప్పానా! ఇక అత్తయ్యవుంది. ఆమెగారికి మురారిగాక యింక నలుగురు మగబిడ్డ లున్నారు. సాంబయ్య బ్రతికివుండగా మురారిఆస్తిలో ఒక్క సెంటు నేలగానీ, ఒక్క పైసాడబ్బుగానీ వాళ్ళకు సంక్రమించదు. ఐతే వాళ్ళగతేం కావాలి? అత్తయ్యకు స్వంత భోషాణంవుంది. ఈ రోజు గానుగాడి బెల్లం యింటికివస్తే మరునాటికి పదిమూటలు కనిపించవు. గరిసె అలా వుండగానే లోపలవడ్లు మటుమాయమైపోతాయి. ఈ కరిగ్రమింగిన వెలగపండులో మనకు దక్కబోయే దేముంటుంది? దంచినమ్మకు బొక్కిందే ప్రాప్తి!

రాజు అల్పసంతోషి! అతడిలో దుర్గుణాలు ఏవైనా వుంటే వుండనీగాక! వాటి నన్నింటినీ త్రోసి రాజనగల నిష్కాపట్యం అతడి సొత్తు!

పడుకున్న తర్వాత అతి కున్నట్టుండి అడిగాడు:

"ఏమిట్రా తమ్ముడూ! మధ్యాహ్నం మనగా వచ్చావే! ఒరే అన్నయ్యా? ఈ యింట్లో నీపెళ్ళా మంటూ ఒకమనిషి వుండాలిగదా! ఆవిడ కనిపించ లేదే! ఏమైందని అడిగావా?"

నిజమే! పొరబాటే! దాన్నెలా సవరించుకోవాలో నాకు చటుక్కున స్ఫురించ లేదు.

"పోనీలే! నువ్వడగలేదని నేను చెప్పడం మానేస్తా నేమిటి? ఆవిడ ఏడుకొండలవాడి సేవలో నిమగ్నురాలైవుంది. విడవకుండా ఓ మండలంపాటు సేవిస్తే సంతానప్రాప్తి ఖాయమని ఎవరో చెప్పారట! 'కొండగా ప్రాణేసుడుండగా యింటిలో, కొండపై దేవుని కొలుచు టేల?' ఏల అంటే? ఎవరి పిచ్చి వాళ్లి కానందం!'

ప్రేమనుగురించి నాటకాల్లోనూ, సినిమాల్లోనూ విని దాన్ని గురించిన పుస్తకవిజ్ఞానాన్ని కొంత ఒంటబట్టించుకున్నవాణ్ణి కావడంవల్ల పడుకోబోతూ భార్యను తలచుకుంటున్నాడు గనుక, రాజు అర్ధరాత్రి వరకూ నిద్రపట్టక అపసోపాలు పడుతాడేమో ననుకున్నాను. వెన్నెల కాస్తోంది గనుక అది చంద్రోపాలంభనకు కూడా చక్కటి వేళ! కానీ నా ఊహ లన్నింటికీ వ్యతిరిక్తంగా మాట్లాడుతూ, మాట్లాడుతూ వుండగానే రాజుకు నిద్రపట్టింది. కొంతసేపటికి అతనుగురక పెట్టడం విన్నాను.

ఉదయం యింటిదగ్గర బయలుదేరింది మొదలు, రాత్రి పడుకోబోయేంతవరకూ ఆరోజు ఎదురైన వ్యక్తులూ, వాళ్ళమాటలూ ప్రవర్తనా, వాళ్లనా విధంగా రూపొందించిన పరిస్థితులు వీటినిగురించి ఆలోచించే ఓపిక లేక శోషిల్లి పోయిన బుర్రలో, ఏదోగభీర నిస్తబ్దత వ్యాపించి, చివరికదే నిద్రగా పరిణమించిందేమో! లేకుంటే అది నిద్రాదేవత ఆగమనం కోసం ఎదురుతెన్నులు చూడవలసినరాత్రి మాత్రం కాదు.

ఎలా గైతే నేం నిద్రపట్టింది. కొత్తబట్టలు వేసుకుని, వీధిలో బురదనీళ్ళలో పొర్లాడివచ్చిన పుత్రుడిని, మొదట చెడామడా చెంపలువాయించి 'అయ్యో బిడ్డకేం తెలుస్తుందన్న' జాలితో చంక కెత్తుకుని లాలించే తల్లికి మల్లే నిద్రాదేవత నన్ను తన ఒడిలోకి చేరదీసుకుని తీయగా లాలిపాడింది.

ఎంతసేపు నిద్రపోయానో తెలియదు. ఉన్నట్టుండి మేలుకున్నాను. మేలుకోగానే నా కవగతమైన విషయాలు రెండు అప్పటికి చంద్రుడు ఆస్తమించాడు. ప్రక్కన మంచంపైన రాజు లేడు! పైన నెలరాజుతోబాటు, క్రింద రాజుగూడా లేక ఒంటరిగా మిగిలిపోయిననాకు ఆ చీకటిలో మేడ దానిపరిసరాల్లో వున్న చెట్లు, గోడలూ ఎన్నెన్ని రూపాలతో కనిపించాయో చెప్పలేను. దైవం, దయ్యంలాంటి అలౌకిక శక్తులు వుండడంగానీ, వుండకపోవడంగానీ వేరే విషయం. అసలువిషయ మేమిటంటే వాటికన్నా,

వాటి భావాభావాలనుగురించి మానవుడి బుద్ధికి గోచరించిన కల్పనలే అతడిని ఎక్కువగా బాధిస్తున్నాయి.

ఓ రోజు తెల్లవారింది మొదలు ఎండ పటపగ్గాలు లేకుండా కాస్తుంది. సాయంత్రానికి ఎండ తగ్గి ఆకసం నీల మేఘాచ్ఛన్నమైపోతుంది. ఐనా ఆ కల్లాడదు. ఉక్కలో ప్రపంచం ఉక్కిరి బిక్కిరై పోతుంది. ఆ తరువాత అర్ధరాత్రి ఎప్పుడో సన్న సన్నగా చినుకులు జారసాగి చూస్తుండగానే కుంభవర్షం ప్రారంభమైపోతుంది. ఆ రోజు నా మానసాకాశంలో అలాంటి పరిణామాలు కలిగాయి.

మేడపైన గదిలో ఏ భయదమైన ఊహతో గుండెలు కరిగించుకుంటున్నాడో అర్భకుడు మురారి! అతణ్ణి పరిరక్షించడంకోసం ఏవిధమైన కొత్త బోను నిర్మించే ఆలోచనలో వున్నాడో సాంబయ్య! ఇంటిలోవున్న పరువును ఒరులకంటికి తెలియకుండా బయటికి తరలించడానికి ఏ క్రొత్త పథకాన్ని ఆలోచిస్తున్నదో సుందరమ్మత్త! నరసింహం ఊళ్లో ఏ పూరిపాకలో కూచుని పేకాడుతున్నాడో! ఏ ఆనందాన్ని అన్వేషిస్తూ రాజు ఒకానొక రాత్రివేళ మాయమై పోయాడో?

ధగ ధగా మెరుపులు, ఫెళ ఫెళా వురుములు, జడివాన, ఝంఝామారుతం. వీటి మధ్య భూనభోంతరాలు ఘూర్ణిల్లి పోతుండగా పిడుగు కూడా పడింది.

అయ్యోరాధా! ఈయిల్లా నీ నిండు జీవితానికి విడిది? పండు వెన్నెల్లా నిన్ను ఆక్రమించుకుంటున్న యౌవనసౌభాగ్యం మధుర మధురంగా నువ్వు నిర్మించుకుంటున్న ఆనంద సామ్రాజ్యం ఈతరిగొండ మరుభూముల్లో యింకిపోవని నమ్మకమేమిటి?

* * * *

రాజేశ్వరి పిన్ని తరిగొండనుంచి బోలెడు శ్రవణానందకరమైన కబుర్లు మోసుకొచ్చింది. పెండ్లి సంబరాలన్నింటికీ నాందీ వాచకంగా ఆ కబుర్లతో యిల్లు యిల్లంతా మారుమ్రోగి పోతోంది. చేష్టలుడిగి, బాబాయి ఎదుట కుర్చీలో బొమ్మలా కూచోడం కన్నా మరేమీ చేయలేక పోయాను. ద్వారబంధానికి ఆనుకుని రాజేశ్వరి పిన్ని చేతులు త్రిప్పుతూ అబ్బాయి గుణగణాల్ని గురించి అతడి ధనకనక వస్తువాహనాల్ని గురించి చెప్పుకుపోతోంది.

“బొగ్గుల్లో మాణిక్యం గదండీ! ఎంత ఓర్పు, ఎంత శాంతం! అంత నెమ్మదైన కుర్రాణ్ణి నేను పుట్టిందే చూచి ఎరుగననుకోండి! ఒకరితో నువ్వెంత, నేనెంత అని మాట్లాడుతాడా? తెట్టతేరకు ‘ఓ’ అని విరగబడి నవ్వుతాడా? పెదవి విప్పడమే బ్రహ్మాండం కదుటండీ! మరొకరూ, మరొకరూ అయితే తనకున్న ఆస్తిపాస్తులకు ఆకాశం కన్నా పొడుగ్గా విర్రవీగి పోరూ! ఏదీ, గర్వం మచ్చుకైనా కనపడదే! అతడలా వుండగా ఆకుర్రాడి తల్లి మాత్రం! సుందరమ్మ అంటే సుందరమ్మే కదండీ! ఆరుగురు బిడ్డలతల్లిగదా, యిప్పుడు వెళ్ళి చూడండి, యింకా పెళ్ళి అయ్యీ కానీ అమ్మాయిలా వుంటే సరేననండి! లేకుంటే మీరు నాకే శిక్ష వేసినాసరే...”

ఉదయం పదిగంటలకనగా ప్రారంభమైన కబుర్లు! మధ్యాహ్నం పన్నెండు కావస్తోంది. “తలనొప్పిగా వుంది బాబాయ్, వెళ్ళొస్తాను” అంటూ పైకి లేచాను.

నా తలనొప్పికి కారణమేమిటో గ్రహించే స్థితిలో లేడు బాబాయి. వెళ్ళిపోవడానికి అంగీకారం సూచిస్తూ “ఆయన అన్నట్టు నీ అభిప్రాయ మేమిటో చెప్పనేలేదే!” అన్నాడు.

ఏదో అడగాలని అడుగుతున్నాడు గాకపోతే, నిజానికి బాబాయికి నా అభిప్రాయంతో అవసరం లేదు. అవసరంవున్నా, వుండకపోయినా నా అభిప్రాయాన్ని ఆయన పరిగణించడని మాత్రం నాకు బాగా తెలుసు. బాబాయి రథం నడిపిస్తున్నాడు. నేనారథాన్ని ఆపదలచుకుని చక్రాన్ని గట్టిగా పట్టుకుంటే, అది పరుగిడుతున్న ఉరవడిలో, ఎగిరి ఏడు బారల దూరంలో పడతాను.

మనసు చివుక్కుమంది. “నువ్వు నన్ను తరిగొండకు పంపింది పిన్నికి దోవతోడుగా బాబాయ్! నా కర్తవ్యం నేను నిర్వర్తించాను. అంతే నాకు మరేమీ తెలియదు” అన్నాను.

అప్పటికైనా ఆయన నా అభిప్రాయ మేమిటో గ్రహించివుండవలసింది. ఊహు. బోధంలేక పోయింది.

“నువ్వు ‘కాసాబియాంకా’ విరా బాబూ! ఎంత చెబితే అంత! వెళ్ళిరామ్మా వెళ్ళిరా” అన్నాడు బాబాయి.

హాలుదాటి, వరండాదాటి గబగబా మెట్లుదిగి పోతున్నాను. మెట్లకు చేరువగా, మల్లెపందిరి క్రింద నిల్చుని నాకేసి అర్థరహితంగా చూస్తోంది రాధ.

అక్కడ కాసేపు ఆగి నేను రాధతో మాట్లాడ దలచుకోలేదు. బాబాయి అన్న కొంపరాతికి తిరిగి, ద్విగుణీకృతంగా మళ్ళీ నావైపుకే పరావర్తనం చెందిన కోపాన్ని అన్నెంపున్నెం ఎరుగని రాధపైన చూపించదలచుకున్న కఠోరహృదయుణ్ణి నేను! నేను క్షమార్హుణ్ణి కాను.

తిరిగి చూడకుండా తోటలో నడిచిపోతూ "యింటికి పోతున్నాను రాధా!" అన్నాను.

"నీకు నామీదకూడా కోపంగా వుందా అన్నయ్యా!" అమాయకంగా ప్రశ్నించింది రాధ.

ముందుకు వేసిన అడుగు వెనక్కి తీసేశాను. కృత్రిమమైన కోపతాపాలతో రాధ ఎదుట నిలబడు కోవడం కష్టం. ఆమె విశుద్ధ దర్పణం. ఆ దర్పణంలో నా ప్రతిబింబం కనిపించింది. నేరస్థుడికిమల్లే తల వంచుకున్నాను.

"వచ్చినప్పటినుంచీ నిన్ను చూస్తూనే వున్నా నన్నయ్యా! నీ మనసులోవున్న వుద్దేశమేమిటో నాన్నగారికి చెప్పలేవూ? ఏం, కొట్టి కొరతేస్తా రేమిటి?

"................."

"పోనీ ఈ సంబంధం నీకిష్టమేనా అన్నయ్యా?"

"నా యిష్టాయిష్టా లేపాటివి రాధా? మా నాన్నగారిసంగతి నీకు తెలియదు గనుకనా! ఆయన పట్టిన కుందేటికి ఎప్పుడూ నాలుగుకాళ్ళు లేవే!"

"పోనీ నీకెందు కిష్టంలేదో అదైనా చెప్ప కూడదా అన్నయ్యా?"

ఏం చెప్పను! ఆ వూళ్ళో చాలామంది కళ్ళు చెడ్డవనీ, దృష్టిదోషం తగిలితే ప్రాణాపాయమనీ చెప్పనా? ఆయింట్లో ధనపిశాచం తిరుగుతుంటుందని చెప్పనా? ఏవిధంగా చెబితే రాధకు సూటిగా అర్థమౌతుంది?

"నాకూ యిష్టంలేదని చెబుతాననుకో అన్నయ్యా! ఎందుకని నాన్నగారూ, అమ్మ అడగరూ! వాళ్ళకు నేనేదో జవాబు చెప్పాలి గదా!"

ఆ జవాబేదో నాకే అవగతం కావడంలేదు. ఇక నేను రాధకెలా వివరించను?

నా కింకొక భయంకలిగింది. ఈ వివాహాని కెలాగయినా అంతరాయం కలగాలన్నది నా అంతరాంతరాల్లోని వాంఛే కావచ్చు. కానీ ఆ అంతరాయం రాధ వల్లనే కలిగితే అందుకు బాధ్యత నానెత్తిమీదనే పడుతుంది. పరాధికారాన్ని పైనవేసుకోడం ప్రమాదకరం. అమాత్రం లోకజ్ఞానం చాకివాడి గాడిదకైతే లేకపోయింది. నాకెందుకు లేకపోవాలి?

"పోనివ్వు రాధా! ఎలాగైనా మనం కుర్రవాళ్ళం. మన బాగోగులు మనకంటే పెద్దవాళ్ళకే బాగా తెలుస్తాయి. మనుష్యుల్లో మంచివాళ్ళున్నట్టే చెడ్డవాళ్ళూ వుంటారు. మళ్ళీ ఆమంచి వాళ్ళల్లో దుర్గుణలేశాలు, చెడ్డవాళ్ళల్లో సుగుణలేశాలు వుండకపోవు. మంచినీ చెడ్డనూ గిరిగీసి వేరుపరచడం అసాధ్యం. ఆడబిడ్డ అన్నతర్వాత ఎప్పుడో ఒకప్పుడు అత్తగారింటికి వెళ్ళి అక్కడ క్రొత్తపరిస్థితుల్లో యిముడక తప్పదు."

రాధ బిత్తరపోయింది. ఏదో మాట్లాడబోయింది. పెదవులు విడివడ్డాయి. మళ్ళీ ముకుళించుకపోయాయి. రాధ ఆ విచిత్ర మానసిక పరిస్థితినుంచీ కోలుకోవడానికింకా ఒకటి రెండు నిమిషాలు పట్టవచ్చు. ఆ వ్యవధిని సద్వినియోగం చేసుకోకపోతే నేను మరింత సందిగ్ధకరమైన పరిణామాల్ని ఎదుర్కోక తప్పదు. మునిపంటితో పెదవిని కొరుక్కుంటూ, చెమ్మగిల్లిన కళ్ళతో నన్ను దీనంగాచూస్తూ నిలబడివున్న రాధను ఆమె మానాని కామెను వదిలి, గిరుక్కున వెనుదిరిగి, తిరిగిచూడకుండా రివ్వున ముందుకు వెళ్ళిపోయాను.

వెళ్ళిపోతూ వూరుకున్నానేమిటి? లో లోపలి తిరుగుబాటు ఉపశమించడానికి వీలుగా ఒకటి రెండు సూక్తుల్ని నెమరువేసుకున్నాను. నుదుటి వ్రాతను తప్పించడం ఎవరితరం? ఎవరి కర్మకు ఎవరు బాధ్యులు?

కదామరి! నేను పరాజితుడినైనా అయివుంటే చేయగలిగిందంతా చేశాముగదా అన్న సంతృప్తి అయినా దక్కివుండేది! నేను పరిస్థితుల్ని ఎదుర్కోలేక పోయిన పలాయితుణ్ణి! పలాయితుడి ఆఖరు శరణ్యం మెట్టవేదాంతం!

* * *

వక్రగతులు

ఉద్యోగికి దూరభూమి లేదన్నారు. దూరభూమి మాత్రం ఏమిటి? వాడికి మనసులేదు. హృదయంలేదు. వాడు మానవుడు కాడు, ఒకానొక సజీవ యంత్రం అని నిర్వచించివుంటే మరీ బాగుండేది. లేకుంటే రాధ పెళ్ళి యింకా నెలరోజుల్లో వుండనగా నాకు రెండువందల మైళ్ళ దూరానికి 'ట్రాన్స్‌ఫర్' వచ్చి పెళ్ళి సమయంలో ఓవారం రోజులు సెలవు దొరక్క పోతుందా?

నా ఆర్థిక పరిస్థితులు సహకరించినంతలో పెళ్ళి పీటలపైన రాధకు ఓచిన్న కానుక మాత్రం పంపుకో గలిగాను. అది ఓ వెండికుంకుమ భరిణ. ఒక ఫలం కుంకుమ తీస్తే అంగుళంలో సగానికి సగం కూడా భరిణలో పట్టింది కాదు. ఓ చీటీవ్రాసి నాలుగువైపులా పసుపు నీళ్ళు చిలకరించి పార్శిల్లో వుంచాను. అయిదారేళ్ళ మునుపటి సంగతి. విశేషం. ఆ చీటిలోని నాలుగైదు వాక్యాలూ యింకా బాగా జ్ఞాపకం.

"షెల్లీ,

నాకు తోబుట్టువులున్నారు. కానీ వాళ్ళు నాకు బుద్ధితెలియకముందే కాపురాలకు వెళ్ళిపోయారు. అక్కచెల్లెళ్ళనుగురించి తలచుకోగానే మొట్టమొదట నాకు జ్ఞప్తికి తగిలేదానివి నువ్వు. ఇంతదూరంనుంచీ నీకే మాంగల్య చిహ్నం కానుకగా పంపిస్తున్నాను. స్త్రీ కింతకంటే కావలసిందేమీ లేదు."

గంటలతరబడి ఆలోచించి వ్రాయగలిగిన ఈ వాక్యాల్ని ఎన్నిసార్లు చదువుకున్నానో చెప్పలేను. ఇది ఆశీర్వచనమా? కాదే! ఇందులో ఆశీస్సులీలా మాత్రంగానైనా ధ్వనించడం లేదే!

శుభమా అని రాధకు పెళ్లి జరుగబోతుంటే నాకీ లేనిపోని సంశయా లెందుకు? కష్టాల బోనుల్లాంటి సంసారాల్లో ప్రవేశించి తమ నేర్పరితనంవల్ల, మాట కారితనంవల్ల, మీదుమిక్కిలి సహృదయతవల్ల గృహాన్ని స్వర్గసీమగా మార్చుకున్న స్వయంసిద్ధలు లోకంలో ఎందరులేరు? మా రాధ వాళ్లల్లో ఒక్కతె ఎందుకు కాకూడదు?

మతిని పట్టే గతులుంటా యన్నది ఒక ఆర్యోక్తి. మా రాధ మనసునవనీతం. ఆమె హృదయం అమృత కలశం. ఆమెకు కష్టా లెందుకువస్తాయి? రావు. రాకూడదు.

ఓ శుక్రవారం ఉదయం ఎనిమిది గంటలకుపైగా, తొమ్మిదిన్నరకు లోగా కటకలగ్నంలో రాధకు వివాహముహూర్తం. గురువారం రాత్రంతా కలలలో, కలవరాలలో గడచిపోయింది. అయిదు గంటలకే పడక మీదనుంచి లేచి కూర్చున్నాను. ఈ పాటికి నలుగులు జరుగుతుంటాయి. ఇప్పుడు కంకణధారణ జరుగుతుం టుంది. ఈ క్షణంలో కాశీయాత్రకు బయలుదేరి వుం టారు. గంట ఎనిమిది కావస్తోంది. పడకపైన కూర్చుని వుంటే ముళ్ళపైన కూర్చున్నట్టుంది. లేచి బరబరా వీధిలోకి వచ్చాను. వీధి మొగసాల రామన్న కోవెల ధ్వజస్తంభంపైని చిరుగంటలు ఘల్లుఘల్లు మంటు న్నాయి. నిదానంగా నడిస్తే ముహూర్తం దాటిపోతుం దేమో! పరుగెత్తాను. తాంబూలం, పళ్లు, టెంకాయ పళ్లెరంలోవుంచి "రాధ పేరిట అర్చన జరిపించండి" అన్నాను. పూజారికి నేను అపరిచితుణ్ణి! ఆడ పేరు చెబుతున్నందుకేమో అతను తెల్లబోతూ "ఎవరూ" అన్నాడు. ఆమెపేరు రాధ స్వామీ! మీకు తెలియక పోవచ్చు. కానీ ఎవరికి తెలియాలో వాళ్లకు తెలిస్తే చాలు. మీరు వేగం అర్చన జరిపించండి" అన్నాను.

అపనిందకు గురై, భర్తకూ బంధువులకూ దూరమై, అడవులపాలైన సీతమ్మగూడా పళ్లెరంలోని తాంబూలాన్ని మందహాసంతో స్వీకరించింది!

రోజులు దొర్లిపోయాయి. మూడు-నాలుగు- ఐదారునెలలు గడిచిపోయాయి. చివరకు రాధ దగ్గరి నుంచి ఓఉత్తరం వచ్చింది.

"అన్నయ్యా! ఇదేంవూరు? వీళ్ళేం మనుషులు? ఇక్కడ నేనెలా బ్రతకను?" ప్రశ్నలతో ప్రారంభ మైంది ఉత్తరం. "అవన్నీ అలా వుండగా మీ బావ మరది సంగతేమిటి? ఈయన మాట్లాడరు. నవ్వరు. కాఫీ పైకి తీసుకెళ్తే నాకేసి, కాఫీకేసి భయంభయంగా చూచే ఈయన్ని నేనెలా అర్థం చేసుకోను?..."

ఈ కాఫీకి సంబంధించిన గొడవ రాధ వ్రాసిన రెండో ఉత్తరంలో మరీ విపరీతంగా కనిపించింది. "ఏం జరిగిందో తెలుసా? కాఫీలో డికాక్షన్ ఎక్కువై, చక్కెర తక్కువైంది. చేదుగా వుందేమో ఆయన రుచి చూచి గ్లాసు నలాగే టేబిలుపైన వుంచేశారు. ఆ తరువాత జరిగిన విచిత్రాన్నిగురించి ఏమని చెప్పను! ఆయనా, సాంబయ్యా ఆ మిగిలిన

కాఫీని ఒక పిల్లికి పోసి, గదితలుపులు గడియవేసుకుని, ఆ పిల్లి చచ్చిపోలేదేమో అని కాచుకుని కూచున్నారు.

"ఈ యింట్లో అన్నీ విడ్డూరాలే! ఆయన భోజనానికి క్రిందికి రారు. పైకి తీసుకెళ్తే అన్ని పదార్థాలనూ మొదట సాంబయ్యే రుచి చూడాలి. ఎప్పుడో అన్నం పైకి ధ్యాసమళ్లినప్పుడు ఆయన నాలుగు మెతుకులు కొరికి లేచిపోతుంటారు.

"అందుకని నేను పైకి వెళ్లడం మానేస్తే అత్తగారూరుకోవడం లేదు. ఆమెగారి బేరసారాలకు నేను ఆటంకమేమో! పైకి వెళ్లి కాసేపు నేనాయనదగ్గర కూచోవాలనుకుంటే, అది సాంబయ్యకిష్టంలేదు. ఆ ముసలాడు అరక్షణం ఆయన్ను వదిలిపెట్టడు. ఐతే నేనింక ఎక్కడికి వెళ్ళిపోను?

"వచ్చి తీసుకెళ్ళిపొమ్మని నాన్నగారికి ఉత్తరం వ్రాశాను. ఆయన ఎప్పుడొస్తారో తెలియదు. అందాకా ఈ మనుషులతో ఎలా వేగగలనో తెలియదు. అన్నయ్యా! నాకేమీ తెలియదు. ఏం చేశానని నాకీ శిక్ష?"

మూడో వుత్తరంలో చివరిభాగం చదివితే గానీ రాధకు తోడిమానవులపట్ల, జీవితంపట్ల ఎంతటి ఏహ్యాభావం కలిగిందో అర్థంకాదు.

"నాన్నగారు రాలేదు. కనీసం అమ్మయినా రాలేదు. ఎవరూ రారు. ఎవరికి వుత్తరాలు వ్రాసి మాత్రం ఏం లాభం? ఆర్చేవాళ్ళెవరు? తీర్చేవాళ్లెవరు? సాంబయ్య చెబుతున్నట్టు లోకులంతా క్రూరులు. దురాత్ములు, మోసగాళ్ళు. పోనీలే అన్నయ్యా! ఏది ఎలా జరగాలని వుందో అలా జరుగుతుంది."

అంతే! రాధదగ్గరనుంచి నాకు నాలుగో ఉత్తరం రాలేదు. దానికిబదులు ఆరునెలల తర్వాత మందులూ, యింజక్షన్లూ తీసుకుని తక్షణం తిరిగొండకు బయల్దేరి రమ్మంటూ బాబాయి దగ్గరనుంచి టెలిగ్రాం వచ్చింది.

మందులూ యింజక్షన్లూ ఎవరికి? రాధకేమో ననుకున్నాను. కాదని తిరిగొండకు వెళ్ళినతర్వాత తెలిసింది. మురారిమంచానికి మేనప్పగించి మూడునెలలయిందన్నారు. గుక్కత్రిప్పుకోలేని దగ్గుతో అతడు సతమతమైపోతున్నాడు. ముఖం పాలిపోయింది. కాళ్ళూ చేతులు ఈనగపుల్లలై పోయాయి. పెదవులు వల్లబడి, బీటలు పడ్డాయి. బంధువులందరూ మంచం చుట్టూ మూగివున్నారు. వాళ్లల్లో బాబాయివున్నాడు. రాజేశ్వరిపిన్నివుంది. సుందరమ్మత్త, నరసింహం మావయ్య, రాజా, సాంబయ్య అందరూ వున్నారు. అక్కడలేనిది రాధమాత్రమే!

"రాధ ఎక్కడ బాబాయ్?" కంగారుగా ప్రశ్నించాను.

బాబాయి తలపైకెత్తి నా వైపు చూచాడు. ఆయన కళ్ళల్లో నీళ్ళు గిర్రున తిరిగాయి.

మెట్లపైన దూకుతూ క్రిందికి దిగాను. కాలుగాలిన పిల్లిలా యిల్లంతా కలయతిరిగాను. ఎదురైన వాళ్లందరినీ 'రాధ ఎక్కడ' అని అడిగాను. ఎవరో పుణ్యాత్ముడు దయదలచి నన్ను రాధకోసం ప్రత్యేకించబడివున్న గదిదగ్గరికి తీసుకెళ్ళాడు. మలిన వసనాలతో, మాసిన తలతో మూర్తీభవించిన అంతులేని ఆవేదనలాంటి రాధ కనిపించింది—గదిలో ఓమూలగా, గోడకంటుకుపోయి.

గుండె లవిసిపోతుండగా "యిదంతా ఏమిటి రాధా" అన్నాను.

"మరులు మందు పెట్టానట అన్నయ్యా! మొగుణ్ణి స్వాధీనం చేసుకోడం కోసం" అంది నెమ్మదిగా రాధ.

"నువ్వా! మరులుమందు పెట్టావా?" మందులూ మాకులూ నీకేం తెలుస్తాయి రాధా?"

"నీకు తెలియదులే అన్నయ్యా! నేను మాయలాడిని. కిరాతకురాల్ని. కొంపలార్పేయడం నాకు వెన్నతో బెట్టిన విద్య. నీకు సందేహంగావుంటే అలా వీధిలోకివెళ్ళి అడుగు. ఎవరైనా చెబుతారు."

ఇవే రాధ జీవితంలో ఆమె నోటిగుండా వచ్చిన చివరి వాక్యాలు.

ఆరోజురాత్రి పన్నెండు గంటలకు మేడపైన ఒక్కసారి అందరూ గొల్లుమన్నారు. నేను, రాజేశ్వరి పిన్నీ పైకి వెళ్ళాము. మురారి పరిస్థితి నిజంగానే అయోమయంగా వుంది. పట్నంనుంచి వచ్చిన డాక్టరు సూదులు వేసినవాడు వేసినట్టే వున్నాడు. మురారి మూసిన కళ్ళు తెరవడంలేదు. డాక్టరు శతవిధాలా ప్రయత్నించాడు. చివరకు పెదవి విరచి "ఇక చేయగలిగిందేమీ లేదని" చేతులు కడుక్కుని బయటకు వెళ్ళిపోయాడు.

కాని మురారి చనిపోలేదు. అతడికోసం వచ్చిన మృత్యుదేవత మార్గమధ్యంలో మరొకరు దొరకడంతో తృప్తిపడి వెళ్ళిపోయింది. డాక్టరు నరాల బలహీనత అన్నాడు. గుండె ఆగిపోయిందన్నాడు. ఏమైతే ఎవ డికి కావాలి? ఇంక రాధలేదు. నరకంలోనుంచి ఒక జీవాత్మకు విముక్తి లభించింది. ఇంక రాధ మన కళ్లకు కనిపించదు. ఇకమీదట రాధ కేవలం ఒకస్మృతి.

చల్లటి సాయంకాలాల్లో చెట్టాపట్టాలు వేసుకుని సరాగాలుపోతూ పేవ్‌మెంటుపైన సాగిపోయే దంపతులు ఎదురౌతారు. రైలుప్రయాణాల్లో, సినిమా థియేటర్లలో, సముద్రతీరాల్లో ఒకరి ప్రక్కన ఒకరు కూచుని ఒకరి కళ్ళల్లోకి ఒకరుచూస్తూ పరవశించిపోయే భార్యాభర్తలు ప్రత్యక్షమౌతారు. మండు టెండలో రోడ్డు రోలరు లాగి శీతల తరుచ్ఛాయలో ఒకేరాతిని తలగడగా వుంచుకొని సేదదీరుతున్న ఆలుమగలు కన్పిస్తారు. దాంపత్యజీవితం ప్రసాదించే అనుపమానందాన్ని జుబ్బన జారలాడే ఈఅసంఖ్యాక మానినీ సమూహంలో మా రాధ ఒక్కతె కాదు.

రాధ చనిపోయిన తర్వాత ఇది నాలుగోఏడు. ఈ నాలుగేళ్లలో మురారి ఏమయ్యాడో నేను తెలుసుకోడానికి ప్రయత్నించలేదు. పెళ్ళిళ్ళలో, పేరంటాల్లో అతడినిగురించి ప్రస్తావన వచ్చినప్పుడల్లా మౌనంగా వెళ్లిపోయాను. కానీ ఇన్నిరోజుల తర్వాత మళ్లీ మురారిని గురించి వినక తప్పిందికాదు. వినడంలో ఏమైంది? మరి కొంతసేపటికి అతణ్ణి కలుసుకో బోతున్నాను.

* * * *

'హోటలజంతా' మెట్లెక్కుతుండగా గంట అయిదు కొట్టింది. రెండో అంతస్తులో ఇరవై నాలుగో నంబరుగది నా గమ్యస్థానం. గది ముందర సాంబయ్య కనిపించాడు. 'బాబుగారు స్నానానికి వెళ్లారు లోపల కూచోండి. వస్తారు' అన్నాడు. ప్రొద్దుగ్రుంకబోతుండగా యిప్పుడేం స్నానం? బహుశా అవభృథ స్నానం కావచ్చు. మురారి ఏదో పుస్తకం వ్రాస్తున్నానన్నాడు. అది అయిదు గంటలకల్లా పూర్తి కావచ్చునని వ్రాశాడు. నిజానికి పుస్తకం వ్రాయడానికన్నా యజ్ఞమేముంది?...ఈ ఆలోచనలతో గదిలో గాజుకిటికీకి దగ్గర నిల్చున్నాను. కిటికీ తెరిస్తే తోటలోనుంచి చల్లగా గాలి లోపలికి వస్తుంది. కాని మూసివున్న కిటికీని తెరిచేందుకు తెర వాలి? కిటికీకి చేరువగా ఓ కుర్చీలో కూర్చున్నాను. ఆగది అంతచిన్నదీకాదు, పెద్దదికాదు. ఓవైపు ట్రంకూ, పరుపూ, వాటి కెదురుగా ఒక చిన్నమంచం, మధ్యగా ఓ రౌండ్‌టేబిల్, దానిచుట్టూ నాలుగైదు కుర్చీలు— ఈ ఫర్నిచరుగాదు నన్నాకర్షించింది! వీటన్నింటి పైనా చెల్లాచెదరుగా పడివున్న పుస్తకాలు. ఆ గది పుస్తకాలదుకాణంకాదు. కాదనుకోడానికి కారణం ఒక్కటే! ఆ పుస్తకాలొక పద్ధతిలో లేవు. వాటిలో ముప్పాతిక మువ్వీసం యింగ్లీషు పుస్తకాలు. అవి కథలో, కావ్యాలో, నాటకాలో ఆ విషయం అప్రస్తుతం. ముఖ్యంగా చూపరికి కొట్టవచ్చినట్టు కనిపించేవి ఆ ముఖచిత్రాలు! ఒకచోట నగ్నసుందరి. మరొకచోట గాఢాలింగనం. చేతులుపైకెత్తి నిల్చున్న ఓ దృఢకాయుడి గుండెలపైకి రివాల్వరు గురిపెడుతున్న యువతి, ప్రణయంలో తల మునకలై తన్మయావస్థలోవున్న ప్రియురాలి కంఠాన్ని రెండు చేతుల్తో నొక్కివేస్తున్న విచిత్రప్రేమికుడు! ఓహ్! ఒకటా, రెండా? ఎన్నెన్ని విచిత్ర దృశ్యాలు! మళ్ళీ బొమ్మలన్నీ ఎంతో అందంగా వున్నాయి. బొమ్మల్లో చిత్రింపబడ్డవాళ్ళల్లో అనేకులు స్ఫురద్రూపులు. పాపం, వీళ్ళు హాయిగా కాపురాలుచేసుకోక ఈ ఘాతుక కృత్యాలకెందుకు పూనుకుంటున్నారు? వీళ్ళు పిచ్చివాళ్ళయివుండరు. అలా ప్రవర్తించడానికి వెనుక ఏవో కారణాలుంటాయి. అవేమిటో ఆ పుస్తకాలు తీరా మారా చదివితేగానీ బోధపడదేమో! ఆఫీసు గొడవల్లో తలమునకలై, దినపత్రిక చదవడానికే నోచుకొని నాలాటి ఉద్యోగికి యిన్నిపుస్తకాలు చదివేతీరిక ఎప్పుడు లభిస్తుంది?

మెల్లగా గదితలుపులు తెరచుకున్నాయి. మొలకొక తువ్వాలుమాత్రం చుట్టుకున్న మురారి లోపలికి వచ్చాడు.

శారీరకంగా మురారిలో మార్పులేవీలేవు. ఆరేళ్ల క్రితం నేను మొదటిసారి చూచినప్పుడెలావున్నాడో, యిప్పుడూ అలాగేవున్నాడు. లేదంటే ఆ కళ్ళు మరీ తేజోవిహీనంగా రూపొంది, చూపులు మందకొడిగా వున్నాయి. నన్ను చూడగానే పలకరించదలచుకున్నాడేమో, పెదవుల్లో కొంచెం కదలిక కనిపించింది. కానీ అంతలో ఆ ప్రయత్నం విరమించి నిశ్చలంగా నిల్చు

న్నాడు. సాంబయ్య పెట్టె తెరచి దుస్తులు పైకితీశాడు. మడతలువిప్పి మురారికి తగిలించాడు. ఆ తరువాత మంచంపైన పడివున్న పుస్తకాన్ని తీసి అతడిచేతి కందించాడు.

మురారి వ్రాసిముగించిన పుస్తకానికి ఉపోద్ఘాతాలు లేవు. ఆముఖాలూ, అభిప్రాయాలూ లేవు. అట్ట తెరవగానే ఊపిరి త్రిప్పుకోడానికి తెరపిలేకుండా కథ ప్రారంభమైపోయింది. కాళరాత్రి, కారుచీకటి 'రాజభవన్' ప్రాంగణంలో కుక్క అరుపులు ఆ చీకటిని, నిశ్శబ్దాన్ని చీల్చుకుని వెలువడుతున్నాయి. సరిగ్గా ఆ వేళప్పుడు పోలీసు సేషనులో టెలిఫోను గణ గణ మ్రోగింది. ఇన్స్పెక్టరు శ్రీధరం ద్విచక్రశకటారూఢుడై రాజభవన్ సమీపించేసరికి కుక్క రక్తప్రవాహంలో తన్నుకుంటోంది. మేడలో దీపాలు వెలగడంలేదు. తలుపులు బారగిల తెరచివున్నాయి. మెయిన్‌స్విచ్ చెడిపోయింది. శ్రీధరం కరదీపిక వెలిగించాడు. గోడపైన నెత్తుటిమరకలు. హాల్లో విరిగిపోయిన పూలకుండీలు, పగిలిపోయిన పటాలు... కాలం బరువుగా గడచిపోతోంది. కిటికీ అవతల గాజుతలుపులపైన నీలినీడలు దట్టంగా అలముకుంటున్నాయి. మురారికథ శరవేగంతో పరుగిడుతోంది. చనిపోయింది ఓ యిరవయ్యేళ్ళ అమ్మాయి. అనుమానితులు అసంఖ్యాకులు. చిత్రమేమిటంటే ఆ అమ్మాయి తల్లిదండ్రులు గూడా ఆ అనుమానితుల్లో వున్నారు. చనిపోయిన యువతి ఇన్స్పెక్టరు శ్రీధరం ప్రియురాలు. అందువల్ల డిటెక్టివ్ బెనర్జీ శ్రీధరాన్ని సైతం అనుమానిస్తాడు! టెలిఫోన్ మ్రోగితే భయం! తపాలావాడు 'పోస్టు' అని కేక వేస్తే భయం! ఇందరిలో నిశ్చింతగా తలపైకెత్తుకుని నడవగలిగిన మనిషి ఒక్కడూ లేడు! పొదలమాటున ముసుగుమనిషి వున్నాడేమో! కాగుడు వెనుకనైవున అరలో శవంవుందేమో! ఇవన్నీ భయంలో పుట్టినపాత్రలు. అనుమానాన్ని ఆహారంగా భుజించి దినదిన ప్రవర్ధమానమౌతున్న పాత్రలు. వెలుగునూ, వెన్నెలనూ విడిచిపెట్టి చీకటిలోకి పారిపోతున్న పాత్రలు. ఆఖరుకు ఈ పాత్ర లేమౌతాయి. వాటిసంగతలావుంచండి—ఈ మురారి ఏమౌతాడు!

భారతి

సాహిత్య మాసపత్రిక

సంపాదకుడు

శివలెంక శంభుప్రసాద్

ఆగస్టు 1957

సంపుటము 34 : : సంచిక 8

విడిపత్రిక వెల ఒక రూపాయి

నన్నెచోడుని కవితాశక్తి

శ్రీ సి. నారాయణరెడ్డి

నన్నయ తరువాత అతి జేర్పరచిన రాచబాటను కాదని తన దారి తానవలంబించి దానిని ఘంటా మార్గముగా మలచుకొన్న కవిరాజశిఖామణి నన్నెచోడుడు. ఎంతకును నన్నయ దృష్టి కథానిష్ఠము. అతని కవిత ప్రసన్నకథాకలితార్థయుక్తి పరిపుష్టము. మరి నన్నెచోడుని కవిత 'వస్తు'నిస్తులము—నన్నెచోడుడు మాటిమాటికి వస్తుకవితను ప్రస్తావించెను, భారవిని వస్తుకవితను భారవి యనెను. ఉద్భటుడు—సంస్కృతములో "కుమారసంభవమ్మ నలంకారము గూఢవస్తుమయ కావ్యము"గా చెప్పెననెను. "సమస్త వస్తు కవీశ్వర నూత్న కావ్యగుచిర రత్నవీథి"యెట్లుండవలెనో విపులీకరించెను. తాను సైతము "జంగమ మల్లయ వరమునందు గనిన వస్తుకవిత"ను వ్రాయుచున్నట్లు పేర్కొనెను. ఇన్నిమారులు వస్తుకవితను ప్రస్తుతించినను స్పష్టముగా దానిని నిర్వచించలేదు. కావ్యము "దశప్రాణంబుల సప్రాణంబై నవరసభావ భరితంబై షట్త్రింశదలంకారాలంకృతంబై" రమణీయముగా నుండవలెనని మాత్రము వాకొనెను. అనంతర ప్రబంధములకు నిర్బంధగుణములైన అష్టాదశ వర్ణనముల పట్టిక యిచ్చెను.

"వనజలకేళీ రవిశశి
తనయోదయ మంత్రగతిరతక్షితి పరిణాం
బునిధి మధు ఋతు పురోద్వా
హ నగ విరహ మాత్య వర్ణనాష్టాదశమున్"

ఈ లక్షణము లన్ని పరిశీలించినచో నన్నెచోడుని దృక్పథము కొంత విశదమగును. నన్నయ రమణీయాక్షరముల పొందికతో కథను అందముగా కర్పూర తాంబూలమువలె మలచి అందించెను. మిత వర్ణనలతో అలతియలతి అలంకారములతో కావ్యకన్యకను కణ్వాశ్రమములోని శకుంతలవలె ప్రదర్శించెను. నన్నెచోడు డట్లుగాక తన కవితా యువతికి షట్త్రింశదలంకారములను కైసేసి, అష్టాదశ వర్ణనావసనము చుట్టి రాచవారింటి పెండ్లికూతురుగా తీర్చి దిద్దెను. మున్యాశ్రమ కన్యాసాధుతా సౌందర్యములు నన్నయ కవితలో వెన్నవలె పేరి కనిపించును. రాచవారి అమ్మాయి నిక్కుటెక్కులు, బిబ్బోకహేవాకములు నన్నెచోడుని కవితలో "కన్నులు మిఱుమిట్లు గొల్పంగ" కనిపించును.

నన్నెచోడుని కుమారసంభవము ఇంచుమించుగా స్వతంత్రకావ్యము. కాళిదాసు కుమారసంభవమునకు ఇది అనుకృతియు కాదు, అనుసృతియు కాదు. అవతారికలో నన్నెచోడుడు కాళిదాసును పేర్కొన్నను అతని కుమారసంభవము ఊసెత్తలేదు. పైగా ఉద్భటుని కుమారసంభవమును గూఢవస్తుమయ కావ్యముగా ప్రశంసించెను. ఈ కావ్య మింతవరకును లభించలేదు. నన్నెచోడుని నాటికది అందుబాటులో ఉండెడిదేమో? ఈ కావ్యమును తాననుసరించినట్లు నన్నెచోడు డనలేదు. ఉద్భటుడు కుమారసంభవమే కాక కావ్యాలంకార సంగ్రహ మను లక్షణ గ్రంథమును గూడ వ్రాసినాడు. అతడీ గ్రంథములో తన కుమారసంభవమునుండి కొన్ని శ్లోకములను లక్ష్యములుగా ఉదాహరించెను. ఆశ్లోకములకు నన్నెచోడుని పద్యములకు తారతమ్యపరీక్ష చేసి ఉద్భటుని కృతికి నన్నెచోడుని కృతి అనుకృతి కాదని మానవల్లి రామకృష్ణకవిగా రభిప్రాయపడినారు. ఇంతవరకున్న ఆధారములనుబట్టి నన్నెచోడుని కావ్యము మౌలికమైనదని నిర్ధరించవచ్చును.

నన్నెచోడునికి కథాగతిపైన దృష్టిపల్చన. శివపారమ్యము నుద్ఘాటించుటకు కథానూత్రమునకు క్షతి కల్గినను సరకుసేయలేడు. కాళిదాసు హిమాలయ వర్ణనముతో కావ్య మారంభించగా నన్నెచోడుడు సతీశివుల వనకేళితో మొదలుపెట్టెను. కాళిదాసు—

"అథావమానేన పితుః ప్రయుక్తా
దక్షస్య కన్యాభవ పూర్వపత్నీ

"సతీ సతీ యోగవిసృష్ట దేహా
తాం జన్మనే శైలవధూం ప్రపేదే"

అను శ్లోకమును సూచించిన దక్షాధ్వరధ్వంస సతీదహనాది పూర్వవృత్తాంతమును నన్నెచోడుడు ఒక ఆశ్వాసము మొత్తము వర్ణించెను. కథాసూత్రమున కణుమాత్రము బలముకూర్చని గజాననోత్పత్తిని ప్రవేశపెట్టెను. ద్వితీయాశ్వాసాంతము శివపారమ్యము నుగ్గడించుచు సతీదేవి యిచ్చిన ఉపన్యాసము మరియు అన్యదేవతాహేళనముతో నింపెను. గత గర్వుడైన దక్షునిచేత లయగ్రాహి లయహారిణీ వృత్తములతో త్ర్యక్షుని పొగిడించెను. మూడవ ఆశ్వాసములో అసలు కథవైపు అక్షులు మరల్చెను. శివాధిక్యమును ప్రతిపాదించుటకు మూలకథను మార్చిన నిదర్శనములు కావ్యము నిండకలవు. కాళిదాసు ప్రకారము తారకతాడితులైన బృందారకులు ఇంద్రపురస్సరులై స్వయంభువును చేరుదురు. నన్నెచోడుని "మాపులెన్ను" భిన్నముగదా! "ఇట్లు పరమేశ్వరుండు తపోవృత్తిం దగిలి జగద్వ్యాపారంబు లారయకునికిం జేసి తారకాసురుండను ఘోరాసురుం డేచి" విజృంభించగా వాని కోటువడి సురలు విరించిని దర్శింతురు. దేవతలు పంద్రెండు శ్లోకములలో పద్మగర్భుని ప్రస్తుతించినట్లు కాళిదాసు వ్రాసెను. నన్నెచోడుడు "నానావిధస్తుతిరవంబు" లను ఒక్క మాటతో చేతులు దులుపుకొనెను. నన్నెచోడు డెంతగా వర్ణనాప్రియుడైనను కథాసూత్రమును బొత్తిగా విస్మరించలేదు. రతీవిలాప వసంత సాంత్వనములకు కాళిదాసు ఒక సర్గ మొత్తము కేటాయించినాడు. నన్నెచోడు డీ ఘట్టమును కొలది పద్యములలో ముగించినాడు. కాళిదాసు అంత విపులముగా రతీరోదనమును వర్ణింపవలసిన అవసరము నాకు కనిపించలేదు. ఈ ఘట్టము ప్రధానకథకు అంతగా బలము చేకూర్చునదికాదు. ఈ పట్టున మన దృష్టి శివుడేమైనాడు, పార్వతి యేమిచేసినది అని ఉరకలు వెట్టునేకాని రతీదేవి ఎంతసేపేడ్చిన దనువైపు పోదు. శివపార్వతుల సంయోగమే ముందురానున్న జవగలఘట్టము. పార్వతి తపస్సును కాళిదాసు రసవత్తరముగా వర్ణించినాడు. ఆమె సర్వకాల సర్వావస్థలయందు తపస్సమాధిలో నిల్చెనని రెండుమూడు శ్లోకములలో కాళిదాసు సూచించగా నన్నెచోడుడు వస్తుకావ్యవాది కావున దాదాపు ఏబదిపద్యములలో షడృతువర్ణనము చేసెను. పార్వతి ఒకనాటి తపస్సు కాదు. ఆమె తపస్సమాధిలో నుండగా వర్షములు వసంతములు గడచిపోయినవి. ఆమె సుదీర్ఘతపస్సునకే సుదీర్ఘవర్ణనము పోషకమనియే నా అభిప్రాయము. రానురాను నన్నెచోడుకు రాత్రి, చంద్రోదయ, వేశ్యవాటి, జారచోర విటవిటీవర్ణన మనవసరముగా చేసినను అదియే తదనంతర ప్రబంధములకు మేతయైనది. నన్నెచోడుడు కథను ఉదాత్తరీతిలో నడిపించుటలో కాళిదాసుతో పోటీ చేయలేకున్నను బహుముఖ వర్ణనలు చేయుటలో అతని కేమాత్రము వెనుకబడలేదు. ప్రబంధకవులలో ఒకరిద్దరు, పురాణ కావ్యకవులలో నాచనసోముడు తప్ప నన్నెచోడునితో తులదూగెడు అనల్ప కల్పనాశక్తి, అపూర్వవర్ణనాయుక్తికల ఆంధ్ర కవులు అరుదు.

నన్నెచోడుని కవితాగుణములలో కల్పనాశక్తికే అగ్రతాంబూలము. చర్మచక్షువులు చించుకొన్నను కన్పించని ఊహాచిత్రములు. లోకమంత కలయదిరిగినను కన్పించని కల్పనాత్మక పటములు, నన్నెచోడుకు కన్నులనిండుగా చూచి వీనులవిందుగా వర్ణించెను. హిమవన్నగవర్ణనములో కాళిదాసు కనబరచినకల్పనాశక్తి సహృదయులకు అబ్బురముగొల్పుచుండును. నన్నెచోడుడు మంచుకొండను వర్ణించినపట్టున ప్రయోగించిన ఉత్ప్రేక్షలు, ఉపమానములు అతని అచుంబిత కల్పనాప్రతిభకు కొలమానములు.

"సలలితంబగు శశికాంతశిలలరుచులు
నింద్ర నీలోపలద్యుతు లెనసినెడల
పక్షులెల్ల సితాసితపక్షయుగళ
సహితమై మాసనొప్పు మాసములపోలె"

హిమాద్రిపై పక్షు లెగయుచున్నవి. కొండపై ఒకవంక చంద్రకాంతములు, ఒకవంక ఇంద్రనీలములు. మధ్యలో ఎగిసిపోవుచున్న పక్షులపై రెండువైపుల నున్న రత్నముల కాంతులు పడినవి. ఒక పక్షి రెండు రెక్కలు ఒకటి తెల్లగా, ఒకటి నల్లగా భాసించినవి. అవి పక్షులుకాదు—ఎగిసిపోవుచున్న మాసములు. అవి రెక్కలు కావు. కాలవాతూలముతో చలించుచున్న శుక్ల పక్ష కృష్ణపక్షములు. మామూలుగా ఎగిసిపోవు పక్షులను సందర్భమును పురస్కరించుకొని మాసములుగా కల్పన చేసినాడు నన్నెచోడుడు. ఇతని ఊహావైచిత్రికి ఇంకొక నిదర్శనము.

నన్నెచోడుని కవితాశక్తి

"ఎనసి నిజాసితదృగ్రుచి
కనుగొన కప్పిన మల్లికా ప్రసవంబుల్
దనరారు నల్లమల్లియ
లని కోసిరి కొంద ఱుత్పలాక్షులు ప్రీతిన్."

ఈ పద్యము పుష్పాపచయ ఘట్టములోనిది. కుసుమ కోమలులు కుసుమములను కోయుచున్నపుడు కల్గిన భ్రాంతియిది. లోకములో తెల్లని మల్లెలు కొల్లలు కొల్లలు—నల్లనిమల్లె మందుకైనను దొరకదు. నీలోత్పల నేత్రలు పూలుకోయునప్పుడు వారి దృశాకాంతి మల్లెలపై సోకినది. ఆ కాంతి నల్లనిది. దృగ్రుచులు అసితములుగా నుండుట కవిసమయము. సహజము గూడ. ఇంకేమున్నది? నల్లమల్లియలను చూడగనే పల్లవాంగుల హృదయము పొంగిపోయినది. అత్యంత ప్రీతితో తెల్లమల్లెలనే నల్లమల్లెలని కోసి గంపల నింపుకొనిరి. ఇది కేవలము భ్రాంతి. మల్లెలపైనుండి యాక్షణములు మరలిన మరుక్షణము వాని అసలు రూపు బయటపడును. అనగా భ్రాంతి విచ్ఛిత్తి జరుగును. మల్లెలతోపాటు పల్లవాధరల మొగములు గూడ తెల్లబడును. ఉల్లాసము ఉప్పున ఎగసి పోవును. నన్నెచోడుడు భ్రాంతితోనే ముగించినాడు. తద్విచ్ఛిత్తి నట్టె వాచ్యమని వదలివేసినాడు. లోకములో లేని నల్లమల్లియలను సృష్టించి వానికి తాత్కాలికమైన అస్తిత్వమును ప్రసాదించినాడు.

కావ్యమున అప్రస్తుతముగా చేసిన చంద్రికా వర్ణనమున సైతము నన్నెచోడుని యూహావైచిత్ర్యము మిన్నగా కన్పించును.

"తన సుతుడగు శశిమెయి కళ
గని చెచ్చెర కడిగి పుచ్చ గానని దుగ్ధాం
బునిధి నభంబున కెగసెనొ
యన చంద్రిక పర్వె సాంద్రమై విమలంబై"

వెన్నెల పాలవెల్లి పొంగినట్లుగా లోకమున వ్యాపించినది. ఇంతవరకు చెప్పి యూరకున్నచో అది గతానుగతికము. నన్నెచోడుని మిన్నతనము కన్పించక పోవును; పాలసంద్ర మెపుడు పొంగును? "చంద్రోదయారంభ కాలమున." ఇందుకు కారణం 'శాస్త్రము' చెప్పనేమో కాని సాహిత్యము చెప్పలేదు. నన్నెచోడుడు మాత్రము చెప్పినాడు. శస్త్రచికిత్స చేసి సహేతుకముగా చెప్పుట కవి పనికాదు. భావనాబలముతో మనోరంజకముగా కవి చెప్పును. నన్నెచోడు డా రీతినే చెప్పినాడు. చంద్రుడు పాలకడలి గారాబు పట్టి. అతడు అమృతాత్మకు డయినను ఏ పాపవశము ననో అతని నుదుటిపై కళంకము సంప్రాప్తించినది. దేవతలు అతనిలోని అమృతమును దోసిళ్ళకొద్ది తోడుకొని త్రాగువారే కాని అతని నొసటి మసిపూతను తుడిచివేయుటకు ప్రయత్నించలేదు. ఎవరి స్వార్థము వారిది. తనకొడుకు దుర్దశ కన్నకడుపునకు దుస్సహముగా నున్నట్లు ఇతరులకేల యుండును. కడలి తన కొడుకు ఫాలమందలి పంకమును చూచి భరించలేక పోయినది. తన కరములతో కడిగివేయుటకు ఉవ్విళ్ళూగ పొంగినది. ఎంతటి నిసర్గ రమణీయమైన యూహాచిత్రము. ఇట్టి వైచిత్రి నన్నెచోడునికి వెన్నతో బెట్టిన విద్య" యనిపించును. హరగిరిజ లఖిలామరపరివృతులై జలకేళి చేసిన ఘట్టమున నన్నెచోడు డిట్టి కల్పనాత్మక వాక్చిత్రము నందించినాడు. హరుడు కనుగీటగా సురసతు లింద్రునిపై నీరు చల్లిరట. అపు డతడు నీటిధాటికి తట్టుకొనలేక కనులు మూసికొనెను. మరి యింద్రునికి రెండుకనులు మాత్రమే మూయుట కాదు గదా. సహస్రాక్షుల అప్పలెల్ల వ్రాలవిడిచి వానలో తడిసిన పింఛముగల మయూరమువలె ఉన్నాడట మహేంద్రుడు. ఇట్టి కల్పనలు కావ్యమంతట పురి విప్పిన నెమిళ్ళవలె కన్పించుచుండును.

నన్నెచోడుడు ఒకవైపు హిమాచలోత్తుంగ కల్పనలు చేయుచు, మరొకవైపు పైరుపచ్చలపై ఝుమ్మని వీచి హాయిగొల్పు పైరగాలివంటి భావనలు కనబరచును. గ్రీష్మమును వర్ణించుచు నన్నెచోడు డీ రకముగా భావించెను.

"తలచిన డెందము కందును
పలికిన నోరెల్ల పొక్కు ప్రభఁజూచిన రె
ప్పలు కముడునన పటుతర
విలయానల భాతి నెండ వేసవిగాచెన్"

వేసవియెండల చండిమ నెంత సుకుమారముగా వర్ణించినాడు. ఈ పద్యముకన్న ముందుగా వ్రాయబడిన "స్ఫురదురుదావ పావకము, శోషితసింధు చమోదకంబు, సంహారిత పతంగ సంఘము" అను పద్యములోని సమాసములు సాధించలేని అర్థపుష్టిని భావనామయమైన పైపద్యము సాధించినది. లోకమున నెండలో తిరిగినచో కాళ్లు బొబ్బలెక్కును. కాని నన్నెచోడుడు ఎండను తలచినంత మాత్రమున డెందము కందిపోవు

ననును. అంతేకాదు "ఎండ" అను పదము ఉచ్చరించినంత మాత్రముననే నోరు పొక్కిపోవునని బహుసుకుమారముగా భావించినాడు. ఈ గ్రీష్మవర్ణనములోనే మరొక పద్యము సుకుమారభావనకు మకుటాయమానముగా నున్నది.

"అతపభీతి నీడలు రయంబున గ్రాకుల క్రింద దూరెనో
ఆ తరులున్ తృషాభిహతులై తమ నీడలు తార త్రాగనో
భాతి ననంగ నీడ లురుపాదపమూలములం దడంగ గ్రీ
ష్మాతత మధ్యవాసరములందు చలింపకయుండు నెండలన్"

ఇందులో గ్రీష్మఋతువులోని మధ్యాహ్నపు టెండ వర్ణితము. మధ్యాహ్నవేళ సూర్యుడు నెత్తిమీదికి వచ్చును. నీడలు చెట్లక్రిందికి చేరును. ఈ యథార్థమును ఎంతో సుకుమారముగా భావించి హేతుజిజ్ఞాసువవుచున్నాడు నన్నెచోడుడు. చివరకు చిత్రమైన భ్రాంతిలో పడినాడు. ఎండవేడిమి భరించలేక నీడలు పరిగెత్తుకొని వచ్చి చెట్లక్రింద దూరినట్లున్నవి. నీడలకు గూడ ఎండయనగా అంత భయము వేసినది. నిజమునకు నీడల కెండ యెక్కడిది? ఒక నిముషము సేపు దానిని మనము మరచిపోవలె-సరే. నీడలు తమకాప్తులైన తరువుల శరణుజొచ్చినవి. ఆతరులెంత మష్కరములు. దప్పితో అవి తపించుచున్న మాట నిజమే-అంతమాత్రమున శరణుజొచ్చిన దీనులను మోసగించవచ్చునా? అని నిర్దయగా తమ నీడలను తామే త్రాగివేసినవట. నీడలు నీళ్ళవలె కన్పించుటగూడ సహజమే. ఇంతటి పదునైన భావన నన్నెచోడునిది. కడకు తేలినదేమి? గ్రీష్మకాలమున మధ్యాహ్నవేళ నీడలు తరువుల మూలము లందు చాలాసేపడగియున్నవి.

నన్నెచోడుడు కేవలము ప్రకృతిలోని బాహ్యస్వరూపచిత్రణమే చేయలేదు. సినీమాబొమ్మవలె క్షణములో అనేక వికారములు దాల్చు చిత్తవృత్తులను మెత్తగా మెలకువతో చిత్రించినాడు. చిత్తవృత్తిని చిత్రించక కేవలము కాయకస్వరూపమును గీసినవాడు ఉత్తమకవులజాబితాలోన చేరడు. మనస్తత్వ నిరూపణమున మన తెలుగుకవులలో తిక్కన, సూరనలు పేరుమోసినారు. వీరిద్దరికన్న ముందే అట్టిరీతిని తెలుగు కావ్యములందు ప్రవేశపెట్టిన కెట్టి చోడుడు. బహుముఖములుగా ప్రసరితములగు మనోవృత్తుల కితడు శాబ్దికతను కల్పించినాడు. సంశయాత్ముని చిత్తవృత్తుల నీతడు నిరూపించిన తీరు చూడుడు.

ఇంద్రుని ఆదేశప్రకారము మదనుడు మహేశ్వరుని జయించుటకు బయలుదేరును. అంతకుముందు రతీదేవి అతనిని వలదని ఎంతగానో వారించును. "ఉగ్రనుగ్రలోచనోద్భూతవహ్నికి నెదిరినిలువ నీకు నెంతకాలది" యని ఆక్షేపించెను. "అతనికి నమ్మ పాశుపత మంటిన కందదు పువ్వులమ్ము నీ"కని రొత్తి పొడిచెను. అయినను స్వామికార్యధురంధరుడును, నిజవిజయ గర్వితుడునగు మదనమూర్తి పుష్పాయుధుడై, పుష్పరథారూఢుడై ఆమని చెలికానితో శుకపిక పరివారములో జైత్రయాత్ర సాగించెను. అంత నలుదెసల అకాలవసంత మలముకొనెను. మన్మథునికి మాకందవృక్షమిా మాదిరిగా కన్పించును.

"పలకెను కారాకు లలితాస్థిచయముగా
సోలు కొమ్మలు పలుకేలు గాగ
బాలపల్లవములు ప్రేలు కెంజడలుగా
పెనుతీగలు దొడ్డఫణులు గాగ
కలకంఠనికరంబు గళమున కప్పుగా
పుప్పొడి మేని విభూతి గాగ
ఫలములు వరదానఫలములుగా అలి
మాలికల్ రుద్రాక్షమాలికలుగ
శంభుమూర్తి దాల్చి సహకారభూరుహ
చక్రవర్తి నవవసంతవేళ
నతిశయిల్లుచుండె—"

మామిడిచెట్టు మహాశివునిరూపులో కన్పించినది. మహాశివుని సర్వాంగములపోలికలు మాకందములో ముద్రితములైనవి. పండుటాకులు యెముకలవలె, కొమ్మలు చేతులవలె, చిగుళ్ళు జడలవలె, కోకిలలు కంఠకాళిమవలె, పుప్పొడి విభూతివలె... దేనికది కన్పించి మొత్తము చెట్టును చూచువరకు మూడవకంటివాడు మూర్తీభవించినట్లయినది. కుసుమాస్త్రునికుండె గుభేలుమన్నది. రతీదేవియన్నప్పుడు తాను లెక్కచేయలేదు. ఉగ్రలోచనుశక్తియూ తనకు తెలియనిది కాదు. అయినను పెండ్లముముందు పిరికిపడువాడుండునా? నిష్కంపముగా బయలుదేరినాడు. లోపల గుబగుబమనుచునే యున్నది. సంశయాత్మునికే కదా రజ్జుసర్పభ్రాంతి.

నన్నెచోడుని కవితాశక్తి

సందిగ్ధచిత్తుడైన చిత్రజునికి మామిడిచెట్టు మహాశివునివలె కన్పించినది. "అక్కడగని మది సుదరిపడి మనోజుడోసరిల్లినాడు. ఇతడెవని కనుగెప్ప లల్లార్చినాడు. మరునికి మరునిముసనున మామిడిచెట్టే మాదిరిగా కన్పించినది.

"అలరుల మందహాసమున అన్నివ
షట్పదమంజుగీతి రా
చిలుకల ముద్దుమాటలను
చెందలిరాకుల రాగలీల కో
కిల నినదంబులన్ బరిహా
శశిభరంబున ముక్త పర్ణమే
ఖల నభిరామయయ్యె సహకార
లతాంగి మధుప్రసంగతిన్."

మదనుని సంశయము మంచుపొరవలె కరిగిపోయినది. సహకారము మొలనూలు జారిపోవుచున్న ముద్దరాలివలె కన్పించినది. మనసులోని కలవరము మాయమైనది. ఇంతేకదా అనుకొన్నాడు. మందహాసముతో మరల మాకందమును తేరిపారజూచినాడు. అప్పుడు:

"తలిరెల్లి పూవుటమ్ముల
బలసిన పికకీరభృంగపరివారముతో
వలరాజు బోలి మామిడి
సలలితగతి నుత వసంతసంగతి నొప్పెన్."

మరుడు విస్మితుడాయెను. ఆమ్రతరువు అచ్చము తనవలెనే కన్పించెను. చిగురుగొడుగులతో, పూవుటమ్ములతో శుకపికభృంగపరివారముతో మూర్తుల తనవలెనే అనుపించెను. ఇంకను 'తనవలెనే' యేమిటి? మరుడే మాకందము. మాకందమే మరుడు. ఈదృశముగా నన్నెచోడుడు సంశయాత్ముని మనోవృత్తులను ముక్తసరిగా ముచ్చటగా చిత్రించినాడు.

ఆందోళిత మనస్సుయొక్క భిన్నావస్థలనుగూడ నన్నెచోడుడు విజ్ఞానముతో వర్ణించినాడు. కామదహనమైనది. శివనిష్ఠమైన పార్వతీకామము మాత్రము నేవోసిన నిప్పువలె భగ్గుమన్నది. ఆమెలో విరహతాపము ముంచుకొనివచ్చినది. గాయపడిన ఆమెయెదకు ప్రకృతిలోని ప్రతివస్తువు భయోత్పాతమైనది. విరహవివర్ధకమైనది.

"అలులకు నుల్కు మందమలయానిలు
డన్న భయంబుసెందు కో
యిలలకు బెగ్గడించు కడు నేచిన
మావిడి నూడనోడు రా
చిలుకలకుల్కు కాముడని చెప్పిన
తల్లడమందు నిందు వె
న్నెల గని సొమ్మబోవు ధరణీధర
నందన కామవేదనన్."

ఆమె ధరణీధరనందన—అయిననేమి? మదనశక్తికి కొండలుసైతము వెంకులవలె తేలిపోవును. కుసుమాంగియైన ఆమెయెంత? పై పద్యమున ఆమెను భయపెట్టిన వస్తుసామగ్రి స్థూలమైనది. సర్వులకు గోచరమయ్యెడిది. ఇక ఆమె రెండవతీరు అవస్థ.

"కలకలనవ్వినట్లు తమకంబున
కన్గవవిచ్చి భ్రూలతల్
సోలయగ జూచినట్లు తనివోవగ
తెల్వియు కౌగిలింప చే
తులు పచరించినట్లు దయతో
రతికేళి నప్పళించు న
న్నెలమి నటించుచుండె సతి కీశ్వరు
రూపెదురన్ ప్రసన్నమై."

ఈ రూపు మృగతృష్ణవంటిది. ఇదిలోకమునకు కన్పించదు. పార్వతి మనోనేత్రమునకు మాత్రమే కన్పించునది.

మనస్సులో జరిగిన మార్పులను మాటలలో పొదుగుట ఒకగొప్ప నేర్పు. మనస్సులో వికారములు కలిగినప్పుడు దైహికచేష్టలను వర్ణించుట, మానసిక దైహికచేష్టాసమన్వయమును చిత్రించుట ఇంకయు గొప్ప నేర్పు.

మహేశ్వరుడు మదనబాణవిద్ధుడగును. ఆ క్షణములో అతనిమదిలో కదలిన మధురవాంఛలను, అతని శరీరములో విద్యుత్తువలె చొరబారిన సంభ్రమభావమును నన్నెచోడు డీ సీసములో పూసగ్రుచ్చినట్లు చెప్పినాడు.

"పులకాంకురమ్ములు తలలెత్తి మేనుకం
పింప కోమలి కౌగిలింపదలచి
రాగోత్కటమున సైరణలేక మానిని
కాయ్యున మైబడి కవయదలచు
లలితాంగి అవయవములు జూచి మది తని
వోవక చూడ్కుల గ్రోవదలచు

అధరోష్ఠ మదరంగ నంతఃస్మితాంకులు
తలుకొత్త నేమేని పలుకదలచు
తనమహత్త్వంబు తలపక తరుణిపాండు
తనయ కీడ్పడి తేకువ వాపదలచు
భావజాస్త్రాభిహతి మహాదేవు డొక్క
క్రేలిమిడి పెంపుసెడి కను విరలిగొనియె."

ఒక్క త్రుటిలో ఇన్నివిధములుగా కదలిపోయి నాడు శంభుడు. తనమహత్త్వంబును మరచిపోయినాడు. తరుణిపాండుకై పరవళ్లు త్రొక్కిన దాతనిమనస్సు. ఆమె అవయవలావణ్యమును చూపులతోనే త్రాగ దలచెను. ఆమెతో అంతఃస్మితాంకులు తలుకొత్త ఏమేని పలుకదలచెను. చూపులతో త్రాగుట, ఏమేని పలుకుట...ఎంతటి సభ్యశృంగారము. ఈ పద్యమును మాటలతో వివరించుట అసాధ్యము. అది భావయిత్రీ ప్రతిభకుమాత్రమే ఆస్వాద్యము.

నన్నెచోడు డంతట ఊహావైచిత్రినే ఆలంబనముగా స్వీకరించలేదు. ఎల్లప్పుడు కల్పనాశక్తిని, ఊహావైచిత్రిని కనబరచుట దప్పిగొన్నపుడెల్ల త్రాగుటకు తేనె యందించినట్లుగా నుండును. మన్యమున్న మంచినీరందినచో పానయోగ్యముగా నుండును. నన్నెచోడుడు ఈ తెన్నునే అవలంబించెను. కల్పనలకు, ఊహాలకు అవకాశము కల్గిన సందర్భములందు ఉక్తివైచిత్రి నూతనగా స్వీకరించినాడు. పాడిపాడి మాటలను చిత్రముగా త్రిప్పిత్రిప్పి చెప్పి చమత్కారమును ప్రతిపాదించినాడు. చిత్తవిద్రుతికి చమత్కారమే మొదటిమెట్టు కదా! వసంతఋతువర్ణనలో నన్నెచోడుడు పలుపోకలు పోయినాడు. అలంకారములతో ఆడు కొన్నాడు. మాటబొమ్మలతో మాట్లాడినాడు. స్వభావోక్తులతో సరసమాడినాడు. ఊహాలతో ఉయ్యాల లూగినాడు. అయినను ఉక్తివైచిత్రిని మరువలేదు. వసంతములో పూచినవృక్షముల పట్టిక యివ్వవలె నను కొన్నాడు. వట్టిపట్టికయిచ్చుట కవి చేయవలసిన ఘన కార్యమా ?

"పొన్నలుపూచె పొన్న లొగి పూవకముందఱ పూచె గోగు లా
పొన్నలు కొండగోగులును పూవకముందఱ పూచె బూరుగుల్
పొన్నలు కొండగోగులును బూరుగులున్నొగి పూవ పండగా
మున్న వనంబునఁ గలయమోదుగు లొప్పుగఁ బూచె నామనిన్."

పద్యము ప్రారంభించినప్పుడు పొన్నలు మొదట పూచినవను అభిప్రాయము కలుగును. కాని ముగించు వరకు మోదుగులే మొదట పూచినవని తేలిపోవును. ఇది సామాన్యమైన అభిప్రాయమును తిరుగుడుగా చెప్పుపద్ధతి—పద్యము "మోదుగులుపూచె" నని ప్రారంభించినచో సొగసుండదు. ఇంతేనా అనిపించును. "నేతి నేతి" యని చెప్పుటయే సుందరమైన రీతి.

మరుడు నిటలాంబకుని కోపవహ్నిలో మసియై పోయినాడు. మారదహనము నిమిషమాత్రమున జరిగినది. అప్పుడే ఎటు కాలిపోయినాడను సందేహము కల్గించు విధముగా జరిగినది. ఈ అభిప్రాయమును వ్యక్తీకరించుటకు నన్నెచోడునికి ఉక్తివైచిత్రి ఉపస్కారకమైనది.

"కని కోపించెనో కాక
మును కోపించెనో మహోగ్రముగ నుగ్రుడు చూ
చిన కాలెనో చూడక యట
మును కాలెనో నాగ నిముసమున నఱగాలెన్."

నన్నెచోడుడు కుమారసంభవమున నవరసములను పోషించినాడు. శివపార్వతుల సంయోగ సందర్భమున శృంగారము, తారకునితో కుమారస్వామి చేసిన యుద్ధ ఘట్టమున అద్భుత వీర, భయానక, బీభత్సములు, దక్షాధ్వరధ్వంస సందర్భమున రౌద్రము. రతీవిలాప ఘట్టమున కరుణము, శివతపోనిష్ఠను వర్ణించుపట్టున శాంతము సందర్భశుద్ధితో వర్ణించెను. శివపార్వతుల జలకేళీసందర్భమున హరుడు కనుగీటుగా సురసతులింద్రునిపై నీరుచల్లిరనుపట్టున సున్నితమైన హాస్యరసమును పోషించెను. దక్షాధ్వరధ్వంస ఘట్టమున ఇతడు ప్రదర్శించిన వికృతహాస్యము విలక్షణమైనది. శివేతరదేవతాహేళనమున కితడు వికృతహాస్యము నాలంబనముగా తీసికొనెను.

"వాహనంబు నెక్కి వచ్చి భయంబున
వడకి నేలబడ్డ వనజగర్భు
కమిచికొని మరాళకమువారె చెందమ్మి
గఱచికొని రయమున పఱచినట్లు"

ఇందులోని హాస్యము ఇంచుక వికృతమైనను గిలిగింతలు పెట్టునట్టిది. హంసకు తామరతూడు ప్రియమైనది. తామరగర్భుని అది తొందరలో తామరతూడు

నన్నెచోడుని కవితాశక్తి

వలె ముక్కున కఱచికొని పోయినదన్న అసహజము కాదు.

"ఉరుతరాబ్ధీశుడయ్యును ఓడిపారె
వరుణు డలుకుచు నోడిక వాగువోలె
కలుములెడరైన నేమియు నిలువవనుట
తగభయాతురుడై నోర తడియులేక"

వరుణుడు అబ్ధీంద్రుడు. అయిన నతడు నిమ్నగ వలె పరిగెత్తుకొని పోయినాడు. వరుణుడనగా వాన దేవర-అయిన నతడు నోటిలో తడిలేకుండా పారిపోయి నాడట. భయభ్రాంతులు కలిగినప్పుడు నోటిలో తడి యెండిపోవుట అనుభవసిద్ధము. ఏ దేవతకో నోట తడి లేదని పేర్కొన్నచో అది ఒకతీరుగా నుండెడిది. వర్షాధిదేవతయైన వరుణునికే ఈ యవస్థ పట్టినదనుటలో వ్యంగ్యగర్భితమైన హాస్యము తొంగిచూచినది. ఈ శ్రేణిలోని పద్యములలో చివరిది హాస్యభేదములలో చరమమైన అతిహాసితమును కల్గించును.

"తనయెక్కెడ మానిసితో
ననయము నెక్కంగ మరచి యాతని తనమూ
పున నిడుకొని పరచె భయం
బున ధనపతి తన్ను పిలువ భూతములార్వన్"

కల్పనాశక్తికి పరిశీలనశక్తికి నింగికి నేలకు గల అంతరముండును. ఉన్నదున్నట్టుగా చెప్పుట కాల్పనిక రీతికి సరిపడదు. ఎత్తైన ఊహ, అపూర్వ భావచిత్రములు, అలౌకిక సుందరతా సంవర్ధనము కల్పనాశక్తికి తోబుట్టువులు. పరిశీలనశక్తి దీనికి బొత్తిగా భిన్నము. కవి లోకమును వ్యక్తులను బాగుగా పరిశీలించి చూచి యథాతథముగా చిత్రించవలసియుండును. నన్నెచోడునిలో నిబిడకల్పనాశక్తితోపాటు నిశిత పరిశీలనశక్తి గూడ కలదు. వసంతుడు తెచ్చిన పూవుతేరిని వర్ణించుపట్టున అతని సూక్ష్మపరిశీలనశక్తి ప్రస్ఫుటమైనది.

"పంకరుహంబులు బండికన్నులు చంప
కంబులు నొగలుత్పలంబు లిరుసు
కరవీరములు పలుకొండి జాదులు సను
గోయ్య లశోకముల్ గోడిపేంట
సింధువారంబులు సీలలు కేతకుల్
మెట్టులు మొల్లలు మెట్టుకడలు
పొగడలు పలుపులు పున్నాగములు పగ్గ
ములు సహకారముల్ పూసుగాడి
కురవకానీకములాలపుకోలకైర
వములు మునుకోల కోకముల్ వాహనములు
గా వసంతుండు సూతుడై పూవుతేర
సెరయ కుసుమాయుధంబులు నింపితెచ్చె."

ఈ పద్యములో రథమునకు సంబంధించిన స్వల్పాతిస్వల్పమైన అంగములనుసైతము చేర్చినాడు. లోకములోని ప్రతివస్తువునకు సంబంధించిన సర్వ వివరములు కవికి తెలిసియుండవలెను. నన్నెచోడు డే వస్తువును వర్ణించినను సమగ్రపరిశీలనశక్తి వ్యక్తమగుచుండును.

మన పురాతనాంధ్రకావ్యము లన్నియు రూఢములుగా నిర్ణయింపబడిన కవిసమయములను పాటించినవే. నన్నెచోడుడు పాత కవి సమయములనే స్వీకరించెను. అయినను తన ప్రతిభచేత వానికి మెరుగులుదిద్ది క్రొత్త ఊపిరి పోసెను.

"తఏవ పదవిన్యాసాః తఏవార్థ విభూతయః
తథాపి నవ్యం భవతి కావ్యంగ్రథనకౌశలాత్"

ఈ గ్రథనకౌశలము కల్గిన నన్నెచోడుడు మాగిపోయిన కవిసమయములను స్వీకరించి వానిని "మధుమాస ఇవ ద్రుమాః" చేసినాడు. విరహసంతప్తయైన గిరిజను ఆత్మసఖులు ఈ విధముగా ఓరడింతురు.

"బాల నీవేనలి కాలోరగంబని
మలయానిలంబు నీ వలన రాదు.
కమలాస్య నీ కనుగవ చకోరములని
వెన్నెల సోరదు నీయున్నయెడకు
అబల నీ యెలుగు పికారావమని నీకు
మాతమ్మి కొమ్మలు మాపవెఱమ
చపలాక్షి నీ ముక్కు చంపకమను భీతి
అలులు నీ పొడగని అలయుబాఱు
వనిత నీకు ప్రాణవల్లభుండై మది
నొలసె శివుడు పాయకుండుననియ
పేదముకు శరములు నీ దెస రానోడు
ఏని కేల నీవు వెఱచెదమ్మ."

జడను కాలసర్పముతో పోల్చుట కవి సమయము. పామునకు పవమానమాహారమనుటయు కవి సమయమే. ఈ రెండు సమయములను ఒకచోట చేర్చి ఊహించినాడు నన్నెచోడుడు.

ఒక క్రొత్తభావము వ్యక్తమైనది. మలయానిల మామెపైపు రాకుండుటకు కారణ మామె వేణీభరము.

సద్యఃస్ఫురణము కల్గించుభావముకాదిది. ప్రాచీన కవిసమయములను సొమరువేసుకొన్నచో తప్ప దీనిలోని ఆత్మ ఆవిష్కృతముకాదు. ఈదృశముగనే ప్రతి పంక్తిలో ఒక కవిసమయమును ప్రవేశపెట్టి నూత్నత్వము ప్రతిపాదించినాడు. అందఱెరిగిన కవిసమయములనే అందముగా వాడినాడు. అతడుపయోగించుకొన్న రీతిలో ఉన్నది వైచిత్రి.

నన్నెచోడుడు కొన్నిచోట్ల వర్ణనలకొరకే వర్ణనలు చేసినట్లు కన్పించును. దక్షుడు శివనింద చేయుట సహించక సతీసాధ్వి కోపాగ్నిలో కాలిపోవుచుండును. ఆమె "లక్కబొమ్మ నగ్గలమగు వహ్ని చుట్టుకొని కాలురయంబున" జ్వలించిపోయినదనుట సహించగలము. గాని "అశోకవల్లి విరిపువ్వులమీద గ్రాలు కెందలిరులో" అన్నట్లుగా అగ్నిజ్వాలలెగిసినవి అనుట సహించలేము. మహోద్విగ్నయై ఆమె మండిపోవుచున్నప్పుడు ఇంత తీయగా వర్ణించుట ఔచిత్య బాహ్యము. అన్నితావులందు వర్ణనలు, అలంకారములు జొన్పినచో ఔచితికి చితిపేర్చినట్లగును. ఔచిత్య పోషణలేనిచో అలంకారములు, వృత్తులు, గుణములు కేవలబాహ్యశోభాహేతువులే. ఆత్మకానేరవు. అందుకే "ఔచిత్య స్సరస సిద్ధస్య స్థిరం కావ్యస్య జీవితం" అని క్షేమేంద్రుని మతము. ఈ ఔచిత్యము పద, కావ్య, ప్రబంధ, రసాలంకారాది నిష్ఠమని క్షేమేంద్రుడు అభిప్రాయపడెను. ఆనందవర్ధనుడుసైతము "అనౌచిత్యాదృతే నాన్య ద్రసభంగస్య కారణ" మనియు "ప్రసిద్ధౌచిత్యబంధస్తు రసస్యోపనిషత్పరా" అనియు వెల్లడించెను. ఈ ఔచిత్యమును నన్నెచోడుడు వర్ణనల విషయములో ఎట్లు నిరూపించినది మాత్రమే ఇక్కడ పొందుపరుతును.

"శివుతనయు బలపదాహతి
కవిసినమెయి ధూళివోవ కడిగికొనంగా
తివిరి చను కరణి విజమతి
రవి రయమున పశ్చిమాంబురాశికి జనియెన్"

కుమారస్వామి తారకాసురునిపై జైత్రయాత్ర సాగించుచున్న ఘట్టము. అతని సైన్యములు నడువగా లేచిన ధూళి సూర్యుని మెయినిండ నిండినది. ఆ దుమ్మును కడుగుకొనుటకై సూర్యుడు అపరాబ్ధికి వెడలుచున్నాడని నన్నెచోడుని ఉత్ప్రేక్ష. సూర్యాస్తమయ వర్ణనము నింపుమించు పురాతనాంధ్రకవు లెందఱు చేసిరి. అయితే ఆ వర్ణనలు కథకుగానీ, ఆయాసన్నివేశములకుగానీ ఎంతవరకు మెరుగుపెట్టిన వనునది విచార్యము.

అల్లసాని పెద్దన మనుచరిత్రలో సూర్యాస్తమయ వర్ణనలో ఒకచక్కని ఉత్ప్రేక్ష చేసెను. అయితే అది అన్యకాంతను ప్రేమించుచున్న పరమభాగవతోత్తముని మహాసురాధముడుగా చిత్రించినది. కామాంధురాలై కవయవచ్చిన వేల్పువెలదిపై సానుభూతి చూపునదిగా ఉన్నది. అందుచేత పెద్దన బోధించనున్న కథాంశమునకు దెబ్బతగిలినది. నన్నెచోడుడు చేసిన పైవర్ణన వర్ణన కొఱకే చేయబడినది కాదు. పైగా ఈ పద్యములోని వర్ణనకుమారుని సైన్యోద్ధతికి దోహదకారిగా ఉన్నది.

అలౌకికప్రతిభావంతుడైన కవి ప్రకృతిని అనుకరించినను స్వచ్ఛందతను విస్మరించడు. చిల్లపెంకులనుసైతము స్వర్ణకణికలుగా చిత్రించును. కవి కేవలము సుందరవస్తువులనే వర్ణింపడు. సన్నివేశమునకు వన్నెదెచ్చినచో జుగుప్సావహములైన విషయములను గూడ మహోత్సాహముతో వర్ణించును. ఉత్తమకవి బీభత్సవర్ణనము చేసినను సామాజికులకు వెగటు కల్గించదు. రమణీయతనే ప్రతిపాదించును. ధనంజయుడు దశరూపకములో ఈ విషయమే విశదీకరించినాడు.

"రమ్యం జుగుప్సితముదార మథాపి నీచం
ఉగ్రం ప్రసాదిగహనం వికృతంచ వస్తు
యద్వాప్య వస్తు కవి భావక భావ్యమానం
తన్నాస్తియన్నరసభావ ముపైతిలోకే"

కవి భావనాప్రపంచమున సమస్తవస్తుజాలము సౌందర్యమున కాలవాలము. నన్నెచోడకవి ఈ అభిప్రాయమున కాయువుపోసెను. బీభత్సరస ప్రతిపాదన సందర్భమున రమణీయతనే ప్రదర్శించెను. ఆ పట్టులలో రీతిసైతము వైదర్భియే. ఇతని" రమణీయ భయానకమే" తిక్కన పెక్కుతావుల అనుసరించెను.

"ఊరుపాశములు మృగుకరపాశములు గాగ
చక్రముల్ పృథుకటిచక్రములుగ
బాణముల్ సుతదృష్టిబాణమ్ములుగ కార్ము
కమ్ములు భ్రూకార్ముకములు గాగ
మండలాగ్రము లాస్యమండలమ్ములుగ కుంభి
కుంభముల్ గురుకుచకుంభములుగ
వజ్రముల్ సితదంతవజ్రములుగ తత్ప్రి
ఘట్టన పటురతి ఘట్టనముగ

నన్నెచోడుని కవితాశక్తి

విక్షతములు బహునఖక్షతములు గాగ
రక్తరసము వోడము రాగరసము
గాగ సుభటవరుల కవిసి రణాంగన
ప్రౌఢి మెరసి చేసె పరవశులుగ."

ఈ పద్యము చదివినప్పుడు ఏదో యుద్ధమును వర్ణించినట్టుగా అనిపించదు. శృంగారక్రీడ మాత్రమే స్ఫురించును.

మానవల్లి రామకృష్ణకవిగారి అభిప్రాయ ప్రకారము ఉద్భటుడు శ్లేషప్రియుడు. నన్నెచోడు నితని అనుకరించియున్నచో శ్లేషలను కొల్లలుగా దిద్దుబాటు చేసెడువాడే. రెండు మూడు తావులలో తప్ప చోడుడు శ్లేషను చవిచూపలేదు. పార్వతి శివునిగూర్చి తపస్వినిగా మారినది.

"మేని కుంకుమరాగంబు మెలత కొప్ప
మోవి తాంబూలరాగంబు మొగినవాసి
చారుశరయష్ఠి చూడ నా శైలతనయ
వీతరాగంబు ప్రకటించు విధమువోలె."

అందులో "వీతరాగము" ఉదాత్తమైన శ్లేష.

శక్తివంతమైన సమాసచాలనము నన్నెచోడునికి నల్లేరుపై బండినడక. అవతారికలో ఇతడు "జాను తెనుంగు"ను ప్రస్తుతించినను, దేశీయమార్గము చుంచు దువ్వినను, సంస్కృతప్రభావమునుండి తన్ను తాను విడిపించుకొనలేకపోయినాడు. పసగల తెలుగు పలుకు బళ్ళను ఎంతగా ప్రయోగించుటకు ప్రయత్నించినను సుదీర్ఘ సంస్కృత సమాసములను గుప్పించక తప్పలేదు. అచ్చమైన కవి ఆత్మ నిర్బంధములకు, నియమములకు దాసోహమనదు. కవిత్వము 'సివము' వలె ఆవహించి నప్పుడు కవి తాను సంస్కృత పదము ప్రయోగించు చున్నాడా? తెలుగు నుడిని గిలుకుచున్నాడా ఆలోచించడు. నన్నెచోడుడు వర్షర్తువును మనో మండలములో సాక్షాత్కరించుకొనెను. వడగండ్లవంటి శబ్దములు లేఖినీముఖాన ఉద్గతములైనవి.

"గత సంతాపము, శీతలీకృత మహాకాంతాంగ
మృత్యుద్గత
స్మిత కుందోత్కర కేతకీ కుటజ
రాజిభ్రాజితామోద మూ
ర్జిత వల్లీప్రకరంబు వర్ధితశిఖిశ్రేణి
ప్రమోదంబు ర
మ్యతరంబై కుతలంబునం బరగె వర్షారంభ
మత్యున్నతిన్."

మన్మధుడు మహాదేవుని సందర్శించినప్పుడు నన్నె చోడుడు చేసిన సమాసములు మనోరంజకములైనవి.

"స్ఫురదాధార సరోజపీఠహృదయాం
భోజాత రంధ్రార్పిత
స్మరణాయత్త సముద్ధితోజ్జ్వలతరాత్మ
జ్యోతిరుద్ధాంగరుక్
సరసస్ఫాటికరమ్య హర్మ్యగకనక
స్తంభంబో నా పర్వ అ
త్యురు జూటాకృతినున్న శంభుదెస
వోనుల్కెన్ మనోజుం డెదన్."

సమాసముకన్న మిన్నయైన భావము-భావమును తలదన్నిన సమాసము. ఈ రీతి సమాసరచనను తరువాత నాచనసోముడు, కృష్ణరాయలు, తెనాలి రామ కృష్ణుడు అనుసరించిరి.

సమాసచాలనములోనే సంతృప్తిపడక నన్నె చోడుడు సందర్భోచితముగా చిక్కని తెలుగు పలుకు బడులను ప్రయోగించినాడు. "తుత్తుముగొని ప్రేలుట, ఒడలు మండుట, ఎలుకమీది కోపమున ఇల్లేర్చుట, కనుగీటుట, నోరుపాకుట, ప్రక్కలు విఱుగనగుట, పసివాళులువాడుట, పలుచని పూతలు, కూలియాలి, జున్ను దిన్న రొట్టియ, ఒక్కతలకు మొగములు రెండగుట, నోటికండ, పాలపాప, దండుగ, పందిరిపై ఉప్పుగండ లెండబెట్టుట, మున్నగు జాతీయములు, సామెతలు, పలుకుబళ్లు కొల్లలుగా ప్రయోగించినాడు.

బహుముఖప్రజ్ఞాశాలియై, కవితారంగములో ఎన్ని పోకలు పోవలయునో అన్నిటిని రాజఠీవితో పోయిన నన్నెచోడుని తదనంతరాంధ్రకవులనేకులు అనుకరించినారు. అయినను అవతారికలో ఆంధ్ర కవులను స్తుతి చేసినప్పుడు గూడా పల్వురు నన్నె చోడుని పేరైన యెత్తకపోవుట దురదృష్టము. తిక్కన రమణీయ భయానక చిత్రణము, మన స్తత్వనిరూపణము విషయములో నన్నెచోడుని అనుకరించెను. యుద్ధ ఘట్టములను చిత్రించుటలో తిక్కనకు నన్నెచోడు డెంతో ఉపయోగపడినాడు. పాలకురికి సోమనాథుడు పదప్రయోగములో, వ్యక్తీకరణములో నన్నెచోడుని దండిగా అనుకరించెను. నన్నెచోడుని "రోహణాచల" అను పద్యమును పండితారాధ్య చరిత్రములో "పర్వత

ప్రకరణము"లో అనుకరించెను. పోతన అంత్యాను ప్రాసములు అనుప్రాసములు నన్నెచోడుని పద్ధతిలోనే ప్రయోగించెను. నన్నెచోడుని,

"పుష్కర మండములో గల
పుష్కర యూలములుగ బలముల గొనుచుక్ స
త్పుష్కరతలముల మును మిడి
పుష్కరముల జెజికివైచు పుష్కరమునకుక్."

అను పద్యము చదివిన పిమ్మట పోతన్న వ్రాసిన క్రింది పద్యము చదివినచో బింబ ప్రతిబింబ భావము స్ఫురించును.

"తోయములు దెమ్మ మాకీ
తోయము పేటాడ జరవు దొరకదు ఘనచే
తోయుత డప్పి జనించెను
తోయము వారలును లేరు దుస్సహమనఘా."

ఇంతేగాక నన్నెచోడుడు ప్రయోగించిన

"హారము లాశ్రిత భాషా
సారము లాసకలవస్తు సంపూర్ణాలం
కారంబులు శ్రీవర్ణాలం
కారంబులు చెవులు సుకవి కావ్యము వోలెన్."

వంటి పద్యములు పోతనాదులలో పలుచోట్ల కన్పించును. పైవారేకాక నన్నెచోడుని జక్కన, మంచవ, నాచన, పింగళిసూరన, రామకృష్ణుడు మున్నగువారు అలతిగా అనుసరించిరి.

నన్నెచోడునిపై ఇతర కవుల ప్రభావము ప్రబలముగానే యున్నది. ఏ మహాకవియు తన కావ్యమును ఐంద్రజాలికునివలె అభూతసృష్టి చేయడు. అతని సృష్టిలో కొంత విలక్షణత, అపూర్వత ఉండవచ్చును. నన్నెచోడుడు కాళిదాసు కుమార సంభవమును పేర్కొనకున్నను ఆ మహాకావ్యమునుండి కొన్ని శ్లోకముల అర్థమును సంగ్రహించినాడు. కథ చాలవరకు అదేయని వేరుగా చెప్పనవసరము లేదు. కాళిదాసు వ్రాసిన

"మధుద్విరేఫః కుసుమైకపాత్రే
పపౌ ప్రియాంస్వా మనువర్తమానః
శృంగేణ సంస్పర్శ నిమీలితాక్షీం
మృగీ ము కండూయత కృష్ణసారః"

"దదౌ రసాత్పంకజరేణుగంధి
గజాయ గండూషజలం కరేణుః
అర్ధోపభుక్తేన బిసేనజాయాం
సంభావయామాస రథాంగనామా."

"గీతాంతరేషు శ్రమవారిలేశైః
కించిత్సముచ్ఛ్వసిత పత్రలేఖం
పుష్పాసవాఘూర్ణిత నేత్రశోభి
ప్రియాముఖం కిం పురుష శ్చుచుంబే."

అను మూడు శ్లోకములలోని భావమును నన్నెచోడుడీ విధముగా అనువదించెను.

"కరి యిచ్చె నర మేసి కరిణికి పల్లకీ
పల్లవ మల్లంబు పల్లవింప
మృగ మర్థి కబళించి మృగి కిచ్చె అంబు ద
ర్భాంకురంబులు చిత్త మంకురింప
హంస పెక్కువ నిచ్చె హంసికి నోరొక్క ర
ఎలదూడు మొగముల నెలమి మిగుల
భృంగము ద్రావితో భృంగికి దయనిచ్చె
మధుధార ముఖరాగ మదము దలక
కిన్నరుండు గ్రోల్చె కిన్నరి వీనల
రాగరసము మేన రాగమెసగ
మధువిశంబనమున మగలును మగువలు
విరలిగొనిరి మదనపరవశమున."

ఇంకను పార్వతీతపస్సందర్భమున ఒకటిరెండు శ్లోకములను అనువదించెను. నన్నయను సైతము నన్నెచోడుడు స్మరించలేదు. "మార్గసత్కవీశ్వరుల, దేశి సత్కవుల" అని మాత్రము వ్రాసెను. నన్నెచోడుడు నన్నయను అనుకరించిన పట్టులు బహుస్వల్పములు. ఎందుకనగా అతనికెన్నివేరు. నన్నెచోడుని ఈ దిగువ పద్యము నన్నయ భీష్ముని చరిత్రములో వ్రాసిన "అమల సుధారమ్యహర్మ్య తలముల" అను పద్యమునకు అచ్చమైన ప్రతిబింబముగా భాసించును.

"కలహంసకలరవాకలితనిర్ఝరముల
సారసపరవాబ్జషండములను
డోలంబరుతి లతాందోలంబులను శుక
మంజులస్వన పుష్పమండపముల
కలకంఠరణిత మాకందవనముల పా
రావత ధ్వని మందిరస్థలముల
కేకి కలధ్వాన గిరి కందరంబుల
లావుక నినద లీలాతలముల
అప్పటప్పటి కనురాగ మగ్గలింప
కౌమరస మంతకంతకు గడలుకొనగ

నన్నెచోడుని కవితాశక్తి

నలి రమించిరి కైలాసనగముమీద
పరమ సుఖలీల నా జగత్పతియు సతియు."

ఈ పద్యములోని భావము, శయ్యారీతి నన్నయవే. ప్రాచీనమహాకవులలో నన్నెచోడుని దొక ప్రత్యేక పీఠము. తొలిసారిగా మత ప్రతిపాదన చేయుటకు కవిత్వమును సాధనముగా స్వీకరించినవాడితడే. ఇతని తరువాత సోమనాథాదులు దానిని బలపరచిరి. పురాణములు తెలుగులోనికి తర్జుమా చేయబడు యుగములో స్వతంత్రకావ్యశంఖమొత్తిన కవిరాజశిఖామణి నన్నెచోడుడు. కేవలము కథ చెప్పుటయే కవిత్వ ధర్మము కాకూడదని, వర్ణనలతో, అలంకారములతో సహృదయాహ్లాదము కల్గించుటయే కావ్యోద్దేశమని ఎలుగెత్తి చాటి, జానుతెనుగు నాదరించి, దేశిసత్కవులను ప్రస్తుతించి కండగల గుండెగల కవిత్వము చెప్పిన కవిచూడుడు నన్నెచోడుడు. అయితే ఇతని వాక్కు పెడుసు - పలుకుబడి గడుసు. ఇతడెంత తియ్యగా చెప్పినను ఏదో కొంత చిరుచేదు స్ఫురించుచుండును. ఎంత సరళముగా భావమునందించినను ఏదో ఒక అస్పష్టత పల్నాటికారమువలె హృదయరసనములకు చుఱ్ఱుమని తాకును. ఈ గుణములవలన ఇతనికి రాదగినంత గౌరవము రాలేదు. ఇతని మతపాక్షికత తరువాత కవులకు రుచించకపోవుటవలన ఎవరును ఈతనికి అక్షరాభిషేకము చేయలేదు. ఇరువదవ శతాబ్దిలోనైనను విస్మృతకవుల పట్టికలో చేర్చి ఈ కవిరాజశిఖామణిని ఆంధ్రలోకమున కందించిన మానవల్లి రామకృష్ణకవిగారు సదా స్మరణీయులు. నన్నెచోడుని కావ్యచంద్రుడున్నన్నినాళ్లు మానవల్లివారి కీర్తిచంద్రిక తెలుగునాట వెలుగుపూతలు పూయును. జిలుగుకాంతులు కాయును.

ఇల్లు జాగ్రత్త

శ్రీ పురాణం సుబ్రహ్మణ్యశర్మ

1

'ప్రేమకి పడిశం పట్టినట్లుంది-' అని కాస్త నొక్కి వాక్యం పూర్తిచేసింది యింటావిడ.

'ఇది ఏదో కథలో మొదటి వాక్యమైతే, ఎంత రసాభాస అవుతుందో ఆలోచించావా?' అన్నాను కావాలని.

'మనకి ప్రేమ అనే ఆరునెల్ల అమ్మాయివుందని, దానికి పడిశం పట్టిందని వాళ్ళ అమ్మ చెప్తోందనీ - ప్రపంచానికి తెలీడ మెల్లాగ?' అన్నాను కాస్త నాటకంలోలా అభినయిస్తూ.

'చాల్లెండి మీరూ మీ నటకౌశాలూనూ......' అంటూ కిటికీ తలుపుల్ని తెరిచి తెరల్ని గుంజుతూ 'ఉక్క చంపేస్తూందండీ! ఏం పూగో యేం పాడో... స్నానాల గదిలో నీళ్లు లేవు. వంటగదిలో ఒక్క బొట్టు కూడా రాలటం లేదు. దొడ్డిలో ముంతెడు నీళ్ళున్నా రావటం లేదు. ముదనష్టం పంపులు ఎందు కిన్ని?' స్వగతం చెప్పుకుపోతోంది కిటికీ తెరల్ని కోపంగా పూస లాగుతూ. నాకు అకస్మాత్తుగా తెలివొచ్చి పడింది. 'ఆగు! ఏమిటాపని-చూస్తున్నావా నా వేషం? నీ కింత మతిపోతూందేం? ఉక్క దంచేస్తూందని నే నిల్లా అర్థ నగ్నంగా తగులడ్డానా-నువ్వా కిటికీ తలుపు లన్నీ బార్లా తెరిచేస్తావుగదా! నలుగురూ యేమనుకుంటారేం?' నేను చిన్న తువ్వాలుముక్క చుట్టుగుని వాలు కుర్చీలో పేపరు చూస్తూ అఘోరిస్తున్నాను. ఆ విడ పల్చటి చీర చుట్టుకుని తలంతా విరియబోసుకుని వుసుసురంటూ వచ్చింది.

'అల్లా వెళ్ళి రెండు బాల్చీలు నీళ్లు పట్రా కూడదూ! చక్కగా స్నానంచేసి అలా ఎక్కడికన్నా సాయంత్రంపోయి రావచ్చు!' నాకస్సలే వుడుకు మోతుతనంగా వుంది. పై పెచ్చు సన్నాయి నొక్కులు... 'చాల్లే సంతోషించాం! తెలివి తేటలు.' అని చిరాగ్గా అరిచాను. కాస్త చిన్నబుచ్చుకున్నదల్లేవుంది. నెమ్మదిగా గదిలో తచ్చాట్లాడుతూ పవిటతో విసురు కుంటూ - 'మగవారు - నలుగురుబిడ్డల తండ్రి. చదువు కున్నవారు. అంతో యింతో పేరూ ప్రఖ్యాతీవుండి నలుగుర్లో. మనపని మనం చేసుకోవటం తప్పా - అల్లా చిర్రు బుర్రులంటా రెందుకూ? నాకు తెలుసులెండి- మీ కెందుకో చెడ్డ కసిగావుంది నామీద.' కాస్త గొంతుక బొంగురు పోయింది.

'కసా? నీమీదా - నాకా? ఎందుకూ?' ఆవిడ వాల్లకు చిత్రంగా వస్తాయి కన్నీళ్లు. నా చేతుల్లోంచి పేపరుజారి వొళ్లో పడింది పొకాళ్ల కడ్డంగా.

'మీరు రమ్మనకుండా యిల్లా వచ్చావని...' ముఖంమీంచి చేతుల్ని లాగుతూ- 'వోస్-అదా... ఛా...ఛా...నామాట విను. నాకల్లాటిదేం లేదు. ఎంత వొట్టుపడితే అంత వొట్టు!' అన్నాను.

నులకమంచంలో పసిది ఖుల్లుఖుల్లున దగ్గుతోంది లుంగలు చుట్టుకుపోతూ. స్నానాలగదిలో పంపు బుసలు కొడ్తోంది—నీళ్లు వచ్చే సూచన! పాపని ఎత్తుకుని క్షణంలో జేగురించిన మొహంతో కాళ్లీడ్చు కుంటూ వెళ్లిపోయింది గదిలోనుంచి.

'హమ్మయ్య!' అని జావకడిలా కుర్చీలో వాలి పోయాను. ఎంత రసాభాస? నిజంగా తనురావటం ఇష్టంలేదని ఎలా కనిపెట్టేసిందో ... కనిపెట్టేసింది. పదేళ్లు కాపురంచేసిన మనిషి...అంతమాత్రం గ్రహించుకోలేదా? నాకుమాత్రం తల కొట్టేసినంత చెడ్డ అవమానంగా వుంది.

నలుగురైదుగురు ఒకచోట చేరి కష్ట సుఖాల్ని గూర్చి చెప్పుకునేటప్పుడు జీవితాల్ని గూర్చి తెలుస్తూన్న సంగతులు మహాదారుణంగావుంటున్నాయి. చేసుకున్న పెళ్ళాం పిల్లల్తో కాపురానికొస్తే...హఠాత్తుగా చెప్ప

కుండా చెయ్యకుండా వచ్చినందుకు ముఖం ముటముటలాడించుకుంటున్నాను. నా అసమర్థత కప్పిపుచ్చుకుందుకు గట్టిగా కసిరేస్తున్నాను.

ఇది ఢిల్లీ!

గుండె ఝల్లుమంటోంది!

ఈ పతాక మన శాంతిపతాక—

దీని నీడనే నేను నేను భార్యాబిడ్డలను చీదరించుకుంటున్నాను.

శుభం మంగళానిభవంతు!

పాపం మిమ్మల్ని వదిలి వుండలేనండీ అని చెప్పడానికి నోరురాక-హఠాత్తుగా వచ్చి ఆశ్చర్యపెట్టి సంతోషపడుదామన్న ఆశతో వచ్చి యేం చూసింది?

గుండె ఝల్లుమంటోంది.

ఢిల్లీ!!

—ఇది అసమర్థతకు రాజధాని!

పాపం శమించుగాక!

మా ఆవిణ్ణడగండి చెబుతుంది. ఏం చూశావమ్మా వచ్చినరోజు?

తెల్లబోయి కొయ్యబారిపోయిన నా ముఖం!

ఆ తర్వాత—

దారిపొడుగూతా వర్షంలా తిట్లు!

'బుద్ధిలేదూ! నువ్వేమన్నా ఇంగితజ్ఞానం వున్న మనిషివేనా? ఎందుకూ ఇన్నాళ్ళు చేశావ్ కాపురం? నాలుగు నెల్లు కొంపలో పడివుండవే అని పుట్టింటికి పంపితే-నేను ఇలావచ్చి ఢిల్లీలో పాదం మోపానో లేదో...నెల్లాళ్ళన్నా కాకుండా తయారయ్యావ్ - ప్యాసుముక్క ఎరక్కపోయి నీ చేతులో పెట్టినందుకు ఇదా శాస్తి! ఇప్పుడిక్కడ కొంపయేది?...రైలంటూ వూరికే నెగడా అని పాలికో పరకో చేత్తో పుచ్చుకుని రైలెక్కావ్? ఇక్కడ నాకు ఇంకా జీతపురాళ్లన్నా వచ్చి యేడవలేదాయె!' ఇదంతా కోపంకొద్దీ యీ అవమానాన్నంతా రుసిచేసుకుంటూ తెచ్చిపెట్టుకున్న నవ్వుతో-'ఈ భాగోతమంతా యిక్కడ ప్లాటుఫారం మీదేనా...యింటికి వెళ్లాక మీరెన్నన్నా అనొచ్చు నేను పడొచ్చు! మామూలేగా—' నేను యింకా రెచ్చిపోయి తారస్థాయిలో—

'హాస్యమాడుతున్నాననుకున్నావా? ఇల్లెక్కడిది నీ బొందా నా బొందాను...జాఘతీలో వెదికింక పెట్టుకుని అఘోరిస్తాం లేనూ—' నా కింకా బాగా కళ్లకు కట్టినట్లుంది.

'అయ్యో-ప్రేమను ఎత్తుకొని ముద్దాడలేమండీ? చంకలో చంటిపిల్ల మీ కేకలకు బిక్కచచ్చిపోయి ఎల్లా మిటుకూ మిటుకూ చూస్తోందో...' నేను మతిపోయినట్లు ఆవిడగారు సంసారం నిమిత్తం తెచ్చిన పీటలు జాడీలు బుబ్బగోళు వగైరాలు వగైరాలు చూస్తూ కొయ్యబారిపోయాను. ఆ సామానులోనే యిరుక్కుని నిర్ఘాంతపోయి కూర్చున్నారు నా పెద్దకొడుకూ చిన్నకొడుకూనూ. నేను వాళ్లను చూడనన్నా లేదు. ఈలోగా రాణీగారి తమ్ముడొచ్చాడు. వీడు కూడా వున్నాడన్నమాట! — వుద్యోగం కోసం రాలేదుగదా! కాస్త అనుమానంగా చూశాను. అప్పటికప్పుడే వాడు న్యూఢిల్లీ ప్లాటుఫారమంతా కలయ తిరిగొచ్చాడు. మా ఆవిడ తనకు జరిగిన మర్యాద అప్పుడే మర్చిపోయిందల్లే వుంది.

'అదేవిటండీ—వాణ్ణి పలకరించండీ!' అంటూ వెనకేసుకొచ్చింది. జండాకొయ్యలా ఒదిగిపోయాడు. నల్ల కళ్లద్దాలూ—ప్లాస్టిక్ బెల్టు-సిల్కు బుష్‌కోటూ—ఖరీదైన బూట్లూ—సిల్కు రుమాలుతో కళ్లజోడు తీసి తుడుస్తున్నాడు.

'ఏమిరా యీ మారైనా ప్యాసయినావా?'

'హా!'—పూర్తిగా మాట్లాడ్డు గావల్ను! తమ్ముడి దర్జాకు మురిసిపోతోంది కాబోలు—

'పెళ్ళిసంబంధం వచ్చిందండీ. ఐదువేలు.... సంబంధం చేస్తారేమోనని నాతో ఢిల్లీ చూస్తానని వచ్చేశాడు. సరే రమ్మన్నాను.

'చెడిచావు' అని లోపల్నే అనుకుని 'పదపద ఆనక తాపీగా చెబుదువుగాని కబుర్లు. ఆఫీసు మధ్యలో వచ్చేశాను.' అని లోపల ఆక్రోశంతో సంసారం సంసారాన్ని న్యూఢిల్లీ స్టేషను కెదురుగానున్న 'లేడీ హార్డింజ్ శరాయ్'లో చేర్పించేసి మా బావమరిదికి వార్నింగు యిచ్చాను—

'నేను మళ్ళీ సాయంకాలం వచ్చేదాకా యెక్కడికీ కదలకుండా సామాన్నీ మనుష్యుల్నీ కనిపెట్టుకుని వుండమని.'

2

స్టేషను పేరు న్యూఢిల్లీ అయినా ఆ ప్రదేశాన్నంతా 'పహాడ్‌గంజ్' అంటారు. లోకవ్యవహారానికి ఆ స్టేషన్ను కూడా జనం పహాడ్‌గంజ్ స్టేషననే పిలుస్తూంటారు. అక్కడ పెద్ద బజారు, యింకా లోనికి పోనుపోను కూరల మార్కెట్టు అవీ వున్నాయి. న్యూఢిల్లీ స్టేషను ఆవరణ యెంతో విశాలంగా ఠీవిగా సుందరంగా వుంటుంది. ఆ కొస్త మేరా దాటాక అంత చెత్త గలీజుగానూ మురికికూపంలానూ వుంటుంది. ముఖ్యంగా 'లేడీహార్డింజ్ రోడ్' యెదురుగా సంప్రీతి చిన్న పార్కు కట్టారు. అందులో పగలస్తమానూ సోమరులు పడి దొర్లుతూంటారు. ఈ పార్కుకు ప్రక్కనే ఒక పెద్ద షెల్టరుసైను హమేషా మంగళ్లు కత్తులు సానపడ్తూ కత్తెరలను టకటకలాడిస్తూ నిత్యకల్యాణం చేసి ఆ జుట్టునంతా పార్కునిండా పోసివుంచుతారు. ఇది చాలదన్నట్లు టాంగావాళ్ళు గుర్రాలను తెచ్చి నిలుపుతారు. అవి అన్నిపనులూ అక్కడే చేసి ఆ మార్గంగుండా నడిచి వెళ్లవలసివస్తే పశువులకొట్టంలోంచి దాటుతూన్నట్లుంటుందిగాని - రాజధాని పరువు యెవరూ యెక్కడా నిలుపుతున్నట్లు కనపడదు. ఇకబజారులో దారికడ్డంగా 'హాకర్లు' చక్రాలబండిని తోసుకుంటూ 'పచ్చి అల్బకరాపళ్ళు - లీచీపళ్ళు - చర్మం నల్లగా కమిలిపోయిన అరటిపళ్ళు - ముక్కలు ముక్కలుగా కోసిన పుచ్చకాయలు - మామిడిపళ్ళు' తూచి అమ్ముతూంటారు. ఈ బజారులోనే అన్ని దుకాణాలతోనూ కలిసిపోయి అనాకారంగా వికారం పుట్టించేలా కసాయిదుకాణాలున్నాయి. కాని యిక్కడదొరికే అన్నివస్తువులూ చవక అంటారు. రైల్వే స్టేషను కెదురుగుండా వున్న దుకాణాలే కాకుండా, పేవుమెంట్లమీద ఒక నులకమంచాన్ని గుడ్డకట్టతో యెత్తువుంచి దానిక్రింద కొన్ని డజన్ల బూట్‌పాలిష్ జోళ్ళ రిపేరు వగైరా వగైరా కేంద్రాలున్నాయి. ఈ ప్రాంతం యిలా ఎందుకుందని యెవరైనా ప్రశ్నిస్తే కాందిశీకులు వచ్చి పాడుచేశారని అంటారు. ఈ హార్డింజ్ రోడ్‌దగ్గర ఇండియా టీ బోర్డువారి వాహనం వచ్చి నిల్చుని అణాకు మంచి టీ సప్లయి చేస్తూ వుంటుంది. ఈ రోడ్డు తిన్నగా కన్నాట్ సర్కస్‌లోకి వస్తుంది. దీనికి రైల్వేబడ్డీలకు మధ్యనున్న మేరలోంచి సైటు ఎంట్రీరోడ్డు వేశారు. ముఖ్యంగా రాష్ట్రపతి యింకా గొప్ప గొప్ప అతిథులు ఈ గలీజు చూడకుండా స్టేషనుకు వచ్చిపోవడానికి ఇరుప్రక్కలా సుందరమైన ఉద్యానవనాలు పెంచారు. ఈ రోడ్డులోనే రైల్వేబోర్డు మంత్రాలయం, ఉత్తరరైల్వే మండలాధికారి ఆఫీసు, ఐ. ఆర్. సి. యే. భవనాలున్నాయి. కట్టడాల శిథిలాలు, మొగలాయి దర్బారులు, రాజఘాటు, ఎర్రకోట, జుమ్మామసీదు, నిజాముద్దీను, హస్తినాపురం, హుమాయూను సమాధి, సఫ్‌దర్‌గంజ్, కుతుబ్‌మినార్, చాందినీ చౌక్, పార్లమెంటు, సెక్రటేరియట్, రాష్ట్రపతిభవనాలు చూడవలసినవే అయినా చూడకూడనివి చూడ్డానికి వీల్లేకుండా కట్టుదిట్టాలు చేశారు. ఢిల్లీలోని యిరుకుతనాన్ని మురికితనాన్ని కప్పుకుంటుకు కట్టుకున్న 'కన్నాటుప్లేసు' ఎంతసేపుతిరిగినా నేత్రానందకరంగానే వుంటుంది. కాని నేను ప్రశ్నించదలచుకుంటున్నది యిక్కడ సామాన్యుడు ఎట్లా జీవిస్తున్నాడు అని. పాలకులు పాలిస్తున్నారు సరే— ఈ కాలంలో పాలితులు ఎట్లా జీవిస్తున్నారు?

చెప్పమంటారా?

నాబోటివాడి జీతం సొంతకొంపలు కలవాళ్ళకోరే అద్దెలకు చాలదు. సర్కారువారు యిచ్చేయిళ్ళు నాబోటివాడికి దొరకడానికి యింకా గొడుపంచవర్ష ప్రణాళికల కాలం తీసుకుంటుంది. ఐతే కొందరు మహానుభావులుంటారు. అట్టివారు తాము సర్కారు వారిచ్చే అద్దెకు మరో పదో పరకో ముట్టచెప్పి వారి కనుసన్నల్లో మెలగడానికి యిష్టపడితేనైనా ఒక గది ఖాళీచేసియిస్తారు. ఇచ్చేముందు కొన్ని పరీక్షలు - ఇంటర్వ్యూలూ - స్క్రీనింగు వగైరా కార్యక్రమాలున్నాయి. మచ్చుకి—

'ఎక్కడ పనిచేస్తున్నారు - (మినిస్ట్రీ)'

'ఫలానా - ఫలానా.'

కొందరు బ్రహ్మచారులే కావాలంటారు. కొందరు సంసారులే వుండాలంటారు.

'ఎంత జీతం?'

చెప్పాక పెదవి విరిచి—నాలుక బైటపెట్టి. తలకాయ ప్రక్కకు త్రిప్పి వాంతి వొస్తూన్నట్లు మొహం పెడ్తాడు.

'మద్రాసీ...'

'కాదు ఆంధ్ర...' అని చెప్పబోతే అంతా వొకటే లెద్దూ అన్నట్లు చూసి—'ఏవూరు ?' ఆవూరు వాడికి చెప్పినా అర్థమయిచావదు. తరువాత ఆ గదిలో యిదివరకు వుంటూ వచ్చిన వాళ్లను గురించి ముఖ్యంగా భయంకరంగా వర్ణించి చెబుతాడు. అదే అదనుకొని యిదివరకు వున్న వాళ్లి అవలక్షణాలన్నీ వర్ణించాక—కొంచెంసేపు తన అభిరుచులూ తన చుట్టాల్లో గొప్ప పదవిలో వున్న వాళ్లను పరిచయం చేస్తాడు. ఈ ఆముదం మోతాదు తప్పించుకుందుకు మనం కాస్త ధైర్యంచేసి వాడి పిల్లల్ని పలకరించటమో, హఠాత్తుగా జన్మలో యెరగనట్లు వాడి సైకిలునో కుర్చీనో మంచాన్నో దేన్నో అతిగా మెచ్చుకుంటూన్నట్లు మాట్లాడాక మళ్ళీ క్రాసు పరీక్ష ఆరంభమవుతుంది.

'పెళ్లియిందా ?' చెప్పాక 'ఎంతమంది పిల్లలు'- ఈ సమాధానం చెప్పాక గది యిచ్చేదీ లేనిదీ వాడి ముఖవర్చస్సులోనే బైట పడిపోతుంది. 'సంసారం ఎప్పుడు తీసుకువస్తావు ?' అది వాడిని అడగాలని మనం అర్థం చేసుకోటాని కాట్టేకాలం పట్టదు. ఇక్కడ్నుంచి—'రేడియో వుందా ? ఫాను... కుంపటి... ఇస్త్రీపెట్టె...' అన్నిటికీ లేదని చెప్పాక 'సామాను బాగా వుందా ? చుట్టా లెవరైనా వస్తారా ?' చివరికి మనకి మతిపోయే పరిస్థితి తెచ్చి పెడ్తాడు ప్రశ్నలతో.

ఇల్లాటి అదృష్ట మేనా పట్టనివ్వకుండా యింటావిడ హఠాత్తుగా ప్రత్యక్షమయింది ఈ పరిస్థితి చెప్పుకోవటాని కెవరూ లేరు. ఆలవాటుగా ఆఫీసు వదిలాక బైట కొచ్చాను. ఎవరిళ్లకు వాళ్లు నియామకంగా సైకిళ్లమీద బస్సులమీద కార్లమీద చేరుకుంటున్న సమయం అది. మధ్యాహ్నమల్లా యెండ కాచిందేమో ఐదుగంటలయాక కూడా సూర్యుడు యింకా తందనాలు త్రొక్కుతున్నాడు. అల్లాగే కాళ్ళీడ్చుకుంటూ 'శరాయ్' లో కెళ్లాను. చూద్దునుగదా శ్రీమతీ మా బావా పిల్లలూ స్నానాలు అవీ చేసి రెడీగా ముస్తాబై కూర్చున్నారు. మధ్యాహ్నమల్లా నిద్రపోయి వుంటారు ప్రయాణం బడలికా అది తీర్చుకున్నారు.

'ఎక్కడికర్రా ప్రయాణం ?'

'ఈ చుట్టుప్రక్క లేమున్నా వుంటే కాస్త చూసి—పిల్లలకు యేదన్నా యింత తినిపించి కాస్సేపు అల్లా తిరిగివద్దాం. ఎంతకని యీ గదిలో యింతమంది మీ ముక్కిచావటం ?' సరే పదమన్నాను—నెమ్మదిగా మద్రాసు హోటలుకు పోయి కాఫీలు ఫలహారాలు పూర్తిచేశాం. మా ఆవిడ కొంచెం నాజూగ్గానే ముస్తాబయింది. నేను పగలల్లా చాకిరీచేసి వున్నా నేమో ఎక్కడా త్రాణలేదు వొంట్లో... కాస్సేపు యిద్దరమూ దొంగచూపులు చూసుకున్నాం. రాజీ పడబోతున్నామని గ్రహించినట్లున్నాడు మా బావమరిది—లేచి పిల్లల్ని తీసుకుని దూర దూరంగా తప్పించుకుని వాళ్ళకేవో ప్రశ్నలకు జవాబులు చెబ్తూ అవీ యివీ చూపిస్తున్నాడు. రీగాలు థియేటరు దాటి పార్లమెంటు వీధిలో కొచ్చాం. మా ఆవిడ జనాన్ని జాగ్రత్తగా పరిశీలిస్తో నడుస్తోంది.

'దిక్కులు చూడకు దేనిక్రిందన్నా పడ్తావు.'

'అదేమిటండీ పల్లెటూరి దానికి చెప్పినట్లు చెబ్తారు?' రయ్‌మంటూ వో స్కూటరు చక్కరకొట్టి మీదనుంచి దూసుకుపోయింది. దబ్బున రెక్క పుచ్చుకు దగ్గరసాలాగాను.

'బావుందండీ! రోడ్డుమీద అల్లా జబ్బపట్టుకు లాగుతా రెందుకూ?' కోపంగా చూసింది.

'ఈపాటికి ఆసుపత్రిలో వుండేదానివి. అటు చూడు—' ఎవరో ఒక అమ్మాయి లాంబరెట్టా వెనుక సీటుమీద కూర్చుని మొగుడ్ని గట్టిగా నడుంచుట్టూ చేతులేసి పట్టుకుంటోంది. ఆ స్కూటరు వేగానికి పవిట నిలవటం లేదు. ఎర్రటి పెదవులు—రోజారంగు బుగ్గలు—క్షణంలో రివ్వుమంటూ దూసుకుపోయారు.

'ఎల్లావుంది?'

'తకులడట్టేవుంది. వీళ్లికిదేం పొయ్యేకాలం—' ఒకావిడ వెనుకసీటుమీద ఆరు నెల్ల పసిగుడ్డు నెత్తుకుని కూర్చుంది. మొగుడుగారు సైకిలు రొప్పుకుంటూ త్రొక్కుతున్నారు.

'అయ్యో! పడిపోతారేమోనండి!—వీళ్లి అఘాయిత్యమండా—'

'నీయిష్టం వచ్చినట్లు అనుకో—నీమాట లెవళ్లకీ బోధపడవుగా!'

'ఏనా యిదేమిటండీ యిక్కడ ఆడవా ళ్ళింత బరితెగించి పోయారు? ఒంటిమీద గుడ్డెందుకూ సిగ్గన్నది లేకపోయాక—రామ! రామ! అల్లా వీధిని తిరగటానికి పదిమంది కళ్ళా బడ్డానికి ప్రాణం పోదుటండీ?'

అంతాపోయి 'జంతర్ మంతర్'లో కూర్చున్నాం. చెరుకుముక్కలు కొని తెచ్చాను. పిల్లలు బఠాణీలు వేచిన శెనగలూ తెచ్చుకుంటున్నారు. మా బావమరిది యింకా బిడియంగా దూరం దూరంగా తిరుగుతున్నాడు.

'ఏరోయ్ బావా—యిటురా!'

నాకు దగ్గరగావచ్చి కూర్చున్నాడు.

'మీ అక్క అంటుందీ యిక్కడ ఆడవాళ్లు బావులేరని—నువ్వేమంటావ్ కుర్రాడా?'

'బలే బావుంటారు...చక్కా జంటలు జంటలుగా సైకిళ్లమీద చల్లగాలిలో—'

'పొడుబుద్ధులూ—ఇహ: వీడేంబాగుపడ్తాడూ?' చీకట్లో చేతులు త్రిప్పుతూ పెద్ద ఆరిందాలా చెబ్తోంది. రోడ్లమీద యీడువచ్చిన అమ్మాయిలు ఐసుక్రీములు తింటూ ఖులాసాగా సైకిలు త్రొక్కుకుంటూ పోతున్నారు. పంజాబీ డ్రెస్సుల్లో శరీర ముఖ్యభాగాలన్నీ ఆ సిల్కు తళ తళల్లో మెర్క్యురీ దీపకాంతిలో అందులో సైకిలు త్రొక్కటంలో యిమిడివున్న శ్రమలో చెమర్చిన ముఖాల్తో నవ్వుకుంటూ మైమరచిన వుల్లాసంతో ఎంతో సహజంగా అందంగా కదలాడేదృశ్యాల్ని—కళ్ళు పెద్దవి చేసుకుని అర్థంగాక చీదరించుకుంటూ లేచి నిలబడి—'ఇక పదండి పోదాం, నాకు చలిజ్వరంకూడా వస్తోంది.' అని లేచింది యింటావిడ. 'కవులూ రచయితలూ నానా యమయాతనాపడి వర్ణించే అందాలన్నీ చూసి సంతోషించలేక ముఖం ముడుచుకుంటావెందుకూ? చూడు మగవాళ్లతో సరిసమానంగా నిర్భయంగా స్వేచ్ఛగా ఎట్లా వుండగలుగుతున్నారో స్త్రీలు. ఆడవాళ్లకీ మగవాళ్లకీ తేడాలు ఎక్కువ తక్కువలు యేమీలేవు.'

'చాలించండి! ఆడా మగా తేడాలేదని వాదిస్తారెందుకూ? వంట చెయ్యటం, యిల్లు కనిపెట్టుకోవడం, పిల్లల్ని కనడం, బట్టలుతకడం, కాపురాలు చెయ్యటం మగవాళ్లు చేస్తారా? పెళ్లిళ్లు చేసుకోవటంలేదా—ఈ యేడుపంతా పేపర్లల్లో యెందుకంటాను నేను. ఆ యేడ్పే శృంగారమంతా నాలుగ్గోడల్లో, ముగుస్తున్న వాడికి పుస్తెకట్టినందుకు—ఆదరిస్తే చాలదా?'

'కొంత అందంవుంటే అది నలుగురూ చూడకుండా దాచుకోమంటావ్. పూవుల పెట్టెలోనూ, పొయ్యి వూదేటప్పుడూ, పిల్లలికి నీళ్లు పోసేటప్పుడూ, నోములూ పూజలు పునస్కారాలు చేసుకునేటప్పుడు ఆడవాళ్లు చిన్నబట్టలు కట్టుకుని యింట్లో తిరగడం మానేస్తున్నారా? మనవూళ్లో యింటిప్రక్కావిడ యెన్నిమాట్లు గజంవర తువ్వాలు పీకపు చుట్టుకుని వుదయమస్తమానూ యింట్లో దొడ్లో నూతి దగ్గర తులసికోటదగ్గర మడివెలగబెట్టేస్తూంటే — నేనెందుకైనా కాస్సేపు అటు వెళ్తే నీవెంత కొరకొరా చూసేదానివి? ఎవరి అలవాట్లు వాళ్లకు నచ్చుతాయి. మనకు సరిపడని కొత్త సంగతులనేకం వుంటాయి. వాటి నస్తమానూ అసహ్యించుకుంటూ కూర్చుంటామా?' పవిటచెంగు నోటికడ్డంగా నొక్కుంటూ—

'అయ్యో మీ కింకా జ్ఞాపకముందటండీ ఆవిడ—'

'పాపం ఆయన పోయాడు తెలుసా?'

'అంత హఠాత్తుగా—పోకేం చేస్తాడు? ఆ యిల్లాలు మహాగ్గులా హింసించుకు తినేది. ఇప్పుడావిడ కింకేం కావలసినంత స్వేచ్ఛ—'

'అయ్యోపాపం—ఎంత చాకిరీచేసింది? అంతయిదిగా చూస్తుందనుకోలేదు సుమండీ! గోలు గోలున యేడ్చేసింది. ఇప్పుడా మనిషేకాదు.'

'పోయేవాడు యెల్లాగూ పోతున్నాడు కనుక ప్రేమంతా వొక్కమాటు చూపించేసిందన్నూ?'

నవ్వుతున్నదల్లా చటుక్కున ఆగిపోయి సీరియస్‌గా—

'అల్లా మాట్లాడ్తారెందుకూ? మనుష్యుల కష్టాన్ని గూర్చి చెబ్తూన్నప్పుడు అంత హేళన పనికిరాదంటాను. నిర్దయగా సానుభూతిలేకుండా వుండటం గొప్పనుకుంటున్నారు.'

'అవును. గొప్పనుకుంటున్నాను.'

'పోదురూ—బడాయిలు!'

'బడాయి కాదు ... నీకు మటుకు నీకు తెలుసుగదా ఆవిడ యెంత పేరు గడించుకుందో, ఎల్లాటి పతివ్రతో—మళ్లీ తగుదునమ్మా అని వెనకేసుకెందుకొస్తావు? ఇప్పుడు నీకావిడమీద జాలి కలిగింది కాబట్టి నన్నుకూడా నీ జనక్కాల తిందానతాన పాడమంటున్నావు. అదే కుదరదోయ్—'

'మనుష్యులు ఎల్లాటివారైనా అకస్మాత్తుగా మార్పు వచ్చేస్తుంది. మనుషావిడ ఎల్లా వుంటేనేం-'

'—ఇప్పుడు భర్తరాలైనదందూ—ఆస్తి ఇల్లూ వగైరాఅంతా వచ్చాక'

'అదేం కాదు—ఆ ముగుడు చాలా అన్యాయం చేశాడు. విల్లురాయకుండా పోయాడు. అన్నదమ్ముల బిడ్డలొచ్చి ఆస్తి ఆక్రమించుకు కూర్చున్నారు. ఈ విడకి మనోవర్తి అన్నా దక్కకుండా చేద్దామని చూస్తున్నారు. పాపం ఆడది. వ్యవహారాలేం యెరుగదు. మరో దిక్కు లేదు—'

'మనిద్దర్నీ పెంచుకోమన లేకపోయావా?'

'అవునండీ - ఆవిడ ఎవర్నన్నా దగ్గర తీసుకుని ఎందుకు పెంచుకోలేదు? యిప్పుడు చెల్లదేమిటండీ? రూపాయికి బిందె చొప్పున నీళ్లు మోస్తూ వంటలు చేసి వూరగాయలు పెట్టి కాలక్షేపం చేస్తూందండీ! నాకు చూసినప్పుడల్లా కడుపు తరుక్కుపోయేది. నేనో రూపాయి పిలిచి యిచ్చేదాన్ని నెల నెలా—' ఆవిడ దారుణమైన నేస్తురాలి జీవితాన్ని తలుచుకుని కృంగిపోయింది. నిజమే ప్రపంచంలో దీనులు దుఃఖితుల గాథ లెన్నో వుంటాయి. అన్నిటికే చలించిపోయి వెంబేలు పడిపోతే మనం ఎట్లా జీవిస్తాం? ఆవిడ స్వభావం కొద్దీ భర్తను హింసించేది-బాధలు పెట్టేది. తన యిష్టం వచ్చినట్లు వుండేది. కాని ఆవిడ యెన్నడూ అతగాడ్ని వదిలించుకుందామని గాని అతను లేకుండా వుండాలని కాని కోరుకొని వుండదు. అవసరాలు తీరక పోయినా, ప్రేమ లేకపోయినా, మనుష్యులు నిరంతరం యేళ్ళతరబడి ఒకే బోనులో నివసించడంవల్ల ఒకరు హఠాత్తుగా అదృశ్యమైతే ఆ లోటును భరించలేరు. ఇది చాలా సహజమని నమ్మే అనుభవం లేని మా ఆవిడ నాకు సానుభూతి సంస్కారం లేదని విసుక్కుంటోంది.

మళ్లీ మద్రాసు హోటలుకొచ్చి భోంచేశాం. అంతా పోయి సత్రవులో పడుకున్నాం. గుర్రాలు దాణా నెమరేస్తూ వుండి వుండి సకిలిస్తున్నాయి. న్యూఢిల్లీ స్టేషనులో డీసెలు యింజన్లు మొరబెడ్తున్నాయి. ఊరు నిద్రపోయింది. బస్సులు అక్కడా అక్కడా తిరుగాడ్తూనే వున్నాయి. దీపాలన్నీ పది గంటలకే సత్రవులో ఆర్పేస్తారు. మంచాలు లేవు-వరండాల్లో చాపలమీద దొర్లుతున్నాం. చెమట-వో రాత్రి వేళ 'ఆంధీ' వచ్చింది. దుమ్ము దుమ్ము-ఇసుక తుపాను. కిటికీలతలుపులు బడబడా కొట్టుకొంటున్నాయి. ప్రక్క దుప్పటి యెగిరిపోయింది. పట్టుకుందుకు పరిగెత్తి పిల్లలమీద పడ్డాను. మొర్రోయ్యమంటూ పిల్లలు లేచి యేడుస్తున్నారు. దుమ్ము వాళ్ల ముక్కుల్లోనూ కళ్ళల్లోనూ కొడ్తోంది. మా బావమరిది 'బావా నా లుంగీ యెగిరిపోయింది ఎటో-' అని గోలపెట్టాడు.

గొంతుక కూర్చున్నాను. మా ఆవిడ పిల్లల్ని లెక్కపెట్టుకుని దగ్గరగా లాక్కుని కూర్చుంది చీకటిని తిట్టుకుంటూ. దుప్పటి పట్టుకుని మా బావమరిది కిచ్చాను చుట్టుకోరా అని. గాలి వుధృతంగా వీస్తోంది. కొంత సేపటికి టపటపామని పెద్ద పెద్ద చినుకులు పడ్డం ఆరంభించాయి. ఈ దుమ్ము వచ్చాక ఆ పెద్ద చినుకులు వరండాలోకి కొడ్తూంటే అంతా లోపలికి గదిలోకొచ్చేశాం. పిల్లలు బిగ్గరగా బాకా పెడ్తున్నారు మంచినీళ్లు కావాలని. మా బావమరిది ఎట్లాగో టార్చిలైటు వెదికి తీసి పట్టుకొచ్చాడు. మరచెంబు తీసుకుని స్నానాలగదివైపు జాగ్రత్తగా నడిచాను. అస్తవ్యస్తంగా వొళ్లు తెలికుండా ఎంతమందో నిద్రపోతున్న మనుష్యుల్ని దాటి పంపు పట్టుకున్నాను. కాని లాభం లేదు. నీళ్లన్నీ ఎప్పుడో బందయాయి. తిట్టుకుంటూ టార్చిలైటు ఆర్పుతూ వేస్తూ వరండాలో కొచ్చాను. ఎవరో తలదగ్గర కూజా పెట్టుకుని నిద్రపోతున్నారు. ముట్టుకున్నాను. చల్లగావుంది. గ్లాసుతీసేసి ప్రక్కనుంచి లైటార్పి కూజా యెత్తుకుని వేగంగా నడిచాను. పిల్లలు యింటావిడ అంతా దాహం తీర్చుకున్నారు. మళ్ళీ కూజా యెత్తుకుని జనక్కు వచ్చాను. కాని ఆ చీకట్లో యెవరి తలదగ్గర్నుంచి యెత్తుకొచ్చానో గుర్తులేదు. ఇంకా ఎక్కువసేపు ఆ వస్తువును చేతులో వుంచుగోవటం అట్టే మంచిదికూడా కాదు. అక్కడే యేదో కిటికీలో వుంచేసి గబగబా దొంగలా మళ్ళీ మా గదికొచ్చి పడ్డాను. తెల్లారాక చెబితే మా ఆవిడ అంటుందిగదా పగలబడి నవ్వుతూ 'అవేం పనులండీ పాడుపనులూ-' అని. మా బావమరిది లుంగీకూడా దొరికింది—అక్కడే మొక్కలకు చుట్టేసుకుంది.

3

ఊండవిచ్చిపోయిన దారపుబండిలా లుంగలు చుట్టుకుపోతోంది జీవితం. ఎవరో సగం చావమోది సైకుకాలవలోకి గిరాటు పెట్టిన బురదపాములా గిలగిలా కొట్టుకొంటున్నాను. ఇంత చిన్నవుద్యోగం చెయ్యటానికి యిన్నివందలమైళ్లు రావలసివచ్చిన నా

దౌర్భాగ్యం యేమని చెప్పేను? కూటికి గుడ్డకు పనికిరాని నా చదువు, నలుగుర్లో మెప్పుకు అందుకోలేని నా చవకరకపు బాహ్యవేషపు రీతులు- యిది నిరాడంబరతని నేను మురిసిపోదా మనుకుంటే వీల్లేకుండా, నలుగురూ చూపే నిరాదరణ- దక్షిణాత్యుల మని ఆడే నూటిపోటిమాటలు అవహేళనలు...ఎన్నిటికని తట్టుకునేది? మంత్రాలయపు అన్ని కార్యాలయాల్లోనూ తమిళకూటాలున్నాయి. ముఖ్యంగా పంజాబీలకి తమిళులకూ పొసగదు. హిందుస్థానీలు, యూపీలు, వీరికి పంజాబీలకు స్పర్థలు- తెలుగువాళ్లు బహు క్లుప్తంగా ఆదరణా గౌరవమూ లేకుండా 'మద్రాసీ' లని పిలవబడుతూ యీ పెద్దపెద్ద కూటాల మధ్యనలిగి, ఆత్మగౌరవమూ తెలుగుతనానికి తిలోదకాలిచ్చి యిటు తమిళులకు జోహారులంటూనో అటు ఔత్తరాహులకు 'జీ' హుజూరంటూనో బ్రతికాలిసిందే! ఒక జాతికి సరియైన ప్రాతినిధ్యం బలం గౌరవం స్థానం కేంద్రంలో లేకపోవటంవలన నాబోటి సామాన్యుడు కాస్త అభిమానం వున్నవాడు మానసికంగా న్యూనత పాలవుతున్నాడు. ఇవన్నీ ఎందుకు చెప్పాలిసొచ్చిందంటే- యీ కొంపకోసం తిరిగే చాంద్రాయణంలో కొందరు నన్నడిగిన అతి సామాన్య ప్రశ్నలు- తెలుగుప్రజలు వింటే, 'పౌరుషగానాలు-పూర్వప్రశంసలు' కట్టిపెట్టి నిజంగా మనకున్న గౌరవం యెంతో మనం తెలుసుకున్నప్పుడు- కాస్త తలవంచుకుని ఛాతీ విరుచుకోకుండా నడవటమే మంచి దనిపించుకుంటుంది.

నేను సబ్బుబిళ్లి పెట్టి వాడటం చూసిన నాయూపీ స్నేహితుడు- 'ఓహ్హో! మీ దేశస్థులు కూడా సబ్బువాడ్డం నేర్చుకుంటున్నారన్నమాట! ఐతే రెండు పూటలా స్నానంచేస్తారా?' ఒకరోజున మిఠాయికి రమ్మని ఎవరో పిలిచారు. 'తొక్కుడులడ్డూ, బర్ఫీ జిలేబీలు' యిచ్చారు. 'కచోడీ - సమూసా' ఖారం వేశారు. నేను తింటున్నంతసేపూ అతను నా జన్మలో అదే మొదటిసారిగా మిఠాయితింటున్నట్లు వూహించుకుని మాట్లాడ్డం మొదలెట్టాడు. తాము నెయ్యి విరివిగా వాడ్తామని- నాకు నాజాతికి నేయి, వెన్నలాటి వస్తువులు తెలీవన్నట్లు ప్రసంగించాడు. 'మీరు తమలపాకులు వేసుకుంటారా-' అనకుండా 'తమలపాకులు తెలుసా' అని అడిగాడు. 'పైజామా కఫ్నీ లాల్చీ' నేను తొడుక్కోవడం చూసి—'మీరూ యీలాంటి బట్టలు తొడుగుతారా?' నాకు ఒళ్ళు మండుకుపోయింది. తాము బహునాగరికులుగా విద్యావంతులుగా పరిగణించుకుని ఔత్తరాహులు వేసే ప్రశ్నలు విన్నాక—నాకు మన ఘనత రాజకీయ పరిజ్ఞానం, సారస్వతం, యిత్యాది విషయాలపట్ల యేర్పడ్డ మమకారం దెబ్బతినడమే గాకుండా, మనలోపాలు కష్టాలు కారణాలు ప్రస్ఫుటంగా గోచరించసాగాయి. మరొకరు మీదేశంనిండా ముష్టివాళ్ళు—అడుక్కోడానికికూడా యింత దూరం వస్తారు అని నేను యథాలాపంగా దారిలో ఎవరికో కాణీ ధర్మం చేస్తుంటే మనస్సు కలుక్కుమనేలా అనేశాడు. నిజమే మరి—బెజవాడలో, విశాఖపట్నంలో ఒక చోటేమిటి రైళ్లలో ఎక్కడపడితే అక్కడ, ముఖ్యంగా హోటళ్ల యెదుట ఎంతమంది ముష్టివాళ్ళు? ఎల్లా కాదనగల్ను?

నా జీవితం నడివీధిలోకొస్తే, నేను బుర్ర చించుకుంటూ 'కన్నాట్ ప్లేసు' లోపలి సున్నాలో చక్కర్లుకొడ్తుంటే 'కేశవరావు' కలిశాడు. అతను నన్ను చూడగానే బస్సుకోసం నిలబడ్డ క్యూలోనుంచి యీవలకు వచ్చేసి నా రెండు చేతులూ పుచ్చుకుని ముఖం కాస్త ముందుకువంచి 'ఎన్నాళ్లీ కెన్నాళ్ళకి?' అంటూ పేవుమెంటు షాపుల్లోకి లాక్కెళ్లాడు. ఇద్దరం కోకాకోలాలు పుచ్చుకున్నాం. పనామా సిగరెట్టు ముట్టించాం.

ఇప్పు డెక్కడా యేమీ రాయటం లేదే—' ఒకప్పుడితను నాకు ఫాను. ఉత్తరాలు తెగరాసేవాడు. మూడోవాడి రచనల్నియెప్పుడూ చీల్చి చెండాడ్డం అప్పట్లో హాబీ మాకు. అప్పటికే తెలుగుపాఠకుల్లో వంటింటి కథలూ, అబ్బాయి అమ్మాయిల బాధలూ, విడోమారేజి, కులతత్వాల మీద రచనలూ, గుమాస్తా గాథలూ చదివి చదివి విసుగెత్తిపోయి వున్నారేమో ఏదన్నా 'క్రొత్త' కోసం తహ: తహ: లాడిపోయే వాళ్లలో కేశవరావు వొకడు.

'అప్పుడు మీరు చక్కగా 'హాస్యం' రాసేవారు?'

'ఇప్పుడు యేకుపులో పడి కొట్టుకుంటున్నాను, తప్పితే బీభత్సం—'

'అల్లా అంటారేమండీ?—'

'ఇదుగో అబ్బాయి—యిదివరకు ఏదో బరితెసి ఆ వెనక సంపాయించుకున్న పేరునే పొదుపుగా వాడుకునే వాళ్ళలో నేనొకణ్ణి. సరేనా—'

కేశవరావు పగలబడి నవ్వాడు.

'మాస్టారూ—యిక వ్రాయండి, ఇక్కడికొచ్చేసారుగా—'

కేశవరావు 'మాస్టారూ' అనగానే అతడి ముఖంలోకి చూశాను. ఒకప్పుడితను నా దగ్గర చదువుకున్నాడు.

'పెళ్లాడావా?'

'అబ్బే—నాకెవరిస్తారండీ?'

'ఉద్యోగం?,

చెప్పాడు. ఎయిర్ లైన్లో ఏదో విదేశీ కంపెనీ మానేజరుకి పి. యే. గా వుంటున్నాడట—ఏడు వందలు. మొదట్లో స్టెనోగా చేరాడు. ఇంటరు పూర్తి చెయ్యలేదు. చదువుతూంటే తండ్రిపోయాడు. అన్నగారితో వదినతో తగూలాడి బెజవాడనుంచి పారిపోయాడు అప్పట్లో. ఇతనస్తమానూ మా యింట్లోనే వుంటూ యిక్కణ్ణే భోం చేస్తూంటే వాడు యింట్లో పోట్లాడేసొచ్చి. నా సైకిలు అస్తమానుపట్టుకుపోయేవాడు. నాకు సిగరెట్లు పోస్టుబిళ్లలు కాగితాలు తెచ్చిపెట్టేవాడు. ఎప్పుడన్నా చిత్తు సాపు రాసేవాడు. కథలు పోస్టుచేసిపెట్టేవాడు. ఇతరులతో నా వ్రాతలగురించి పోట్లాడేసొచ్చేవాడు. నేను కూడా సినీమాలకు తీసుకెళ్లేవాడిని.

క్లుప్తంగా కేశవరావుతో నా సంగతి మా ఆవిడ బావమరిది పిల్లలు వచ్చిన సంగతి అంతా సూక్ష్మంలో బోధపర్చి చెప్పాను.

'ఐతే—నా గది యిచ్చేస్తాను. మా రూముకొచ్చేసెయ్యండి. తర్వాత యెక్కడన్నా చూద్దాము.'

నేనూ కేశవరావూ సత్రవులోకొచ్చిపడ్డాము. మా యింట్లో యావన్మందికీ కేశవరావు తెలుసును. నా భార్య 'ఏమోయ్-తిప్పకదూ—అల్లా పారిపోవచ్చా యెవరికీ చెప్పకుండా...మళ్ళీ బెజవాడ వెళ్లావా మీ అన్ననూ వదిననూ చూసేందుకు?'

అతను ముసిముసిగా నవ్వుతూ నిలబడిపోయాడు. 'ఈ వేషం సూటు బూటులో పోల్చుకోలేకపోయాను' అంటూంటే వారించి చెప్పాను-'మునుపటి కేశవరావు అనుకునే మాట్లాడేస్తున్నావు నోటికొచ్చినట్లు. అతను యేడువందలు సంపాయిస్తున్నాడు. ప్రయోజకుడయ్యాడు. సంతోషించు.'

'నిజంగా!' ఆశ్చర్యపోయింది. కేశవరావు అంత ప్రయోజకుడవుతాడని యెవరూ నమ్మలేని విషయం. 'ఎందుకండీ మాస్టారూ — అవన్నీ చెప్పేసారు. నన్నిక్కడ యెవరు చనువుగా కేకలేస్తారు చెప్పండి. నేను సరదాగా వింటూంటే—'

అంతా కేశవరావు గదిలోకొచ్చిపడ్డాం. ఆ గది కరోల్ బాగ్ లో మూడో అంతస్తులో ఒక మేడలో వుంది. అక్కడ మీదనే అన్ని సౌకర్యాలూ వున్నాయి. మా ఆవిడ తన అమాయకత్వంలోనే తమ్ముడికి కూడా కేశవరావులా ప్రయోజకుడు కావటానికి యేదన్నా చూసిపెట్టమని రోజూ అతడితో చెప్పిపెట్టేది. అతను వున్న ఒక్క గది చిన్న వరండా అంతా మాకోసం వదిలేశాడు. పిల్లలు పంపు త్రిప్పి అస్తమానూ క్రిందకూర్చునే వారు. అతడూ మాతోనే భోజనాదికాలు చేయటానికి ఒప్పించేసరికి చాలా కష్టమయింది. పెసరట్లు వడలు బజ్జీలు యిడ్లీలు ఒకటేవిటి తిండిలో రోజూ ఆంధ్రత్వం మళ్ళీ విజృంభించసాగింది.

ఒక రోజు కంపెనీకారు తీసుకొచ్చాడు. మా బావమరిది, పిల్లలూ మా ఆవిడ బిలాబిలా అంతా అందులో కెక్కారు. నే నేమో యిల్లు చూస్తానని వుండిపోయాను. కేశవరావు అందర్నీ తిరగడానికి తీసుకుపోయాడు. జీవితం కొత్త రాస్తాలో పడ్డట్టే వుంది. వరండాలో వాలుకుర్చీ లాక్కొని సిగరెట్టు కాలుస్తూ పేపరు మూస్తున్నాను. స్టూలుమీది టేబిలు ఫానుకు వుండి వుండి తడితువ్వాలు చుస్తున్నాను. గాలి వెచ్చగా వస్తోంది. శరీరం బట్టను కూడా ఓర్చలేని కాలం ఇది. ఈ గది మీదనుండేమో - చుట్టూతా రకరకాల మేడలు కిటికీలు ద్వారాలు చిన్నచిన్న బొమ్మల్లా కనుపించే మనుష్యులూ-తోటలు దొడ్లూ మొక్కలూ బాగా దిగువను చీమల్లా పరుగెట్టే బస్సూ కారులూ అన్నీ మన్య మన్యన అవలోకిస్తున్నాను.

ఈ గొట్టుచెత్తను జీతంతో ఈ పిల్లల్ని ఎట్లా పెద్దవాళ్లను చేస్తాను? వీళ్లకి చదువులు బట్టలు రోగాలు రొచ్చులు ఇవన్నీ నేను ఎట్లా భరిస్తాను? ఇంత చిన్న వయస్సులో నాలుగూ చూడాలనీ అదీ ఇదీ కావాలనీ

తెలిసీ తెలియకుండా అర్థిగే ఆడదాని మనస్సు నొప్పించకుండా వుండగలవా? కేశవరావు మంచివాడే. ఇట్లా అతని పీకలమీద ఎక్కాల్సి కూర్చోటం? ఆ మేడమీది అంతరిక్షంలోని గదికి అతను యాభై రూపాయలు తీస్తున్నాడు. నాకు తెలీకుండానే నేను నా జీవితంతో అతడి జీవితాన్ని పోల్చుకుంటు ఉపక్రమించాను. నాకు జీవితంలో సంతోషంగా ఆనందంగా గడచిపోవలసిన కాలంలో సంసారం పెద్దదయి ఉద్యోగం చిన్నదయి అంతా తిరగబడిపోయింది. కేశవరావు చిన్నతనంలో కష్టపడ్డాడు నాకు తెలుసు. కాని ఇప్పుడు మంచి పదవిలో వున్నాడు. ఒక్కడు! కావలసినంత డబ్బు—మరో యేడాదిలో పెళ్ళైనా సమస్యలేం లేవు. హాయిగా సుఖంగా జీవించటానికి ప్రాతిపదిక అప్పుడే యేర్పడివుంది. కోరికల్ని చంపుకో నక్కర్లేదు. నాకు-అట్లాంటిదేం లేదు. చిన్నప్పుడే పెద్దవారి ముచ్చట కోసం పెళ్ళి చేశారు. చదువు పూర్తి గాకుండా వంశోద్ధారణకు కొడుకు—కంగారుపడి ఏదో ఉద్యోగమని ప్రవేశించాక, ఆశయాలు అభిరుచులు కోరికలు అన్నీ మెల్లగా వొక్కటొక్కటే తిరుగుముఖంపట్టాయి. ఇంట్లో పాలపీకలూ, యే మూల చూసినా పాతగుడ్డలూ, అటకమీద బస్తాలతో గొల్లభామ మార్కు పాలసీసాలు, ఒక ప్రేమడైలాగన్నా చెప్పకుండా ఒక యుగళగీతమన్నా పాడకుండా ఇంత ముంచుకుపోతుందని యెవరనుకున్నారు? ఒంటరిగా కూర్చుంటే ఇట్లానే దిగులుగా వుంటుందని వరండాలో కుర్చీలోనుంచి లేచి లోపలకువెళ్ళి స్టవ్ ముట్టించాను—ఒక చుక్క కాఫీ గొంతుకలో పోసుకుంటే యేమన్నా మనస్థిమితంగా వుంటుందేమోనని, నేనింకా కాఫీ గొడవలో వుంటూండగానే వరండాలోనుంచి కోమల కంఠం 'నాకు కూడా మరో కప్పు కాఫీ పొయ్యి డార్లింగ్' అని వినిపించింది. బైటకువచ్చి చూద్దును గదా బంగారు మెరుపులకల్లే ఒక పంజాబీ అమ్మాయి నా కుర్చీలో కూర్చొని జోడు విప్పుతూన్నదల్లా నా క్రొత్త మొహం చూసి—తెల్లతెలబోతూ 'కేశీ—యిప్పుడీయింట్లో లేరా?' అని లేవబోతూ అడిగింది. 'కూర్చో అంతా చెబుతా—' అన్నాను. నిల్చొనేవుంది. నీకోసం కూడా మరో కప్పు కాస్తాను. కేశీ వస్తాడు. వచ్చేదాకా వుంటావా? 'ఎవరో వస్తారని చెప్పాడు. కాని ఆడా మగా చెప్పలేదు' అని లోపలికెళ్లాను. ఈ అమ్మాయి ఎవరో ఏమిటో తెలుసుకోవాలని చెడ్డ కుతూహలంగా వుంది నీళ్లు ఎక్కించి మళ్లీవచ్చి—'కూర్చో అమ్మాయి. ఫరవాలేదు. మావాడు నాకంతా చెప్పాడు. నేనెవరనుకుంటున్నావో—ఈ చేత్తో అరవై డెబ్బై ప్రేమకథలు రాశాను. మనకి అన్నికథలూ సుఖాంతం చేయటం ఎట్లాగో తెలుసు?'

ఆ అమ్మాయి కాస్త నవ్వి 'కేశీ—యెక్కడికెళ్ళాడు?' అంది. 'నేనే పంపించాను—అస్తమానూ ఇంట్లో కూర్చొని నువ్వు రాలేదని తెగ యిదవుతూంటే, అట్లా తిరిగివస్తే కాస్త మనస్సు కోలుకుంటుందని.'

'హూ! సారీ—' అని మూతి కాస్త చిన్నది చేసి పెదవుల్ని వంకరగా త్రిప్పి—మెడ కొంచెం అటూ యిటూ వూచింది.

'బావుంది అమ్మాయ్—నువ్విట్లా మావాడికి బొత్తిగా కనిపించటమే మానేస్తే యేమన్నా బాగుంటుందా? అస్తమానూ యిప్పుడు నువ్వు 'కేశీ—కేశీ అంటున్నావా, అట్లాగే వాడూ ఏదో గొణుగుతాడూ ఫోటో దగ్గర పెట్టుకుని' కాఫీ కప్పు బల్లమీద వుంచుతూ 'ఫోటో'—అది మీకెట్లా తెలుసు?' కాస్త సీరియస్ గా అడిగింది. అట్లా బైటపడూ పిల్లా అని మనస్సులో అనుకున్నాను. వాలకమే చెబ్తోంది వర్కింగ్ గర్ల్ అని—కుర్రవాడు నాలుగు రాళ్లు సంపాదిస్తున్నాడు గదా అని యిట్టే బుట్టలో పెట్టేసుంటుంది. ఐనా స్వార్థమైన 'కో' అంటే కోటిమంది తెలుగుకన్యలుండగా మావాడికిదేం దుర్బుద్ధి? పెళ్ళాడితానంటే—అప్సరసల్ని తలదన్నే జాతి కన్యల్ని తెచ్చి అంటకట్టగలమే. నాకెందుకు కేవలంగా కేశవరావు తరఫున పెద్దరికం నిర్వహించాలనీ, అతడి బాగోగులు వ్యవహారాల్లో ప్రమేయం పెట్టుకోవాలని గలిగిందో చెప్పటం సులభం. ఆ అమ్మాయి మళ్లీ అడిగింది—'ఫోటో మీకు తెచ్చిచూపాడా?' అని.

'అగ—నువ్వెంత అమాయకురాలివి? మేవిద్దరం భౌతికంగా వేరుగాని మా ప్రాణాలు ఆత్మలు సర్వం వొకటే—నేను చూసి అన్నాను గదా యీ అమ్మాయిని మా పిక్చర్లో బుక్ చేస్తే హీరోయిన్ గా చాలా బాగుంటుంది—హిందీలో డబ్ చేసేటప్పుడు' అన్నా. సినీమాలంటే అమ్మాయిలు చెవిగోసుకుంటారని నాకు తెలుసు. 'మీరు సినీమాలు తీస్తారా?' అంది కళ్లు

విషయానుక్రమణిక

ఆగస్టు 1957

వీలయినంతగా పెద్దవిచేసి. నేను నవ్వి 'పిల్లా—సినిమాలు తీసే మనుష్యులు యిల్లా ఎందుకుంటారు? ఇల్లాటి చిన్న ఆరేడు వందలు సంపాయించే 'శశి' లాటి వాళ్లతో ఎందుకువుంటారు? నేను నీకు ముందే చెప్పానే సినీమాలకు కథలు వ్రాస్తానని. ఇప్పుడు 'వర్కింగ్ గర్ల్' చిత్రానికి కథకూరుస్తున్నాను. ఆలోచిస్తూ యిల్లా కూర్చున్నానో లేదో నువ్వొచ్చావు?'

ఆపిల్ల కాస్త నిందాగర్భితంగా చేతుల్ని త్రిప్పుతూ—'మాశారా అందుకే మీరు వచ్చాక నాకు రావద్దనికూడా కబురుచేశాడు. ఐనా చూద్దామని యిటొచ్చాను. నేను సినీమాలోకి బావుంటానా?'

'వాడు వచ్చుబట్టే ఫోటోలో అమ్మాయిని గురించి మావాడి వశిగి తెలుసుకుంది. సినీమా పేరు మా కంపెనీవారు 'టైపిస్టు గర్ల్' అని పెడ్తామనుకుంటున్నారు? నాకేమో ముందుపేరే నచ్చింది.

'మీకు నాఫోటోలు కొన్ని పట్టుకొచ్చి యిస్తాను. మీకంపెనీకి రాయండి నచ్చుతానేమో. ఈ టైపు కొట్టలేక ప్రాణం విగిసిపోతోంది.'

'అమ్మ బాబో—యింకేమన్నా వుందా? మా కేశవరావుకు తెలిసిందంటే, నా ప్రియురాల్ని సినీమాల్లో ప్రవేశపెడ్తావా అని నా పీకుచ్చుకుంటాడు. ఐనా మీరిద్దరూ ప్రేమించుకున్నారేమో, అతన్ని కూడా అడిగి మాస్తేనే బావుంటుంది.'

'శశికి మీరేమీ చెప్పొద్దు. ఆయనకు నేనే పాత కాలంగా అంతా చెబ్తాను. నేను యిక్కడకు వచ్చానని చెప్పకండి. నేనూ చెప్పను. ధన్యవాదాలు—మీలాటి గొప్పవార్ని కలిసే అదృష్టం కలిగినందుకు నిజంగా నేను గర్వపడుతున్నాను సెలవు.'

ఆ అమ్మాయి నాజూకుగా వచ్చినట్లే నిష్క్రమించింది. అంతసేపూ మేమిద్దరమూ హిందీలోనే మాట్లాడాము. నేను కుర్చీలో జార్లబడి పగలబడి నవ్వుతున్నాను. ఎన్నాళ్ళ తర్వాతో నాకు జీవితంలో నిజమైన హాస్యం కళ్లకు గట్టినట్లు కనిపించింది.

ఇక్కడ మీకు అనేక సందేహాలు కలుగుతాయి నిజంగా నేను యింత చాకచక్యంగా హాస్యం మాట్లాడ గల్గివుంటానా, తర్వాత ఆ అమ్మాయి ఫోటోలు తెచ్చిందా? మళ్లా ఆ పిల్లను కలుసుకునే ధైర్యం నాకుందా? నా కొంపవిషయం యేమైందని? మా బావ మరిదికి వుద్యోగమైందా? ఈపాది ఎప్పటికన్నా ముగుస్తుందా అని.

బాబూ నన్ను కాస్త చెప్పనివ్వండి!

ఇప్పుడు వచ్చి 'ఫ్లా' అధ్యాయంలో పడ్డాం. ఈ 'ఫ్లా' కథలోకి రాకముందు ఆ అమ్మాయి ఒక రోజున ఫొటోలు పుచ్చుకుని నాకోసం వచ్చిందట. అప్పుడు నేనూ—కేశవా యిద్దరమూ యింటిదగ్గర లేము. మా శ్రీమతి పిండి రుబ్బుతున్నది కాబోలు. దానికి హిందీ బొత్తిగా రాదు. ఆ అమ్మాయి ఏవో వాకబులు చెయ్యటం, యీ మనిషి తెలుగులో మాట్లాడ్డం అయాక, రుసరుసలాడ్తూ వెళ్ళిపోయిందని మా ఆవిడ కథనం.

ఈలోగా నాకు తెలియని కథ కొంత మా ఆవిడ కూడా జరిపించింది. ఆవిడకు 'పెళ్లి ట్రయినింగు' పొందుతున్న వొక చెల్లెలు వుంది. దాన్ని తీసుకుని వచ్చి రెక్కలు కట్టుకు వాలమని మా మామగారికి జాబు వ్రాయించింది—' ఇక్కడ రత్నంలాంటి కుర్రవాడున్నాడు. ఏడువందలు నెలకు—వొట్టి విరగ్గొట్టండి, చేతిలో పడేయ్యండి' అని. నా కొంప విషయంకదూ—ఇది 'ఫ్లా' అధ్యాయంలో చేరుతుంది. 'కేశవ'వి వాళ్ల ఆఫీసులో వొకరు బ్రతిమాలగా బ్రతిమాలగా వప్పుకున్నాట్ట—ఆయన మూడు నెలల శెలవులో మద్రాసు వెళ్తున్నప్పుడు ఆయన కొంప దొంగలుదోచకుండా రక్షించేటందుకు. రెండు పడక గదులు, రెండు బాత్ రూంలు, బాత్ రూంలో నిలువుటద్దాలు (ఎందుకని అనవసరపు ప్రశ్నలు వెయ్యకండి.) ఒక స్టోరు రూం—ఒక డ్రాయింగు రూం—గది గదికీ ఫాను—వగైరా, వగైరా. దమ్మిడీ అద్దె లేకుండా, నీటి కర్చూ, వెల్తురు కర్చూ, గాలి కర్చూ, లేకుండా మూడు నెలలు సకల రాజభోగాలూ అనుభవించమని కేశవరావు చెప్పాడు. తర్వాత 'డేఖాజాయెగా'. అస్సలు విషయం ఆ ఆఫీసరు కుటుంబం యావత్తూ మద్రాసులో 'ఫ్లా' సుఖం అనుభవిస్తున్నారట!

టింగురంగామని మేడమీది గదిన్నర కేశవరావు వాటాలోంచి పడకగదికీ పడకగదికీ మధ్య లావెటరీ బాత్ రూంగల బంగాళాలో కొచ్చిపడ్డాం. కేశవరావు ఎందుకీ సదుపాయం చేశాడో నాకు పూర్తిగా తెలుసు. ఆ పంజాబీ అమ్మాయి నా చమత్కారమంతా కేశవకు

చివిగోరికి వుంటుంది. నా కళ్లముందు కుర్రాడు. బైట పడతాడు. ఇదేమీ తెలియని నా పూర్వకాలపుటిల్లాలు కేశవరావు యింతికాలం పెళ్ళిచేసుకోనిది తన యీడిగిన చెల్లెల్ని చేపట్టడానికనే వూః కలలుగంటోంది. కలలు మంచికే అంటారు మనస్తత్వశాస్త్రవేత్తలు.

ఇక్కడేం జరిగిందంటే—

బంగళాలో రాజాలా వుంటున్నామని చెప్పా నా - గేటుమీద 'సుబ్బరామన్' అని రాసుంది. ఆయన అనుకోకుండా విమానం మీద యావత్తు సంసారంతోనూ వచ్చి పడ్డారు. (విమానంమీద వస్తాడనియెల్లా అనుకుంటాం చెప్పండీ! మూడు రోజులు నడుములు పడిపోయేలాగ జీ. టీ. లో రాక.) అప్పుడు మా బావమరిది రేడియో ట్యూను చేస్తున్నాడు. మా మరదలు పిల్ల పెళ్లి చూపులకోసం వచ్చినది:

'నేనే జాణనా-
చిన్నదాన్నైనా... నేనేజాణనా! ఏలుకో నా స్వామి నా తమి దీర్చేటందుకూ...'
హార్మనీ మీదసాధకం చేస్తున్నది.

నేను చిన్నతువ్వాలు చుట్టుకుని బాత్‌రూంలో అఘోరిస్తున్నాను. మా ఆవిడ వంట యింట్లో చుంయ్ చుంయ్ మనిపిస్తున్నది.

ఆ సుబ్బరామన్‌గారెవరో మాకు తెలీకపోయె! ఆయన ముఖం వొలిచిన ఎర్రపంపర పనసకాయలా వుంది. ఆ యిల్లాలు దక్షిణాది పట్టుచీర కట్టుకున్నది. ఇద్దరు అమ్మాయిలు చిన్న చిన్న హేండ్‌బాగ్‌లు పట్టుకుని నిల్చున్నారు. నేను కొస్త కథకుడ్ని గనుక యిది ఫలానా అని గ్రహించుకుని-'సార్ ! సార్ !' అని వినయంగా యీయిల్లు జాగ్రత్తకోసం ఏయిర్ లైన్స్ పి. యే. గారు మమ్మల్నిక్కడ వుండమని మరీ గట్టిగా చెప్పారు. తమరు చెప్పకుండా వచ్చారు. ఐనా మీ యిల్లు భద్రంగా చూడ్డానికి మేంపడ్డ అవస్థ వర్ణనాతీతం. చూడండి ఆ మొక్కలు లతలూ అవీ చిగురించాయంటే యీ చేతుల్తో నీళ్ళు మోసి మోసి మా యావిడ—'

'పి. యే. ఎవరూ? నేనే పి. యేకు చెప్పలేదే-మిమ్మల్నిందులో ఎవరుండమన్నారు?'

మనిషి యింకా గర్జించటం మానలేదు.

'మీ వస్తువులూ సామానులూ అన్నీ సరిగా వున్నాయో లేవో చూసుకున్నాకే మమ్మల్నిక్కడ నుంచి పొమ్మనండి. మేం మీ యిల్లు జాగ్రత్తకోసం యిందులో వున్నామని నేను నొక్కి చెబుతున్నాను. మీకు మరోలాతోస్తే మీరు పోలీసులకు కబురు చెయ్యొచ్చు!'

ఈలోగా మా యావిడ గరిట చేత్తో పుచ్చుకుని రంగస్థలం మీదకు వచ్చింది. నేను సంతోషం కనబరుస్తూ 'సుబ్బరామన్‌గారు వచ్చారే-చప్పున కాఫీలు చేసిపెట్టు. అమ్మా యిక మీరు మీ యింట్లోకి వెళ్లండి. ఎప్పుడు యీ బాధ్యత నాతలమీదనుంచి తప్పుతుందా అని దేవుళ్లకు మొక్కుతున్నాను. మీ వస్తువులన్నీ సరిగా వున్నాయో లేవో ముందు చూసుకుని మాకు సెలవిప్పించండి.' అని మాబలగం యావత్తూ తలొకవస్తువూపట్టుకుని శ్రీవారి సామాన్ని బంగళా అంతర్భాగంలోకి చేర్చాను. సుబ్బరామన్‌గారు చిరాకుగానే వున్నారు. కాఫీలు పడ్డాక ఆయన మళ్ళీ చిరాగ్గా 'మీకు తాళాలు ఎవరిచ్చారు?' అన్నారు.

'మీ. పి. ఏ.'

'నా పి. ఏ ఎవరు? నేను నా ఫ్లాను కిచ్చానే—'

'మీ ఫ్లాన్ పి. ఏ. గారి కిచ్చివుండొచ్చు'

'డామిట్—నేనే వయ్యా పి. ఏ ను. నా ఫ్లాను కేశవరావనే కుర్రాడి కిచ్చాను.'

'కేశవరావు ఫ్లానా...' నాకు షాకు తగిలి నట్లయింది. 'తాను పి. ఏ. నని ఏడువందలు జీతమని నాతో చెప్పాడు?'

'వెధవ—'

సుబ్బరామన్‌గారు సోఫాలో ఉండలు చుట్టుకు పోయారు నవ్వు ఆపుకోలేక. ఆయన తన కుటుంబంలో అందర్నీ పేరు పేరు వరసన్నా పిలిచి యీ సంగతి చెప్పి వాళ్లందర్నీ నవ్వించారు.

నేను కొయ్యబారిపోయాను. మా ఆవిడ ముఖాన కత్తివేటుకు నెత్తురు చుక్క లేదు.

సుబ్బరామన్‌గారికి నా కథంతా పూసగ్రుచ్చినట్లు చెప్పాను. కేశవరావు నా దగ్గర యేమీ డబ్బు కూడా తీసుకోలేదని కేవలం 'ఇల్లు జాగ్రత్త' గా

చూడమని మాత్రం చెప్పాడని అందుచేత అతిథేమీ చెయ్యొద్దని నేను తిరిగి రేపు సత్రవుకో మకాం యెత్తేస్తా నని సవినయంగా చెప్పాను.

సుబ్బరామన్‌గారు ఫోను రింగుచేసి ముందర కేశవ విషయం అడిగారు. తరువాత యేమి విన్నారో, నన్ను మాత్రం కేశవ యిల్లు చూసి రమ్మన్నారు. నేను బయల్దేరుతూంటే మా ఆవిడ కళ్లనీళ్లు పెట్టుకుంటూ 'ఇదంతా యేమిటండీ?' అని దారికడ్డంవచ్చి నిల్చొంది. 'జీవితం' అని గబగబా రోడ్డుమీద కొచ్చాను. బస్సులో సీటు దొరికేసరికి ఆలస్యమయింది. నేను వెళ్లేసరికి మేడ మెట్లవద్ద పోలీసులు వున్నారు. జనం గుంపు మాత్రం క్రింద ప్రోగయింది. నన్ను సుబ్బరామన్‌గారు పంపించారనీ పైకి వెళ్లనిమ్మనీ చెప్పాను. నేను మీదకు చేరేసరికి చూసిన దృశ్యం తాలూకు సందర్భం యిది—

ఆ పంజాబీ అమ్మాయి నన్ను చూసింది. కళ్లు ఎర్రగా వాచి వున్నాయి. ఏడుస్తోంది. గదిలో సామానులన్నీ చిందరవందరగా పడేసి వున్నాయి. పోలీసు సిబ్బంది సిగరెట్లు కాలుస్తూ తీరిగ్గా మాట్లాడుకుంటున్నారు.

'కేశవా' అన్నాను గొంతెత్తి.

చిన్నప్పుడు నేను యిట్లాగే మందలించేవాడిని వాడు యింట్లో తగూలాడేసి వచ్చినపుడు.

—వాడి చేతికి బేడీలు వేసివున్నాయి.

నన్ను దగ్గరసా రమ్మని సంజ్ఞచేశాడు. వెళ్లాను.

'ఒక సిగరెట్టు యివ్వండి. మాస్టారూ— యిప్పుడు చేతుల్లేవు.'

సిగరెట్టు అంటించి యిచ్చాను నోటి దగ్గరకు.

'జైల్లో బీడీ ముక్కలన్నా దొరకవు.'

'ఏమిటిదంతా-ఏం చేశావు?'

'నన్నడక్కండి.'

'నాయనా-యిదంతా నా కోసమేనా?'

నాకు కళ్లల్లో కృతజ్ఞతతో నీళ్ళు తిరుగుతున్నాయి. చేరుమాలుతో వొత్తుకుంటున్నాను.

'సుబ్బరామన్‌గారు చాలా మంచివారు. నన్ను కన్నకొడుకులా చూసేవారు. ఆయన యిల్లుజాగ్రత్తగా వప్పగించేశాక మీ రిందులోకి వచ్చి వుండండి. ఈ సామాను అంతా యిక మీది. ఇందులో పూచిక పుల్ల యెవర్దీ లేదు. నిన్న మీ మరదలు కోసం చోళీ గుడ్డ పిల్లలకు పిప్పరమెంట్లు తెచ్చాను. యీ పోలీసులు చిందర వందర చేసేశారు. ఎక్కడో వుంటాయి. అవి వాళ్లకివ్వండి. ఇల్లు జాగ్రత్త!'

'ఇవేం మాటలు నాయనా—'

నా గుండె తరుక్కుపోతోంది. పంజాబీ పిల్లను చూపించి 'ఇది నే నేమో స్వర్గాలు వొరగపెడతా ననుకుంది. నన్ను మర్చిపొమ్మని పెళ్లాడి సుఖపడమని మీరు చెప్పాలి తర్వాత! పోలీసులు నాతో కొంతసేపు మాట్లాడారు. కేశవవాళ్లకు ఆ యిల్లు నాకు వప్పగించమని చెప్పాడు. వాళ్ళు అతణ్ణి వానులోకి తీసుకుపోతూంటే నేనువెళ్లి 'కేశవా' అని గట్టిగా కావలించుకున్నాను. పోలీసులు విసురుగా లాగి త్రోసేశారు నన్ను. ఆ పంజాబీ పిల్లపట్టుకుంది. ఇద్దరం మెట్లమీద కూర్చుని కాస్సేపు యేడ్చాం. ఇంటికి కాపలా వున్న పోలీసులు మధ్యాహ్నానికి తాళాలు లిస్టులు నాకు వప్పగించి సంతకాలు తీసుకున్నారు.

సుబ్బరామన్‌గారు తర్వాత అంతా చెప్పారు. విమానాల్లో కొన్నాళ్లనుంచి యితర దేశాలనుంచి దొంగతనంగా వస్తువులు వెండి బంగారం నల్లమందు కొనితేబడుతూన్నదట. దానికి సంబంధించిన కూటానికి చెందిన ప్రముఖ వ్యక్తి 'కేశవ' అని కస్టమ్స్ శాఖ పట్టుకున్నారని. ఆయన కూడా 'కేశవ' నిజాయితీ పరుడే కాని-భారీ యెత్తున డబ్బు సంపాయించే వుద్యమంలో చేరటం బహుశా దారిద్ర్యంవల్ల కావచ్చునని తేల్చారు.

మేం యిప్పుడు కేశవ గదిలో మీదవ మేడమీద వుంటున్నాం. మా బావమరిదికి సుబ్బరామన్‌గారు వుద్యోగం వేయించారు. అన్నట్లు చెప్పటం మరిచాను. 'యీ యింటికి కేశవ మూడేళ్ళ డబ్బు కట్టి కంట్రాక్టు రాయించుకున్నాడుట. అందుచేత మాకే పూచీ లేదు. మా మరదలు సంగతి అడుగుతున్నారా? చెప్పను. మా ఆవిడ అంటుంది గదా 'ఇంకా నయం వాడి మాటలు నమ్మి దీని గొంతుక కోశాం గాదు' అని.

ఆ పంజాబీఅమ్మాయి ఒక రోజు బజార్లో కనిపించి చేతివేళ్ళు నొప్పి లెడుతున్నాయని తన చేతుల్ని నాకు చూపించి మాటల సందర్భంలో— 'ఏదన్నా కథ వ్రాసి పెట్టండీ' మా మీద అని అడిగింది. ఒక రోజు సినీమాహాల్లో కనిపించింది. ముందు 'రో' లో. భుజంమీద తట్టాను. వెనక్కు తిరిగి చూసింది. 'ఎల్లా వున్నావ్?' కాస్త నవ్వింది.

ఈలోగా తెరమీద బొమ్మలాడ్డం ప్రారంభమయింది.

కవల జీవితములలోని వ్యత్యాసములు

శ్రీ రాళ్లపల్లి గోపాలకృష్ణమాచార్యులు

కవల జీవితములు అతివిచిత్రములైనవి. జాతకశాస్త్ర దృష్టితో వానిని విమర్శించుట విద్యార్థులకు ఎంతో ప్రయోజనకారి. ఇంచుమించుగా, ఒకే గడియలో జనించిన కవలలో కొందరి జీవితములు మాత్రము గొప్ప వ్యత్యాసముతో కానవచ్చుచుండుట సామాన్యానుభవములోనిది. స్వభావము, విద్య, వృత్తి, ఆర్జనము, వైవాహిక జీవితము, అంతస్తు, ఆయుస్సు మున్నగు విషయములలో ఒకరి జీవితముతో మరియొకరి జీవితమునకు ఏ మాత్రపు పోలికఅయినా చూపట్టని కవలున్నారు. జన్మకాలములో వ్యత్యాస మతిస్వల్పముగుటచే, అప్పటి గ్రహస్థితి ఇరువురి జాతకములలో సమానముగా నుండునను కారణమున, జాతక శాస్త్రము చెప్పు ఫలములకు వాస్తవముగా విలువ లేదని పూర్వపక్షము చేయ పూనుకొను బుద్ధిమంతులకు ఇట్టి కవల జీవితములు గొప్ప ఆధారముగా ఏర్పడుచున్నవి. కాని, జ్యోతిశ్శాస్త్ర సూత్రములను ఓపికతో ఉపయోగించి సక్రమముగా పరిశీలించు సత్య జిజ్ఞాసువులకు కవల జీవితములలోని వ్యత్యాసములకు కారణము వారి జన్మకాలములలోగల స్వల్ప భేదమేయని స్పష్టముగా తెలియగలదు. అయినా, కేవల రాశి కుండలులతోనే సర్వమూ సాధించవచ్చునని సంప్రదాయమే జ్యోతిశ్శాస్త్ర పారసర్వస్వ మనుకొని విమర్శించుటకు పూనుకొనెడి మేధావులను తృప్తిపరచుట బ్రహ్మతరము కాదు. పటకారుతో పచ్చపూసను పట్టగోరు మహనీయుల నేమనవచ్చును?

కవలలో సాధారణముగా, రెండు తరగతులవారు కలరు; ఏకజరాయుజులు (monoval) భిన్నజరాయుజులు (bioval) అని. ఒకటే రక్తాండములో రెండు శుక్రకణములచే ప్రత్యేకాధానము జరుగు కారణమున జనించువారు ఏకజరాయుజులు. ఇట్టి శిశువు లిరువురు ఒకటే మావిలో పెరుగుదురు. భిన్న రక్తాండములలో భిన్న శుక్రకణములచే ఆధానము జరిగినప్పుడు జనించువారు భిన్నజరాయుజులు. వీరు వేరువేరు మావులలో పెరుగుదురు. ఏకజరాయుజులగు కవలు ఆకారములలో, అభిరుచులలో, జీవితానుభవములలో, సామాన్యముగా ఒకరి నొకరు పోలియుండగలరు. వివాహాదులుకాని, అనారోగ్యాదులుకాని ఇంచుమించుగా, ఒకే కాలములోనే వారికి జరుగుచుండును. భిన్నజరాయుజుల జీవితానుభవములలో ఇట్టి ధర్మము చూపట్టదు. ఆకారములలో ఏవో కొంత పోలియుండినా, జీవిత యాత్రలో ఎవరి మార్గము వారిదే. అగుటచే ప్రపంచమున భిన్న జీవితము లనుభవించు కవలు భిన్నజరాయుజులుగా నుందురనుట.

ఆధానకాలమును గురించి సామాన్యముగా వాడుకలోనున్న అభిప్రాయములో ఒక పొరబాటు కలదు. నిషేకక్షణమే ఆధానకాలమను అభిప్రాయమున్నది. నిషేకము జరిగిన వెంటనే ఆధానము జరుగవలెనను నియమము లేదనియు, అనేక సందర్భములలో ఈ రెండింటికి కొన్ని నిమిషములో గంటలో కడకు ఒకటి రెండు దినములో అంతరము సంభవించవచ్చుననియు, పరిశోధకులగు తజ్జ్ఞులు నిర్ధరించియున్నారు. అగుటంబట్టి, భిన్నజరాయుజులగు కవల విషయమున ఆధానకార్యములు రెండును ఏకకాలములోనే జరిగియుండ నవసరము లేదని సులభముగా గ్రహించగలము. అట్టి భిన్నకాలములను సాధించుట సాధ్యమైనచో, అప్పటి గ్రహస్థితి ననుసరించి వారి జీవితానుభవములలో వ్యత్యాసము చూపట్టుటలో ఆశ్చర్యము ఉండెదుకదా?

అననుభూత శేషములగు ఉత్కట కాంక్షలు పూర్వ జన్మావసానమున మానసికముగా నిలిచి, కరుడుకట్టి, ప్రారబ్ధకర్మగా ఏర్పడి తదనుభవమునకై ఈ జన్మమునకు కారణముగా పరిణమించునని తద్జ్ఞులు చెప్పుదురు. అనగా, అట్టి కాంక్షా శేషములను అనుభవించుటకొరకే జీవుడు పునర్జన్మమును స్వీకరించుననుట. అట్టి జన్మస్వీకారమునకు ఆరంభక్షణమే ఆధానకాలము. ఆక్షణమున ఖగోళమందలి గ్రహస్థితి ఆజీవుని

ఆశలు, ఆదర్శములు ఎట్టివో, తెలుపగలదనియు, అట్టి ఆశలు, ఆదర్శములు కలజీవుడు ఈ భౌతిక ప్రపంచమున ఈజన్మములో ఎట్టి పరిస్థితులలో, ఏ సౌకర్యాసౌకర్యములతో వ్యవహరించ వలసియుండునో, వాని జన్మకాలమందలి గ్రహస్థితి చూపునని యు, జ్యోతిశ్శాస్త్రవేత్తల మతము.

కాని, ఈకర్మసిద్ధాంత మతిగహనమైనది.

"గహనా కర్మణోగతిః" అని శ్రీకృష్ణభగవానుడే ఆనతిచ్చెను.

ఇది చాల చిక్కు వ్యవహారము. ఇట్టి కాలములోనే ఆధానము జరుగవలయునని నిశ్చయించినదెవరు? జీవుడా, ఈశ్వరుడా? ఈశ్వరుడైనచో, ఏ కారణమున? జీవుడే అయినచో, తన కాంక్షలకు సౌకర్యములు చూపుకాలమునే నిర్ణయించుకొనవచ్చునుకదా? కొన్ని సందర్భములలో అసౌకర్యములు మాత్రమేకాక, దుష్ఫలములు సైతము సంభవించుచున్నవే, వానికేమి కారణము? కాంక్షాలేశములలో దుష్ఫలమును కోరునట్టివి యుండుట సాధ్యమా? ఇత్యాది ప్రశ్నలు పరశ్శతము బయలుదేరుచున్నవి. వీనికి సమాధానము జ్యోతిశ్శాస్త్రముద్వారా లభించుట అసాధ్యము తార్కికులకో, తత్త్వశాస్త్ర వేత్తలకో, వీనిని వదలుకొందము వ్యక్తి జీవితమునకు ఆధాన కాలిక గ్రహాదులతో సంబంధమున్నదనుట మాత్రమే మన కిచటచాలును.

కాని, ఈ ఆధానక్షణమును ప్రత్యక్షముగా కనుగొనుట కానిపని. దీనికి ఉపాయాంతరము కావలసియున్నది. ప్రాచీనులు దానినిట్లు కనుగొనియున్నారు.

పూర్వ జన్మమందలి కాంక్షాశేషములే మన ప్రారబ్ధకర్మకదా? ఈ కర్మ (కాంక్ష) మానసికమయినది. దీనిని సూచింపగల గ్రహము మనఃకారకుడు చంద్రుడు. సృష్టిలో చంద్రునికి మనస్సుతోటి సంబంధమును వేదమే ప్రతిపాదించినది "చంద్రమా మనసోజాతః" అని.

కనుక, ఆధానకాల చంద్రస్థితి ఈప్రారబ్ధమును గురించి సూచన లీయగలుగుటలో అసంభవము లేదు. ఆ చంద్రుడు సూచించు ప్రారబ్ధమును అనుభవించు కొరకే జీవుడు ప్రకృతి నాశ్రయించుట. అనగా భౌతికప్రపంచమున ఉదయమగుట. ఆక్షణమున పూర్వదిక్కున ఉదయించు భచక్రభాగ (అనగా లగ్నము) అట్టి చంద్రునితో సంపాదించుకొన్న సంబంధమే కాలక్రమమున జన్మకారణముగా, ఏర్పడగలదు. గర్భము, సాధారణముగా, పది చాంద్రమాసములు పెరిగిన తరువాత ఏ దినమున ఆధానకాల చంద్రలగ్నములకు పరివర్తనము కలుగునో, అప్పుడు జననము కలుగునని శాస్త్రవేత్తలు కనుగొన్నారు. అనగా ఆధాన క్షణమందలి హారిజములో చంద్రుడు చరించునాడు, ఆధాన చంద్రస్థానము హారిజములో నున్నప్పుడే, జననము సంభవముగుననుట సారాంశము. జీవుని మనోమయ సూక్ష్మదేహమునకు భౌతిక స్థూలదేహమునకు గల పరస్పర సంబంధ మిదియని ప్రాచీనుల నిర్ణయము

"యథాచంద్ర స్తథాలగ్నం,
యథాలగ్నం తథా శశీ"

అనుసూత్రి మీ రహస్యము నే క్లుప్తముగానిర్వచించుచున్నది.

ఈ సంప్రదాయము ననుసరించి కవలకు ఆధాన కాలములను సాధించితిమేని, అప్పటి గ్రహస్థితి వారి జీవితానుభవములలోని వ్యత్యాసమును సూచింపవలసియుండునుకదా? ఒక ఉదాహరణమును చిత్రింపుదు:

1924-వ సంవత్సరమున, అక్టోబరు నెలలో 6-వ తేదీనాడు ఉత్తర బీహారు రాష్ట్రములో (26°-42' ఉత్తరాక్షాంశ, 84°-54' పూర్వరేఖాంశ) ఇరువురు పురుషశిశువులు కవలుగా జనించిరట. వీరిలో ప్రథముడు ఆ రాత్రి 1-0 Am లో, ద్వితీయుడు 1-5 Am లో జననమైరట. అగ్రజుడు కళాశాలాపరీక్షలలో ఉన్నతస్థాయి నందుకొజాలక, ఇంటరుమీడియేటు పరీక్షతోనే వ్యాసంగమును చాలించి, పాఠశాలలో ఉపాధ్యాయవృత్తి నవలంబించి, యథాలాభ సంతుష్టుడై యున్నాడు. 1955 మే నెలలో ఇతనికి వైవాహిక జీవితము లభించినది. ఇక, అవరజుడన్ననో, మొదటి నుండి విద్యావ్యాసంగములో శ్రద్ధ చూపుచు విశ్వవిద్యాలయ పరీక్షలలో పేరుగాంచి, యం. ఏ. పట్టమునార్జించి, ఆ రాష్ట్రమందే ఒకానొక ఉత్తమ కళాశాలలోఅధ్యాపకుడుగా పనిచేయుచు అవివాహితుడుగ నేయున్నాడు. 1954 లో తనఅభిమాన శాఖలోఆచార్యస్థానమును సంపాదించి ఇతడు ప్రశంస

నీయముగా ఉద్యోగమును నిర్వహించుచున్నాడు. అచిరకాలమందే ఉన్నత విద్యా పరిశోధనముకొరకై రాజ్యాంగమువారే ఇతనిని ఖండాంతరములకు పంపు సంభవమున్నదట. మరియు, ఇతడనేక గ్రంథములు వ్రాసిప్రకటించి గ్రంథకర్తగా ప్రఖ్యాతి వాడ్జించినాడనియు, వానిలో కొన్ని బహుమతులను గడించినవనియు, తెలియుచున్నది. *

ఈ కవలు భిన్నజరాయుజులుగా నుందురని వారి జీవితానుభవముల తారతమ్యమే సూచించుచున్నవి. వీరి ఆధానకాలములను సాధింతము.

ప్రథమప్రసవము జరిగినట్లు చెప్పబడిన 1-0AM (ఇది ఇండియన్ స్టాండర్డు కాలమని ఊహింతము) కాలమునకు జన్మప్రదేశములో సాయన సింహరాశియందలి 9° వ భాగ ఉదయమగుచుండును. అప్పటికి చంద్రుడు మకరరాశిలో 28°-56'లో ఉండుట. శుక్లపక్షములో అదృశ్యార్థగోళములో చంద్రుడున్నచో, గర్భకాలము పదినక్షత్రమాసములకు (273 దినములకు, కొన్ని దినములు హెచ్చుగా నుండునను ఈపద్ధతిలోని సూత్రములలో నొకటి. అప్రాంతములో 26-12-1923 నాడు మాత్రమే చంద్రుడు జన్మలగ్నములో నుండగలుట. ఆదినమున జన్మ చంద్రస్థానము ఉదయమగు కాలములో ఒక శిశువునకు, అదేదినమందే జన్మ చంద్రస్థానము అస్తమించు కాలములో మరియొక శిశువునకు, ఆధానము జరిగియుండవలయునని తేలినది. జన్మ చంద్రుడు నిర్లింగభాగారంభములోనుండి, జన్మలగ్నము పుల్లింగ ప్రాంతమగుటచే, ప్రత్యేకాధాన కాలములకు హరిజ వ్యత్యాసము ఆవసరమైనది. గ్రంథ విస్తరణభీతిచే ఈ ప్రయోగపు గణితపద్ధతిని చాటిచూపలేను.†

దీనివలన తేలిన ఫలిత మిది:—

	మొదటి శిశువు	రెండవ శిశువు
ఆధాన దినము	26-12-1923	26-12-1923
,, కాలము	8-58'-27''AM (IST)	6-54'-15'' (IST)
,, లగ్నము	28°-58' మకరము	28°-44' కటకము
,, ఆధానచంద్రుడు	5°-24' సింహము	10°-57' సింహము
జన్మ లగ్నము	5°-24' ,,	10°-57',,
కాలము (శుద్ధము)	12-39'-59'' AM (IST)	1-6'-45'' AM(IST)

రెండవ శిశువువిషయములో ఉపదిష్టకాలము శుద్ధకాలముతో ఇంచుమించుగా సరిపోవుచున్నదని పాఠకమహాశయులు గమనించియుందురు. ప్రథమ శిశువు జన్మకాలముమాత్రము 20 నిమిషములు వెనుకకు జరిగినది. మాతృగర్భములో మరియొకశిశువు ఉన్నదని తెలిసినపుడు ఆత్రత, ఆందోళనము, మంత్రసానికిసహజము. ఆ పరిస్థితులలో మొదటి ప్రసవపుకాలమును గమనించకపోవుటయు, రెండవప్రసవము జరిగిన అనంతరము ఆందోళనము శాంతించి కాలమును గమనించిన మంత్రసాని అందాజుగా ప్రథమశిశు జననమునకు 1-0 A M అని గుండుసంఖ్య చెప్పియుండుటయు, అసంభవముకాదు. తద్జ్ఞులెవరైనా, వేరుకాలమును నిర్ణయించి సహేతుకముగా చూపువరకు దీనినే ఆధారముగా భావింతముగాక.

పైరీతిగా శుద్ధపరచిన కాలములకు సాయన స్పష్ట లగ్నకుండలులు ఈ క్రిందనున్నవి:—

భార్య 8-49
వరుణ 18-35
(వ)
X 29-54

కు 26-42
కే 20-12
సాయన
శని
యమ 13-28

కవలలో అగ్రజునిజాతకము
I 5-24
రా 20-12
ఇంద్ర 21-56
శు 29-7
చ 28-44
దాంపత్య 11-41

గు 15-14
V 1 44
శ 2-33
పుణ్య 20-54
III 1.44
రాజ్య 8.36
ర 13-14
II 3-34
బు 29-28

(*) శ్రీయుత బి. వి. రామన్ గారి సంపాదకత్వమున బెంగుళూరులో వెలువడు "అస్ట్రాలాజికల్ మ్యాగజైన్" అనబడు జ్యోతిష మాసపత్రికలో, 1956 మార్చి నెల సంచికలో 303 వ పుటలో, ప్రకటితమైన పాట్నా నగరవాసి శ్రీ కేదారనాథ ప్రసాద్ గారి లేఖనుండి పైవిషయములు కృతజ్ఞతతో స్వీకరించబడినవి.

† భచక్రమునందలి లింగవిభాగము శ్రుతిప్రోక్తమగు 28 నక్షత్రముల చక్రముపైన ఆధారపడినది.

కవల జీవితములోని వ్యత్యాసములు

వరుణ 18-35 (వ)	భార్య14-21 రాజ్య18-25	X 6-36	
శు 26-42 కే 20-12	సాయన స్పష్టకుండలి		యమ 18-28
చ 28-58 దాంపత్య 22-46	కవలలో అవరజుని జాతకము		I 10-57 రా 20-12 ఇం 20-56 వ శుక్ర 29-8
గు 15-14 V 8-3	శ 2.32 పుణ్య26-40	III 8-3 ర 13-15	II 9-30 బు 29-25

లగ్నములలో 5 భాగలవ్యత్యాసమున్నది. చంద్ర స్థానములో భేదమత్యల్పము. నవాంశ అయినా మార లేదు. ఇతర గ్రహస్థానములలో మార్పులు లేవనియే చెప్పవచ్చును. గ్రహముల భావాధిపత్యములలో, భావస్థితిలో, వ్యత్యాసమే లేదు. జీవితములలో ఏ ప్రత్యే కత చూపట్టినా, లగ్నములలోని వ్యత్యాసమే కారణము కావలసియున్నది. పెద్దవాని లగ్నము సింహ ద్రేక్కాణముకాగా, చిన్నవాని లగ్నము ధనుర్ద్రే క్కాణమయినది. సింహాధిపతి నీచ రవి; ధనుస్సున కధిపతి స్వక్షేత్రబలముకల బృహస్పతి. ఒకనిది శని త్రింశాంశ అగుచుండగా, మరియొకనిది గురు త్రింశాంశ అగును. అన్నదమ్ము లిరువురి యోగ్యతలలో, అంతస్తులో, కల తారతమ్యమునకు ఇవి ముఖ్య కారణము కానోపునుకదా?

ఇంతమాత్రమే చాలుననికాదు. ఈ క్రింది విశేషాంశములు చూడుడు.

(1) ప్రబలుడగు బృహస్పతియొక్క శుభదృష్టి రెండు లగ్నములకును కలదు. ఎగుడు దిగుడులు లేక జీవితము నెమ్మదిగా నడచుటకు సదవకాశములను ఏదిగించు యోగమిది. కాక, సత్సంతానమును, అన్న వమును, ఈ యోగము సూచింపగలదు. కాని, ఇందులో ఒక విశేషమున్నది. బృహస్పతి దృష్టికి దీప్తాంశలు 9° భాగలు-ఈ ప్రదేశములో ఆ దృష్టికి గొప్పఫల ప్రదత్వ మున్నదని తాజకసంప్రదాయము. అన్న లగ్నము ఈ హద్దునకు వెలిగా నుండుటయు, తమ్ముని లగ్నము దీప్తాంశలలోనుండి దృష్టి నభిలషించుచుండు టయు, గమనార్హములు. ఈ బృహస్పతి యందు భాగసాహితీ వైదగ్ధ్యమునకును, పాండిత్య ప్రకర్షమునకు, పేరైనది. ఈ తారతమ్యమునకు అనుభవము తగినట్లె యున్నదికదా!

(2) వ్యయభావమందలి యముని కేంద్రవేధకు లోనై నీచపడియున్న రవికి లగ్నాధిపత్యము వచ్చుట రెండు జాతకములకును సమానమే. తల్లిదండ్రుల పరిస్థితులవలన చిన్నతనమున కలిగిన తొందరలో, అసౌకర్యములో, ఇది సూచింపవచ్చును.

కాని, రాజ్యసహమమును పరికింపుడు. ప్రథముని జాతకములో క్లేశమును సూచించు భాగలో ఇది నివాస మేర్పరచుకొనుట! ఇది చాలక, యముని వేధలోనున్న నీచలగ్నాధిపతి సంయోగమునే ఇది అభిలషించుచున్నది. ద్వితీయుని జాతకములో ఈ సహమము నిలిచియున్న భాగ ప్రచండశక్తిని తెలుపునట్టిది. దీనికి ఇంద్ర, గురు, రాహువులనుండి స్నేహ దృష్టి సౌకర్యమున్నది. అన్నదమ్ముల ఉద్యోగముల లోని తారతమ్యము నిది చాటుచున్నది కదా?

(3) ఆధునిక విద్యావిషయమున పాశ్చాత్య శాస్త్రవేత్తలు తృతీయభావమును చూచుటవాడుక. మనవారు ఈ భావమును సాధారణముగా "పరాక్రమ" స్థానమందురు. విద్యావిషయమున మనప్రాచీనుల దృష్టిలో చతుర్థభావము ప్రధానమైనది. ఇచట నొక ధర్మసూక్ష్మత కలదు. మన మహర్షుల మతములో 'జ్ఞానము'ను, అనగా మోక్షజ్ఞానమును, ఇచ్చునట్టిదే విద్య. ఇతర శాస్త్రజ్ఞానమును వారు 'విజ్ఞాన' మనిరి. ప్రాపంచికముగా, ఇతరులతోడిస్పర్ధలో మనల గెలిపించునట్టి విజ్ఞానము విద్యకాదు, మరి 'పరాక్రమ' మే. ఇప్పటి కళాశాలలలో మన విద్యార్థులు అభ్యసించుచుండునది విజ్ఞానమునిచ్చు చదువు. ఉద్యోగ గౌరవములో, ధనార్జనములో, సరివారికంటే హెచ్చు స్థాయిని సంపాదించుటకై విద్యార్థులిపుడు కళాశాలల చేరుచున్నారు. సాధ్యమైనచో, "యేనకేనాప్యుపాయేన" రెండో మూడో డిగ్రీలను పేర్ల కతికించుకొనుటకే ఈ సన్నాహము. ఇట్టి విద్యకొరకు చతుర్థ భావమును గమనించుట పరిహాసభాజన మగును. తృతీయ భావమే దీనికి తగినది.

ఈ జాతకములలో తృతీయ భావమున బుధుడు ప్రబలుడై యున్నాడు. చంద్రునితో ఇతనికి హిత దృష్టి కలదు. ప్రాపంచిక విద్యావ్యాసంగమునకు ఇది చక్కని అవకాశమును సూచించును. మంచిదే. కాని, అన్న జాతకములో తృతీయభావబిందువు వేరుగా రాజ్య సహమసంయోగమునే కోరుచున్నది. తమ్ముని తృతీయభావము తొలుదొల్త లగ్నాధిపతిని చేరి, తోడనే బృహస్పతియొక్క అర్ధకోణ శుభదృష్టిని సంపాదించుకొని, తరువాతనే రాజ్య సహమమును ఎదుర్కొనగలదు. స్వల్ప విద్యతోనే అన్న వృత్తికి వెదకు కొనెను. యం. ఏ. పట్టము వచ్చిన అనంతరమే, తమ్మునకు ఉద్యోగము లభించుట. ఫలము తగినట్లే యున్నది.

(4) ప్రథమమున దశమభావము చారవశగల మేష రాశి ధనురంశలో నున్నది. చంద్రుని కేంద్రదృష్టి, శుక్రుని మిత్రదృష్టి దీనికి కలవు. పనులలో ఆత్రుత, గౌరవ, సుఖాపేక్ష, ఇవి దీని ఫలము. ద్వితీయుని దశమము 'సమయస్ఫూర్తి, కార్యశ్రద్ధ' అనుగుణములను తెలుపుభాగలో నుండుట విశేషము.

(5) కుజుడే ఈ రెండింటిలో యోగకారక గ్రహము: ఒకచోట ధర్మకర్మాధిపతి, మరియొకచోట సుఖభాగ్యాధిపతి. పుణ్యసహమమునకు నయితము ఇతడే అధికారి. పైగా, ఆకుజునితో ఇత్థశాల యోగము చేయుచున్నది సహమము. గొప్ప పట్టుదలతో పరిశ్రమ సలిపి సాధించు రాజయోగమును తెలుపగలదు. కాని, దీనిలో ఒక వైశిష్ట్యమున్నది. తమ్ముని సహమము రెండు నెలలలో యోగమును పూర్తిచేయగలదు. మరి, అన్నగారి సహమమో? అది కుజుని దృష్టిని అందుకొన గల్గుటకు పూర్వమే, ధనభావమందున్న ఇంద్రుని విషమ దృష్టిపాలగుచుండుట కాలమహిమ. కుజుని సమసప్తకములో నున్న ఇంద్రునికి శక్తికి మించిన ఆశ, ఆశకు మించిన ఆత్రము, ఆత్రముతో చిందులు త్రొక్కు ఊహలు, ఊహలతో పరుగులెత్తు ఉద్యోగ కాంక్ష, అర్జన విషయమున సహజగుణములు. విద్య కొరకు చేయు కాలయాపన ఇప్పటి కాలమున వ్యర్థమని అతనికి తోచినది. తమ్ముని జాతకములో ఇట్టి ప్రతిబంధక సామగ్రి లేక యోగము పూర్ణఫలప్రదముగా ఏర్పడినది.

"వికలితా కలితాదశహీనకః,
వికఖగోల్పజవా దశవాసమః,
ముథశిలం సకలం సఫలంతదా,
ఫలతి తద్యవనో మునిరాడ్జగా,"

[యోగసుధానిధి]

అని తాజక (యవన) సంప్రదాయ మందలి ఉపలక్షణ సూత్రము. అవకాశములు, సౌకర్యములు సమానమయినా, సాధించిన ఫలములలో గల వ్యత్యాసమును ఈ యోగము నిరూపింప గలదు.

(6) చంచల స్వభావము గల చంద్రుడు సప్తమ భావములోనుండి, సప్తమాధిపతియు, భావ సంకోచ కారియునగు శని యొక్క కేంద్ర దృష్టినే అభ్యర్థించు చున్నాడు. తగిన వయస్సులో వైవాహిక జీవితము రానీయని యోగమిది. అంతులేని సంశయములు, అనవసరపు దూరదృష్టి, అతియనిపించు సౌకర్యకాంక్ష. మున్నగు కారణములచే త్వరలో తీర్మానము రాదు, ఇది అన్నదమ్ము లిరువురికిని సమానమే.

కాని, 1955లో దేవమానదశలో అన్నకు ప్రబలదశాయోగము లేర్పడి, అతని దృక్పథమును మార్చినవి. భార్యాసహమము చలించి వరుణుని అర్ధకోణదృష్టికి రాగా, ప్రబలమయిన ఆకర్షణమునకు జాతకుడు గురి అయినాడు. చలితలగ్నమప్పుడే కళత్రాధిపతి యగు శనియొక్క అర్ధకోణ శుభ దృష్టినందుకొను చుండెను. బలకాలియగు కుజుడప్పటికి చలించి చలిత శనికి నింకుకోణ దృష్టికి వచ్చుటచే, వివాహ విషయమున శనికి సహజముగా నుండిన భావమాంద్యము కొంత పలుచబారినది. చలితచంద్రుడు చలిత రవి త్రికోణ మైత్రి నార్జించి, చలితవరుణ సంయోగము నందుకొనజాలు కాలములో అతనికి వివాహము జరిగినది.

తమ్మునికి ఇట్టి దశాసౌకర్యములు ఎదిగి వచ్చినవి కావు. కావుననే, అతనికి వివాహమువైపు దృష్టి పారలేదు. పోతే, 1964 లో చలిత పుణ్యసహమమునకు ఇంద్రునితో, చలిత బుధునికి వరుణునితో, శుభకోణ దృష్టి సౌభాగ్య మిచ్చినది. ఆ సంవత్సరమున చలిత చంద్రునికి యోగప్రదుడగు కుజుని సంయోగ మెప్పుడు లభించెనో, అప్పుడే ఇతనికి ఆచార్యపదగౌరవము వచ్చినది.

(7) గ్రంథకర్తృత్వగౌరవము వచ్చుటకు ముఖ్యముగా జాతకములో తృతీయదశమ భావములకు ఉచితమైన ప్రబల సంబంధము కావలెనట! తమ్ముని

కవల జీవితములోని వ్యత్యాసములు

జాతకములో ఈ భావములు రెండును శుక్రుని యాజమాన్యములో నున్నవి. ఈ శుక్రుడో, ధనభావములో నున్న గ్రహము. ఇతనికి లగ్నాధిపతి రవితో పరివర్తన యోగ మున్నదికదా? పైగా, మహాప్రభావముగల మఘానక్షత్రము యోగతార (Regulus) పై ఈ శుక్రు డుండుట విశేషము. అన్న జాతకములో దశమాధిపత్యము శుక్రునికి రాక, కుజునికి వచ్చినదికదా? కుజుని దృష్టి వేరు.

జాతకయోగములలోగల ఈ వ్యత్యాసము ఈ సోదరుల జీవితానుభవములలోగల తారతమ్యమును స్పష్టముగా సూచించగలదని పాఠకమహాశయులు గమనించి యుండగలరు. కాని, ఈ సోదరుల ఆధానకాల మందలి గ్రహస్థితిని పరిశీలించనిదే, ఈ విమర్శనము సమగ్రము కాజాలదు. నిర్ధరించిన ఆధానకాలములకు సాయన చక్రము లెట్లున్నవో, చూతము.

ఈ క్రింది కుంపెలి అగ్రజునిది:—

వరుణ 14-4 (వ) కే 5-20			
తాజ్య13-31	ప్రథముని ఆధానకాల చక్రము (సాయనము) I		యము 11-27
శు 29.46 I 28-46 బు 22-58 ర 3-19			చ 5-24 ఇంద్ర 20-6 (వ)
గు 6-53	శ 0 23 X 14-8 కు 14-10		పుణ్య 0-51 రా 5-20

రాజ్యభావాధిపతికుజుడు నికరముగా ఆ భావమధ్య బిందువందే మెరయుచున్నాడు కదా? పైగా వరుణునికి త్రికోణ దృష్టి సాహాయ్యమున్నది. అపార శక్తివంతమైన దశమాంగారకయోగ మిది.

"దశమేంగారకో యస్య, సజాతః కులదీపకః" అనియున్నగా, ప్రాచీనులు దీనినెంతో పొగడినారు. 'రుచక' మహాపురుష యోగమొకటి సయితము సిద్ధించినది. దీనికి. అతిశయోక్తిని వదలి చెప్పినచో, కార్యశూరత్వము, కార్య సాధనములో సాహసము, అలసత్వము నోర్వలేని ఉత్సాహము, పలువురిలో నాయకత్వము వహించు కోరిక, ఇతరులపై అధికారము నిర్వహించు నేర్పు, మున్నగు సేనాని గుణములను ప్రసాదించుయోగమిది. దశమాంగారక యోగమున్నవారు వృత్తిలేని కాలయాపనమును సహించలేరు. నిరుద్యోగుల పట్టికలో వారి పేర్లుండవు. వారి దృష్టి ఉద్యోగము పైననే కాని, దాని అంతస్తు, ఆదాయము, మున్నగు వానిపైనుండదు. సమయమునకు ఏది దొరకునో, దానిలోనే తమశక్తిని ప్రకటించుటయే వారి లక్ష్యము. లగ్నములోనున్న బుధుడు చక్కని వాగ్ధోరణితో కూడిన తెలివిని ఇయ్యగలడు. కాని, మూడింటనున్న కేతువు విద్యా విషయమున ఉన్నత స్థాయికి భంగకారి. చతుర్థ భాగ్యాధిపతియగు శుక్రుని సంయోగము నభిలషించుచుండు లగ్నము కాయక్లేశమును సహించని స్వభావము. సులభముగా జీవనము గడుపు కోరిక. విషయసుఖలాలసత్వము, వైవాహిక జీవితముపై ప్రబల కాంక్ష, మున్నగు గుణములను సూచించగలదు. రాహువుతో చేరి, బృహస్పతికి కేంద్ర వేధలోనున్న పుణ్యసహమము సహజ సిద్ధములగు శక్తి సామర్థ్యములు సక్రమవికాసము నొందుటకు పూర్వపుణ్యము తగిన సౌకర్యముల నొసగించి ఇయ్యజాలదని సూచన. దశమాధిపతి కుజుని కేంద్రవేధతో ఇంద్రుని సమసప్తక విషమదృష్టి నంగుకొన బోవుచున్న రాజ్యసహమము ఉద్యోగ సంపాదనమందలి ఆత్రము, తరువాతి ఆర్థిక క్లేశము, తెలుపగలదు.

1955 లో చలితరవి కళత్రభావమందున్న చంద్రునికి అభిముఖుడుకాగా, వైవాహిక జీవితమున ప్రవేశించి స్తిమితత్వమును సంపాదించుశ్రద్ధ జాతకునికివచ్చుట వింతకాదు. చలితచంద్రుడు ఆ సంవత్సరమున కళత్రకారకుడగు శుక్రునితో త్రికోణ దృష్టి వచ్చినపుడు (మేనెలలో) కళత్రసంపాదనము జరిగినది.

జన్మకుంపెలిలో సహా దశమాధిపత్యము కుజునికే వచ్చినదికదా? అయినా, అతనికచట గౌరవస్థానము లభించలేదు. సమాజమైన కార్యశూరత్వము, ఆత్రము, మాత్రమే మిగిలినవి. బి. ఏ, యం. ఏ, లని కాలయాపనచేయక, దొరకినంతలో ఉద్యోగము నొకదానిని సంపాదించుకొన్నాడతడు. పలువురు విద్యా

ర్థులపై అధికారము పెరపు అవకాశ మచట లభించు టచే, కుజుని అదర్శ మొకవిధముగా తృప్తినొందినది. యథాలాభ సంతుష్టి.

ఇక, అవరజుని ఆధానకుండలిని పరిశీలింపుడు :—

వరుణ 14-4 (వ) పుణ్య 5-58 కే 5-19	X 21-31		
శు 0-17	ద్వితీయుని ఆధానకాల చక్రము — (సాయనము) II		యమ 11-27 I 29-58
బు 23-25 రాజ్య 6-8 ర 3.45			చ 10-57 ఇంద్ర 20-6 (వ)
గు 6-59	శ 0-30 కు 14-26		రా 5-19

రాజ్యాధిపతి యగు కుజుడు పంచమభావములో నున్నాడిచట. ఉన్నతాశయములను తెలుపు భాగ్య(IV) భావమందలి వరుణుని త్రికోణదృష్టి ఈ కుజునిపై పూర్ణముగా నున్నదికదా? పరిశోధకవృత్తితో ఉన్నత స్థాయిలో శాస్త్రవ్యాసంగము చేసి తగిన వృత్తిని సంపాదించు విషయమున జాతకునిబుద్ధి ప్రసరించ గలదు. తృతీయ భావమునకు (ప్రాపంచిక విద్య), లాభభావమునకు (వృత్తివలని సంపాదనము) సహ బుధునికి (ఇతడు తృతీయాధిపతి) నింక కోణదృష్టి సాహాయ్య మున్నది. నిశితమయిన విజ్ఞానము, ఉద్యోగ రీత్యా ద్రవ్యార్జనము తెలుపు సన్నివేశమిది. ధనాధిపతి యగు రవి సంయోగములో నున్నది రాజ్యసహమము. శని, కుజ, వరుణ, రాహు, కేతువుల స్నేహదృష్టి సంబంధము దీనికి కలదు. ఇతర కుండలియందలి రాజ్య సహమముతో పోల్చి చూచినచో, ఇది దానికంటె ఎన్నియో రెట్లు ఉత్తమపరిస్థితులలో నున్నదని సులభ ముగా బోధపడుచున్నదికదా? కావుననే 1954 లో చలితదశమము బుధునికి కోణదృష్టికిరాగా, జాతకునికి ఉద్యోగాభివృద్ధి గౌరవము సహ లభించినవి.

పుణ్యసహమము కేతుసంయోగములోనుండి బృహస్పతియొక్క కేంద్రవేధలో నున్నదికదా? ఇతనికిమాత్రము పూర్వపుణ్యము అనుకూలించ గలదా? అని పూర్వపక్షము రావచ్చును. ఇచట పుణ్య సహమ స్థితిలో ఒక విశేషార్థ మున్నది. ఈ సహమము వక్రగామి యగు కేతువుయొక్క సంయోగమునుండి విడివడి అనగా ప్రతిబంధకసామగ్రి నతిక్రమించి, ముందుకు ప్రయాణము సాగించుచున్నదని గమనించి నచో ప్రశ్నకు ప్రత్యుత్తరము లభించును. ఇంతే కాదు. ఈ సహమమునకు అధిపతి బృహస్పతియే, దీప్తాంశలలో నిలిచి అధిపతిదృష్టినే ఈ సహమము అభిలషించుచుండుట గొప్ప విలువ గల ఇత్థిశాల యోగ మిది. కొంత ప్రయాస అయినా సత్ఫలము సిద్ధము, ఈ సౌకర్యము అన్నకుండలిలో ఎచటనున్నది?

శని శుక్రులకేంద్రదృష్టి ఇతరచక్రములకంటె దీనిలో నికరమై ప్రబలమైనది. 1955 లో ఆ చక్ర ములో వచ్చినదశాసౌకర్యములు దీనికి రాలేదు. చలిత రవి చంద్రుని సమసప్తకమునకు చాలదూరముందే నిలచి యుండెను. కనుక, వివాహప్రసక్తివచ్చినది కాదు.

ఇంతటితో చాలింతము. ఈజాతకులకు భావిఫల ములను గూర్చి ఇచట చర్చించబూనుకొనుట అప్రస్తు తము. ఇట్టి వ్యాసములలో అట్టి చర్చలు చేయుట అను చితముకూడ.

నైసర్గిక శక్తి సామర్థ్యములలో, అభిరుచులలో ఆదర్శములలో, కవలలకుగల తారతమ్యమును వారి ఆధానచక్రము లెట్లు సూచించగలవో, వానికి జన్మకుం డలియందలి గ్రహస్థితులు అనుకూల్యప్రాతికూల్యముల నెట్లు సమకూర్చునో, ఈ ఉదాహరణము స్పష్టముగా చూపుననుకొందును. కాని, ఇట్టి విమర్శన మంతయు శుద్ధ 'స్పష్టలగ్నాదులచే మాత్రమే సాధ్యమనియు, కేవల రాశికుండలులతో అసాధ్యమనియు విద్యార్థులు గుర్తించగలరు. మరియు, జన్మకాల చంద్రస్థితిలో 14 కలలు మాత్రమే వ్యత్యాసముండుటచే, 38 దినముల అంతరములో అన్నదమ్ము లిరువురికిని వింశోత్తరీదశలో దశాభుక్తులు సమానముగా నడచుచుండుటచే, జీవితము నందలి వ్యత్యాసములు దశలనుండి సాధించ బూనుట వ్యర్థప్రయాసమే అగును.

1857 భారతీయ సైనికవిప్లవం

కాలిన్ వెల్ప్

1857 మే 10వ తేది ఆదివారం; చుట్టూ అనంతమైన సంరంభంగా వున్నా, ప్రజానీకంతో తమకుగల సంబంధం యావత్తూ విచ్ఛిన్నమై వుండటం చేత, ఆ సంగతి పసిగట్టలేక, మీరట్‌లోని యూరపియనులంతా నిమ్మకునీరెత్తినట్టు మామూలుగానే వున్నారు, వారికి కనుపించిన వ్యత్యాసమల్లా ఒక్కటే. హడావిడిగా, చెకుకుకూస్తూ, చుట్టూ తిరుగుతూ వుండే బహుళసంఖ్య సేవకులు మాత్రం ఏంచేతనో పలవస్టారు. సాయంత్రం, మతగురువు రాటన్, సతీసమేతుడై చర్చికి బయలుదేరారు. శిశువులను పోషించుతూవుండే దాసి (భారతీయ స్త్రీయే) పరుగెత్తుకు వచ్చి, బయటికి బయలుదేరవద్దనీ, చాలా ప్రమాదకరమైన పరిస్థితిగా వుందనీ సిపాయిలు పోట్లాడుతున్నారనీ హెచ్చరించింది. ఆయన దాన్ని పిరికిపంద క్రింద కట్టి కాతర్ చేయకుండా బయలుదేరాడు. కాని ఎంతో దూరం పోకుండానే సంగతి సందర్భం కొంత అర్థమై భార్యాపిల్లల్ని మధ్యమార్గంలో ఒక సురక్షిత ప్రదేశాన ధ్రవపరచుకోవలసి వచ్చింది. తుపాకి కాల్పులు వినిపించాయి. విప్లవకారులను సమీకరించటానికి చెవులు గింగిర్లెత్తిపోయేలా ఈలలు వేస్తున్నారు. సాయుధులైన సైనికులు, యిటూ అటూ హడావిడిగా పరుగులు పోలుతున్నారు. నిరాయుధులై వున్నవారు కంగారెత్తి వాళ్లవంక తెల్లపోయి చూస్తున్నారు. ప్రొద్దు క్రుంకుతూ చీకటి ముసుకులు క్రమ్ముకున్న గగనపథం పైపు, దూరదూరాంతరాలలో, భయంకరంగా పొగలు లేస్తున్నాయి. భారతీయ సైనికవిప్లవం ప్రారంభమైంది.

ఒకటి రెండు గంటలలో విప్లవకారులు జైలు తలుపులను పగలగొట్టివేశారు. గతదినం సైనికాధికారుల ఉత్తరువులకు ధిక్కారం చెప్పినందుకుగాను ఖైదు చేయబడివున్న తమ సైనిక సోదరులను ఎనభైఅయిదు మందినీ విడుదల చేసుకున్నారు. ఆడా, మగా, పిల్లా పాపా విచక్షణ లేకుండా అందిన తెల్లవాణ్ణి అందినట్టు కాల్చి చంపారు. యూరపియనుల బంగళాల మీద అగ్ని కురిపించారు. చేతికందిన ఆస్తిని ఎవరికందింది వారు దోచివేశారు. ఇలా ఇక్కడి కార్యక్రమం ముగించుకుని. ఈ విప్లవసైన్యమంతా, మొగల్ సామ్రాజ్య ప్రాచీన పీఠమైన ఢిల్లీ నగరంమీదికి కదలిపోయారు. ఉట్టికి నాలుగు చేర్లూ తెగి, ఏమీ చేయలేమనే నిస్సహాయస్థితిలో కంగారుపడుతున్న మొగల్ రాజు-ఆయన యిష్టానిష్టాలతో అట్టే ప్రసక్తి లేకుండా—'నామ్‌కేవాస్తే' నాయకుడుగా కోరి తిరుగుబాటు జాతీయ సంరంభంగానూ, రాజకీయ విప్లవంగానూ రూపు రేఖలు ధరించింది.

ఇలా ఉన్నట్టుండి హఠాత్తుగా విప్లవించటం ఇది ఒక నమూనా. ఇదేపద్ధతి అనంతరదశలో, ఉత్తర హిందూస్థానం సర్వత్రా అనుసరించారు. తిరుగుబాటు చేసిన ప్రతిసైనికదళం, ఖజానాలను దోయటం, దహనకాండకూ మారణకాండకూ ఉపక్రమించటం, అనంతరం ఢిల్లీకి పురోగమించటం—ఇదీపద్ధతి.

ఆత్మవిశ్వాసం నశించిపోవటమేగాక బ్రిటిష్ వాడికి భారతదేశంలో ఇక భద్రతలేదనే ఆశంక, మనకు శాశ్వతంగా ఏర్పడిపోయింది. దశాబ్దాలు గడిచినా, అనంతరం మనవరాలు మనం కూడదీసుకోలేకపోయాం. 1957 కు పూర్వం ప్రముఖులుచేసిన అనేక హెచ్చరికలపట్ల మనం ఉదాసీనంగా వ్యవహరించాం. ఇక అట్లా ఏచిన్న విషయాన్నీ ఉపేక్షించరాదని మనకు తోచింది. భారతీయుల ఆలోచనలు ఏలావున్నా, వారిచర్య లెట్లావున్నా పట్టించుకోని

ఇది ఆంగ్లేయుడు ఆంగ్లేయపాఠకులను దృష్టిలోవుంచుకొని వ్రాసినవ్యాసం. అనేక ప్రధానవిషయాలు ఉల్లేఖింపబడివున్న కారణంగా దీన్ని భారతి పాఠకులకు అందచేస్తున్నాం. ఆ దృష్టితోనే స్వీకరించగలరని ఆశిస్తున్నాము.

అజాగ్రత్త అహంకారం పెనలిపోయినై. భారతదేశం పట్ల, భారత ప్రజలపట్ల సానుభూతిలేనివాళ్ళకు, ఉదాసీనభావంతోనూ, తూష్ణీంభావంతోనూ వుండే వాళ్ళకు అవి నశించి, వాటిస్థానంలో పెద్దగాభరా పట్టుకుంది. అమృత్ సర్ చిత్రవధలు—చిత్రవధలు కాకపోతే దాన్ని మీరేమైనా అనండి— ఆ చిత్రవధలకు కారణభూతమైన ఆనాటి మన కంగారు—అది సకారణమా అకారణమా అనేవిషయం అక్కర లేదు—ఇవి భారత సైనిక విప్లవంయొక్క ఫలితాలు. అటు, భారత స్వాతంత్ర్యోద్యమం కూడా అంతే. ఈ విప్లవకారణంగా, నూరుకళ్ళతో పరిస్థితులను గమనించుతూవుండి, అవసరమైనప్పుడు హింసా కాండను ప్రయోగించితేగాని మనం భారతదేశాన్ని పరిపాలించలేమనే అభిప్రాయం యేర్పడిపోయింది. మీదుమిక్కిలి భారతదేశాన్ని శాశ్వతంగా పరిపాలించలేమనే అనుమానంకూడా పుట్టింది.

అసలు ఇంతప్రమాదం సంభవించటానికి కారణమేమిటి? సర్ హెన్రీ మెయినీ ఇలా వ్రాశారు: 'భారతదేశపు ఆంగ్లపరిపాలన చరిత్రలో సిపాయిల తిరుగుబాటు పాశ్చాత్య దేశాలలోని సామాన్య ప్రజలందరికీఅవగతంగాని ఒకఅద్భుతసంఘటనగా కనుపించుతుంది. కొందరు అదోరకం గుడివాళ్ళుంటారు. వాళ్లకు కొన్ని రంగులే కనుపించుతాయి. మిగతా రంగులువాళ్ళకు అయోమయంగా వుంటాయి. అదే పద్ధతిలో కళ్ళు ఆ సంఘటనను అవగతం చేసుకోలేకుండా వున్నారు. చరిత్రకారుల సంగతికూడా అంతే. ఈ సంఘటన జరగటానికి కారణమేమిటయ్యా అంటే ఏదో అభూతకల్పనతో ఊహాగానం చేస్తున్నారు. దేశవ్యాప్తంగా ఇంతటి ప్రజావిప్లవం చెలరేగటానికి 'కొవ్వుపూసిన తూటాలు' కారణమంటే నమ్మటమేలా?" పై వాక్యాలు వ్రాసిన మెయినీ అజ్ఞాని కాదు. భారతదేశం సంగతి అతనికి బాగా తెలుసు. అతను చెప్పేదాంట్లో చాలా అర్థముంది. ప్రాచ్యదేశాల విషయంలో మనం సమస్తం తెలిసిన సర్వజ్ఞులంగా నటించి లాభంలేదు. మనకు తెలియని, తెలుసుకోలేని విషయాలు అనేకం. తూటాలవిషయం అటుంచి, సిపాయిల తిరుగుబాటుకు సంబంధించినవి మన కార్యకారణ విజ్ఞానంతో నిరూపించటానికి వీలులేనివి వింతవిషయాలు కావలసినన్ని. ఉదాహరణకు విద్యుత్తువల్లే కేవలం కొన్ని రోజుల అవధిలో, విప్లవవార్త దేశం నలుమూలలకూ ఎలా వ్యాపించింది? గ్రామంనించి గ్రామానికి వాయు వేగమనోవేగాలతో సరఫరా చేయబడిన ప్రళయ చిహ్నాలయిన 'చపాతీల' విషయం యేమిటి? మన కెవరికైనా యీ నాటికైనా బోధపడిందా? వాటి రహస్యమేమిటో ఆసరఫరాచేసిన వాళ్ళకే పూర్తిగా అర్థంకాలేదు. తూటాలకు సంబంధించిన సంఘర్షణ చిన్ని నిప్పు రవ్వలాంటిది. ఈ చిన్ని సంఘటన ఇంతటి మహా విప్లవానికి కారణమనటం హాస్యాస్పదం. అగ్నిస్పర్శకోసం ఎదురు చూస్తున్న ప్రేలుడు పదార్థం అప్పటికే అనంతంగా గుట్టలుబడివుంది. తూటాల సంఘటన కేవలం అగ్నిస్పర్శ. ఆ పుకారు వ్యాపించకుండా అరికట్టటానికి—నిజానికి అందులో సత్యం ఎంతో లేకపోయినా—మనం అశక్తులమయాం. దీనివల్ల ఒకటి స్పష్టంగా తేలిపోతోంది. దేశీయులైన సిపాయిలకు పై అధికారులతోగల సన్నిహితత్వం అప్పటికే నశించిపోయింది. వారి ఉదారబుద్ధియందుగల విశ్వాసంకూడా హరించిపోయింది. ఆ చిన్న చిచ్చు వంగసైన్యపు అవధులతో ఆగకుండా, దూరదూరాంతరాలకు వ్యాపించి జాతీయ విప్లవ స్వరూపం దాల్చిందంటే దీనికంతకీ కొవ్వుతూటాలు కారణమని సమాధానం చెప్పుకోజూస్తే హాస్యాస్పదంగా వుంటుంది.

నిజానికి, సంగతేమిటంటే, భారతదేశపు పరిస్థితులలో మనం సహజంగా ఇమిడిపోలేకపోయాం. భారతీయుల సుఖదుఃఖాలు పంచుకుని కలసి మెలసి వ్యవహరించలేకపోయాం. కేవలం మనం అక్కడ ఏదో కొంత పని చేస్తున్నాం. ఆపనిచేయటంకూడా, దేశీయులలో వాళ్ళ అంతస్తులో వాళ్ళతో కలిసి వాళ్ళతోపాటు పనిచేయటం కాదు. మనం వాళ్ళ నెత్తిమీదుగా పోవటానికి ప్రయత్నించాం. మన నిర్ణయాలను వాళ్ల నెత్తినవేసి రుద్దటానికి ప్రయత్నించాము.

18 వ శతాబ్దము, 19 వ శతాబ్ది తొలిదినాలనాటి ఆంగ్లేయులకు, తరువాతివారికి ఒక తేడా వుంది. ఆ మొదటితరంవాళ్ళు భారతదేశంవున్న దుస్థితి చూచి 'షాక్' తినేవాళ్ళు కారు. * అవినీతి, కశ్మలం ఎంత

---

* హెచ్. యస్. బ్రెయిల్స్‌ఫర్డుగారన్నట్లు ఒకసారి: 'విక్టోరియారోజులనాటి పరిపాలకులు, దక్షిణ భారత పరిస్థితులను అవగతం చేసుకోగలగటానికి, ముందు ఒక సంవత్సరంపాటు ఇటలీలో గడిపి వచ్చితే బాగుండేది' అన్నాడు.

కనిపించినా అది మరేమంత ఎబ్బెట్టుగా వాళ్ళకు తోచేదికాదు. అలా తోచటానికి ఆస్కారంకూడా లేదు. ఇక్కడ ఇంటిదగ్గిర ఇంగ్లండులోకూడా యివి రెండూ పుష్కలంగా వుండేవే గనుక అలవాటే. భారతీయుల సాంకేతిక పరిజ్ఞానం, హీనస్థితిలో వున్నదని వాళ్ళని ఏవగించుకునేవాళ్ళుకారు. ఇక్కడ ఇంటికాడ తమస్థితి ఇంచుమించు అదేస్థాయిలో వుండేదిగదా! భారతదేశంలో తన కళ్ళెదుట కనుపించుచూ వుండే ధనం, దర్జా, భారతీయ ప్రాచీన నాగరికతా వైభవం ఇదంతా చూచి విభ్రాంతుడై ఆదేశానికి రావటంతో తానుకూడా అలాంటి గొప్పవాడినైనానని సగర్వంగా చాటుకునేవాడు.

కాని 19 వ శతాబ్దిలో తయారైన ఆంగ్లేయుడు అలాంటివాడు కాడు. 'స్టీమ్ విజ్ఞాన వ్యవస్థ' గా మారిన ఆంగ్లేయ సంఘానికి చెందినవాడు. అహంకారి — సర్వపరిణామవాది, యితరులన్నా యితరుల అభిప్రాయాలన్నా అసహ్యం, అత్యుదురభిమానం, మొండితనం, సంఘాన్నీ ఒకే చదును చేయాలనే ఆవేశం, ఇతరులను తన ఆదర్శాల ప్రకారం నడిపించి బాగుచెయ్యాలనే పట్టి, అనుమానలేశంలేని సర్వజ్ఞతాభావం, భారతీయ భావనావిధానంపట్ల తూష్ణీభావం, — తూష్ణీభావమే కాదు — అసలు ఏమీ అర్థంచేసుకోలేని పరమ అజ్ఞానం. ఈ రెండు రకాల ఆంగ్లేయులకూ గల తారతమ్యం బాగా అవగతం కావాలంటే, జేమ్సుమిల్, మెకాలేల రచన లొకవంకా సర్ విలియం జోన్సు మొదలైనవారి రచన లొకవంకా విమర్శనదృష్టితో పరిశీలన చేయాలి. భారతీయ మతవిశ్వాసాలన్నీ అతని దృష్టిలో పరమ ఛాందసాలు; భారతీయ సాంఘిక వ్యవస్థ హాస్యాస్పదమైన ప్రహసనం. తనకు ఎదురైన ప్రతిదాన్నీ విరిగికొరగాకుండాపోయిన పాతసామాను క్రింద జమకట్టి నిరంకుశంగా గోడవతల గిరవాట్టు వేయటం అతని పని. అలా తను పారేస్తున్నవే భవిష్యత్తులో కష్టకాలం వచ్చినప్పుడు తన తలకాయ కాయటానికి ఉపకరించేవని అతనికి తోచేదికాదు. తను అజేయుణ్ణని అహంకరించేవాడు. ఏదాన్నయినా భారతీయులచేతుల్లో పెట్టి వాళ్ళచేత పాడుచేయించేకంటే, లేదా తనకు నచ్చని మరోవిధంగా చేయించేకంటే, తానే స్వయంగా నిర్వహించితే కచ్చితంగా వుంటుందని అతిగాఢ అచంచలవిశ్వాసం. భారతీయులు ఎందుకూ కొరగానివాళ్ళనేది, అతని ప్రాథమిక సిద్ధాంతం; నిరూపణతో పనిలేని పరమసత్యం. సైన్యాలను నడపటానికి అధికారిగా భారతీయుడు తగడు. తన దేశీయపాలనలో తాను పాల్గొనటానికి భారతీయునకు సమర్థత లేదు. పోనీ కనీసం యింత భూమి పుట్రా తనదిగా వుంచుకుని, దానిననుసరించివుండే సాంఘిక బాధ్యతలను భరించటానికైనా భారతీయుడు చేతగానివాడు

1817 వ సంవత్సరంలోనే సర్ థామస్ మన్రో వ్రాశాడు. "అవి (బ్రిటిష్ పరిపాలనవల్ల కలిగిన సత్ఫలితాలు) స్వాతంత్ర్యాన్నీ, జాతీయతనూ, మీదుమిక్కిలి, ఒక ప్రజను గౌరవార్హులుగా పరిగణించటానికి యేయే యోగ్యతలున్నాయో వాటినన్నిటినీ, త్యాగంచేసి, తత్ఫలితంగా కొనుక్కున్నవి. అందుచేత ఆయుధ బలంతో బ్రిటన్ భారతదేశాన్ని ఆక్రమించటమంటే ఒకజాతిని జాతిని మొత్తంగా నిర్వీర్యులను చేసివేయటం తప్ప మరోటికాదు. ఎవ్వడు దండయాత్రచేసి యే దేశాన్ని ఆక్రమించి తన ప్రభుత్వాన్ని నెలకొల్పినా ఆ ప్రభుత్వంలో, దేశీయులకు భాగ్యత లేకుండా పోవటమంటూ వుండదు. ఈ వైచిత్రి యీ ఒక్క బ్రిటిష్ ఇండియా పరిపాలనలో చూస్తున్నాము"—మరోసంవత్సరం అనంతరం మళ్లా ఇలా వ్రాశాడు: "విదేశీ దండయాత్రికులు, దేశీయులను హింసించటంవున్నది. చాలా క్రూరంగా హింసించటంకూడావుంది. కాని మనకుమల్లే ఇలా ఏహ్యభావంతో నీచులుగా పరిగణించి వ్యవహరించినవారెవరూ లేరు. జాతిని జాతిని యావత్తూ 'నమ్మకద్రోహులు' క్రింద ముద్రవేసి—తప్పనిసరి వాళ్లులేంది మనకి గడవనిచోట తప్ప—వాళ్ళకెట్టి ఉద్యోగావకాశాలూ లేకుండాచేశాం; ఎలాటి విదేశీ పరిపాలకుడైనా ఇలా ఎవ్వడూ చెయ్యలేదు. దురదృష్టవశాత్తూ మన అధికారంక్రిందికి వచ్చిన ఒక పెద్దజాతి సౌశీల్యాన్ని ఇలా అవమానపరచటం, ఇది ఉదారత లేకపోవటమే కాదు, రాజకీయ పరిజ్ఞా లేకపోవటం." సర్ థామస్ ఘోష బధిర శంఖారావమైంది. అనంతరం పరిక్రమించిన నాల్గువశాబ్దాలలో ఏ దుర్గుణాలు అంతర్థానం కావాలని ఆ పెద్దమనిషిగోల చేసాడో, అవి ఎంతో పెరిగినై. ఆ కార్యక్రమానికంతటికీ దోహదం చేసినవాళ్ళు, డల్హౌసీ ప్రభువు, జాన్‌లారెన్సులాంటి మతోద్ధారకులు — వాళ్ళిద్దరూ చాలా దొడ్డవాళ్ళు; భారతదేశం "కొరకు" చాలా

చేశాడు; కాని, భారతదేశం"తో" కలసి ఏమీ చేయలేదు. అందుచేతనే వాళ్ళు చేసిందంతా శూన్యగర్భం రమై పోయింది. సర్ జాన్ కేయీ * డల్హౌసీ పాత్రను చిత్రించాడు. ఆ చిత్రణ మొత్తం ఆవర్గానికంతకూ ప్రతిబింబంగా వుంది.

"అతనికి వాళ్లను గురించి (భారతీయులను గురించి) ఒకే ఒక అభిప్రాయం: 'వాళ్లు తరతరాలుగా పాలక జాతుల నిరంకుశత్వానికి అలవాటుపడ్డవాళ్ళు" వాళ్ళ ప్రాచీన సంప్రదాయాలంటే వాళ్ళు ఎలా ప్రాణాలు విడవటానికి సిద్ధంగావుంటారో అతను అర్థం చేసుకోలేక పోయాడు. వాళ్లి ప్రాచీన రాజవంశాలపట్ల వాళ్లకు గల గౌరవ ప్రపత్తులను అతను సానుభూతితో అవగతం చేసుకోలేక పోయాడు. మన అత్యాధునాతన రాజకీయ వ్యవస్థల కంటే, ప్రజలు అవి యెంతటి లోపభూయిష్టాలుగా వున్నా—సంప్రదాయంగా వస్తున్న, సంప్రదాయ సిద్ధములైన తమ ప్రాచీన రాజకీయ పరిపాలనా వ్యవస్థల పట్లనే యెక్కువ విశ్వాసం కలిగివుంటారనే విషయాన్ని తిలకు పట్టించుకోవటానికి అతనికి తెలివి లేక పోయింది. అనాదికాలం నుంచీ ఎన్నో తరాలుగా వస్తున్న ఒక రాజవంశం వుంటుంది. ఎవడో ముక్కూ మొహం తెలియని కొత్తవాడు, నిమతిస్థుడై చేసిన ఒక అర్థంలేని శాసనంతో తన వంశాధికారం అంతచేయ బడినప్పుడు బ్రతికివున్న ఆ రాజవారసునకు ఎలా వుంటుంది? గద్దాలూ, మాన్యాలూ నెరసిన ఒక వృద్ధ వాయకుడుంటాడు. తరతరాలా అతని పెద్దలనాటి నుంచీ అనుభవిస్తూన్న కొన్ని అధికారాలూ, అవకాశాలూ మర్యాదలూ వుంటాయి. మరొకరంపు జాతి వాడు వచ్చి, హఠాత్తుగా వాటినన్నిటినీ రద్దుచేసి అవృద్ధుణ్ణి ఫకీరుగా మార్చి అవమానపరిస్తే అతని హృదయం ఎలాంటి క్రోధంతో ఘూర్ణిల్లి పోతుంది? డల్హౌసీ ఇలాంటి వాటి నన్నిటినీ అవగతం చేసుకునే తెలివి వున్న వ్యక్తి గాదు."

ఈ 'స్టీమ్ విజ్ఞాని'యైన ఆంగ్లేయుడు తొలుత భారతీయులను గురించి యేర్పరచుకున్న ఈ అభిప్రాయం, కేవలం జాతి విద్వేష కారణంగా యేర్పరచుకున్నది కాకపోవచ్చు. పరిశీలన దృష్ట్యా యేర్పరచుకున్నదే కావచ్చు. కాని మన్ని అపమార్గాన పెట్టడానికి సానుభూతి, సహృదయత లేని పరిశీలన వంటి దుష్టసారథ్యం మరొకటి వుండదు. అందుచేతనే తత్పరిశీలనా ఫలితములైన అభిప్రాయాలు జాతి విద్వేషం క్రిందనన్నా—లేదా—దానికి భిన్నమైనదిగా పోల్చుకోవటానికి వీలుచిక్కని మరొకటేదైనా అనండి—అలా పరిణామం చెంది వూరుకుంది. 1857 నాటికి భారతదేశ ప్రజలతో సగం మొగమెరికగా తయారైనాం. అధికార దురహంకారం, ప్రజలతో కలసి మెలసి తిరిగితే మన హోదాకు భంగం కలుగుతుందనే దురభిప్రాయంతో దూరంగా ముడిగట్టుకు కూర్చోటం, ఈ రకం గుణగతాలు పెంచుకు కూర్చున్నాం. మన అధికార దురహంకారం కారణంగా ఆ మహా విప్లవం చెలరేగింది 'ముడిగట్టుకు' కూర్చున్న కారణంగా, అలాంటి సంక్షోభం రాబోతున్నట్టు కూడా ముందుగా మనకు తెలిసే అవకాశం లేకుండా పోయింది.

భారతీయులు మనకు భిన్నమైన ప్రజలు. అందుచేత వాళ్లు లోతక్కువరకం. కేవలం సాంకేతిక పరిజ్ఞానంలో కాదు, నైతికంగా కూడా. ఒక్క నీతి నియమాలేవీ లేటి సర్వవిధాలా కూడా. ఇంత ఎందుకు? మనం వాళ్ల మానవత్వాన్ని సహితం ఆశంకించే వరకూ వెళ్లాం. వాళ్లను తోటి మానవులుగా పరిగణించటం మానివేశాం. సైనిక విప్లవాన్ని అణచటంలో మనం ప్రదర్శించిన ఊహాతీతమైన పశుత్వానికి ఇదికారణం. సిపాయిలు కిరాతాలు చేశారనే వార్తలు విని—అందులో వాస్తవాలు కొన్ని, గోరంతలు కొండంతలుగా పెంచబడినవి కొన్ని—మన సైన్యాలకు రేచిక్క పుట్టినమాట నిజమే. ఢిల్లీలో ఆంగ్లేయులపైన జరిగిన అత్యాచారాల వార్తలు విని నికల్సన్ ఇలా వ్రాశాడు; 'ఈ తరుణంలో వాళ్లు నా చేతికి దొరికితే, ఊహకు తోచిన చిత్రవధలన్నీ చేసి చీల్చి చెండాడి నిశ్శంకగా చేతులు కడుక్కుందును." వాళ్ళ బలాలు మన బలా

---

* నేను సర్ జాన్ కేయీ రచించిన "భారతదేశపు సిపాయిల యుద్ధం" అనే గ్రంథంమీద చాలా వరకు ఆధారపడి ఈ రచన చేశాను. సిపాయిల తిరుగుబాటులాంటి మహత్తర సంఘటన యొక్క సమగ్రమైన, విస్పష్టమైన చరిత్ర ఆ సంఘటన జరిగిన అనంతరం, ఆరు సంవత్సరాల అనతికాలంలో వెలువరించటం, సాధారణంగా సాధ్యమయ్యేపనిగాదు. కేయీ ఒక్కడే అలా సాధించారు. అందు తెలియక అతను వదలిపెట్టిన విషయాలు నాటికీ నేటికీ అలానే వుండిపోయాయి.

లకు ఎన్నో గెట్లు వున్న మాట నిజమే—36,000 బ్రిటిష్ సైన్యాలు, 257000 సిపాయిలతో తలపడవలసి వచ్చింది. సిపాయిలు కాక, రణక్షేత్రంలోకి ఉరికిన పౌర విప్లవకారుల సంఖ్య యెంతో ఆ భగవంతునికే తెలియాలి. ఆ తరుణంలో వెనకాముందు ఆలోచనలకు తావు లేదన్న మాట కూడా నిజమే. కేయీవంటి సరళ హృదయుడుకూడా ఆ పరిస్థితి విషమమైనదనే గుర్తించాడు. 'ఆ విషమ పరిస్థితి మానవుని భవిష్యత్తునంతనూ నిర్ణయించేదిగా నుండెను' అన్నాడు. కాని మనం పగ సాధించిన ఆటవిక క్రౌర్య విధానం, వాడు వీడని లేకుండా మొత్తం చేతికందిన అందరినీ హింసించటం, క్రౌర్యావేశ ప్రచోదితమైన దురహంకార ప్రవర్తనమూ—ఇవి—దెబ్బకు దెబ్బ తీయవచ్చుననే సిద్ధాంత రీత్యాగాని, భీతికారణంగా జరిగాయనిగాని, రాజ్యతంత్ర దృష్ట్యాగాని సమర్థించటానికి వీలులేదు సరికదా—ఇవి వాటికి కారణమని చెప్పటానికి కూడా ఆస్కారం కనుపించదు.

మే మాసాంతంలోగానే అంబాలా నుంచి బ్రిటిష్ పటాలాలు దిగువకు పురోగమించుతున్నప్పుడు త్రోవలో, ఢిల్లీ నుంచి పారిపోయి వచ్చిన బ్రిటిష్ కాందిశీకులకు హాని కలిగించారనే అభిప్రాయంతో గ్రామాలకు గ్రామాలే, ప్రజల నందర్నీ పట్టుకుని, నామ్‌కేవాస్తే విచారణ తంతు జరిపించి, జరిపించక, వరహాంమీద హత్యలు చేయించారు. వాళ్ళను ఉరికంబాల మీదికి ఎక్కించేముందు పైశాచికంగా అనేక చిత్రహింసలు చేశారు. జుట్లు పీకేశారు, తుపాకి సన్నీలతో కుమ్మారు. సైనికులు పట్టుకుని బలవంతాన గోమాంసం తినిపించారు. ఇదంతా జరుగుతుంటే అధికారులు పక్కను నుంచుని వినోదం చూస్తూ చిరునవ్వులు వెదజల్లారు. జూన్ నెల ప్రారంభానికి, కాశీలో, న్యాయవిచారణ పేరిట ఒక విచిత్రమైన తంతు ప్రారంభించారు. తద్వారా పసిపిల్ల బాలాదినీ ఊరకుక్కలకంటే కనాకష్టంగా ఉరికంబాల మీది కెక్కించారు. కేవలం ఆటకోటితనానికి, శైశవక్రీడగా, విప్లవ పతాకాలను పుచ్చుకుని తిరుగుతున్న చిన్న పిల్లలను ఉర్లదీశారు. ఇంతమందిని ఉరిదీయటానికి, శిక్షణ పొందిన ఘాతుకులు ఎక్కడ దొరుకుతారు. ఈ కార్యక్రమం నిర్వహించటానికి కొన్ని 'స్వచ్ఛంద దళాలు' ఏర్పడినై. ఈ ఔత్సాహిక దళాలు ఎగబడి, గ్రామీణ ప్రాంతాల నన్నిటినీ పురుగు నాకించి వదిలాయి. ఒక పెద్దమనిషి తను వందలాదిగా ఉరిదీసేశానని బడాయిలు కొట్టాడు. "కళాసౌందర్యం ఉట్టిపడేలా" చాలా చిత్రంగా ఈ కార్యక్రమాన్ని నిర్వహించాడు. పైన మామిడిచెట్లకు ఉరిత్రాళ్లు కట్టించటం, జనాన్ని ఏనుగులమీద ఎక్కించి వాళ్ళ మెడలకు ఉర్లు బిగించి ఏనుగును ముందుకు తోలెయ్యటం; అలా చచ్చినవాళ్ళ శవాలను '8' అంకెరూపంలోకి మెలికలు తిప్పేసి ముందుకు సాగటం—ఇదీ ఆ అద్భుత కళానిర్వహణ. జూన్ నెలలోనే చిన్నా పెద్దా, ఆడా మగా విచక్షణ లేకుండా అలహాబాదు ప్రజల్ని నరికివేశారు. రినాడ్ కాన్పూరుకు బయలుదేరి, మధ్యే మార్గంలో, రోడ్డు ప్రక్కను, రెండు రోజులలో, నలభైయిద్దర్ని ఉరితీశాడు. అందులో 12 మంది చేసిన మహాపాపమేమిటి అంటే, "వాళ్ళ ముఖాలు సరియైన వైపుకు తిరిగిలేవట." ఇవి సర్ విలియం రసెల్ రచించిన వాక్యాలు. రినాడ్ ఆ పురోగమనంలో, పోయినంత దూరం, గ్రామాలను దగ్ధశ్మశానాల క్రింద ఎడారిక్రిందా, దున్నా పెట్టా దిక్కు లేని బంజరుభూముల క్రిందా చెట్లకు శవాలు వ్రేలాడే పిశాచభూమిక్రిందా మార్చివేశారు.

ఈ ఉదాహరణలన్నీ యథాలాభంగా సేకరించినవే కాని పనిగట్టుకు యెత్తిచూపుతున్నవి గావు. వీటినే యే దేశీయులో చేసివుంటే, పాశవ చర్యలని వుండును. నాడు భారతదేశం దిక్కుదిక్కులా జరిగిన హింసాకాండలు పైఉదాహరణల కేమీ తీసిపోయేవి గావు. ఇవన్నీ కూడా, భారతీయులు జరిపిన మహాదురంతాలుగా పరిగణించబడిన కాన్పూర్ హత్యాకాండలకంటే ముందే జరిగాయి. అందుచేత వాటి దృష్ట్యా వీటిని సమర్థించటానికి వీల్లేదు. పైపెచ్చు మనం జరిపిన యీ అకృత్యాలే వాటిని రెచ్చగొట్టివుండవచ్చు.

ఇవన్నీ శాసనాధికారంపట్ల ప్రజలకు సహజంగా వుండే గౌరవాన్ని సడలగొట్టేవి. అందుచేత. వెంటనే అధికారాన్ని పునఃస్థాపన చేయటానికి ఉపకరించకపోగా, మరింత క్లిష్టపరిస్థితికి కారణమయ్యాయి. కొన్ని చర్యలు—రినాడ్ జరిపిన లాంటివి, మన సైనిక చర్యలు సాగటానికికూడా అవాంతరాలు కల్పించినై. మన సైన్యానికి కావలసిన సమస్తం, వార్తలు సహితం భారతీయుల సహాయంతో సరఫరా కావలసివున్నాయి. వాళ్ళనందర్నీ అలా హడలగొట్టే యెక్కడివాళ్లు

అక్కడ పరారి అయేటట్లు చేస్తే మన సైన్యంస్థితి అధోగతిగా మారింది.

ఇంకా మనవాళ్లుచేసిన ఘోరాగతాలు యినిన్ని కావు. ఢిల్లీ తిరిగి మనకు వశమైనప్పుడు మనంచేసిన దేమిటి? మొత్తంగా అందర్నీ చిత్రవధచేశాం. మన వాడు పరాయివాడు అని చూడకుండా అందర్నీ ముక్కలక్రింద నరికేశాం. ఇలువనుసరి నగరాన్ని మొత్తంగా నాచేశాం. ఇవన్నీ ఒకటే విషయాన్ని నిరూపించుతున్నాయి— భారతీయులను వ్యక్తులుగా పరిగణించటం మానేశాం. వారిలో ఎవడైనా మనకు ఒకటే. రంగునుబట్టే ఒకమందక్రింద పరిగణించాం. వారి చర్యలనుబట్టే వాడువీడని లేకుండా మొత్తం నలిపి వేయవలసిన శత్రువులుగా పరిగణించాం. ఈవివక్షణా జ్ఞానం నశించటంతో ఉభయత్రా ఈ శత్రుత్వం జాతి విద్వేషం క్రింద మారి, మనం భారతదేశంలో వున్నన్నినాళ్ళూ ఇక అది అరలేదు.

వంగదేశం ప్రధానమైన ప్రాంతం అక్కడ ఆంగ్లేయులకూ భారతీయులకు సన్నిహితత్వం వుండటం ఎంతైనా అవసరం. కాని, ఈ తిరుగుబాటుకుముందు అక్కడ భారతీయ సైన్యానికి మనకూ ఎలాంటి అంతర్యమూ లేకుండా పోయింది. కాని అంతఃపూర్వం 19 శతాబ్ది ప్రారంభంలో అలావుండేకాదు. కేయీ అన్నట్టు సైన్యం సైన్యాధికారి స్వగృహంగా వుండేది. సిపాయిలు అతనిబిడ్డలు. అతనికి బయటి వ్యాపకాలేవీ లేవు. యూరప్‌తో అతనికున్న సంబంధం బహుస్వల్పం ఆంగ్లేయ స్త్రీలంటూ వుండేవాళ్ళేకాదు. సిపాయిల కష్టసుఖాలు తను ఆలోచించేవాడు సాయంత్రంపూట భారతీయ సైనికాధికారులతో కలసి తన స్వంత బంగళాలోనే, ముచ్చటలాడుతూ వుండేవాడు; కాము కలాపాలు తీర్చుకోవాలనే కక్కుర్తిపడితే ఏ భోగం దాన్నో దెప్పించుకుని ముచ్చట తీర్చుకునేవాడు. అతడు భారతీయులకు అధికారి మాత్రమేకాదు. సగం భారతీయుడుగా మారి కలసి మెలసి బ్రతికేవాడు.

తరువాత 50 సంవత్సరాలలో పరిస్థితి యావత్తూ మారిపోయింది. కేంద్రాధికారం తీవ్రతరం చెయ్యటంతో, ఈ సైనికాధికారుల ప్రాధాన్యత తగ్గిపోయింది. సైన్యంలో, వాడి వాడి యోగ్యతలను బట్టి ఒకణ్ణి పైకి తేవటానికిగాని, ఒకణ్ణి, శిక్షించటానికిగాని అతనికున్న అధికారాలు పరిమితమైపోయాయి. సర్వాధికారిగా వున్నవాడు 'అడ్జుటెంట్ జనరల్ ఆఫీసు' పలికిన పలుకులను తప్పజెప్పే రామచిలుకక్రింద తయారైనాడు. అతని నిర్ణయాలను పైవాళ్లు కొట్టిపారేసేవాళ్లు. ఒక వెర్రికుంక క్రింద తయారుచేసి సిపాయిల ముందే అతణ్ణి గడ్డికరిపించేవాళ్లు. పైవాళ్ళ దుష్టవిధానాలనుంచి తన సైనికులను తాను రక్షించుకోలేని దుస్థితి యేర్పడింది.

ఈ కేంద్రీకృతాధికారం ఈ విప్లవాని కంతకూ ముఖ్య కారణమైనా, ప్రారంభ దశలోనే ఈ విప్లవమే ఈ కేంద్రీకరణను ధ్వంసం చేయటం అదృష్టకరమైన విషయం. తంతి తీగలను ఎక్కడికక్కడ నరికివేశారు. ఒకచోటినుంచి ఒకచోటకి వార్తలందటం అసాధ్యమయిపోయింది. రావల్‌పిండినుంచి జాన్‌లారెన్సు గవర్నర్ జనరల్ కానింగుకు జూన్ 10 వ తేదీన ఉత్తరం వ్రాశాడు. జూలై నెలాఖరుకు కూడా దానికి సమాధానం రాలేదు. ఢిల్లీ సెప్టెంబర్‌లోగాని మనకు వశంగాలేదు. కాని జూలైలోనే వశమైనట్టు పుకారులు వినవచ్చినై. అనంతరం ఏట్టివార్తలూ అందని కారణంగా గవర్నరు జనరలు సహితం ఈ పుకార్లనే పట్టుకు కూర్చున్నాడు. అధికార కేంద్రీకరణ విచ్ఛిన్నమైపోయింది గనుకనే హడ్‌సన్ నికల్‌సన్‌లాంటి వాళ్ళకు అవకాశం కలిగింది. చేతగానివాళ్లు వదిలిపెట్టేసిన అధికారాన్ని చేపట్టి వాళ్ళకు తోచిన మొండి బాణీలో వాళ్లే చేతనైనపని చేయగలిగారు. ఎడ్వర్డ్స్ ఇలా వ్రాశాడు: 'అలాంటి చావు బ్రతుకుల సంగ్రామంలోకి చొచ్చుకుపోక పోయినట్లయితే నెవిల్ బాంబర్ లేన్‌కూ, జాన్ నికల్‌సన్‌కూ బ్రిగేడియర్ జనరల్ అయ్యే అదృష్టం యెప్పుడు పట్టేది. సుసంఘటితమైన బ్రిటిష్ సైన్యం ఛిన్నాభిన్నమై పోయినప్పుడు ఈ ఇద్దరూ సాహసోపేతులై లేచారు. "తమకు అధికారంలేని కార్యకలాపాలు చేపట్టి నిర్వహించిన వ్యక్తులు భారతదేశంలో బ్రిటిష్ పరిపాలనను రక్షించారు. తెగిన తంతితీగలు వారికి అలాంటి అవకాశమిచ్చినాయి.

కేంద్రప్రభుత్వానికి పట్టిన ఈదురాళతో, తొలినాటి సైనిక జీవితం మరింత ధ్వంసమైపోయింది. యే సైనిక దళానికీ సరియైన ఆరితేరిన అధికారి లేకుండా వాళ్ళందర్నీ కేంద్రానికి లాగివేశారు. అందులో రొుతుళ్ళ ప్రతిభావంతుల్లో వాళ్లందర్నీ ఏరి ముందు లాగేశారు

పరిపాలనా శాఖలోకి అనేకమంది కావలసివచ్చారు. ఎంతమంది వచ్చినా కేంద్రానికి తీరని దాహమైపోయింది. కొత్త కొత్త ప్రాంతాలను పరిపాలించటానికి అనేకమంది అధికారులు కావలసివచ్చారు. భూములు సర్వేలు చేయించాలి, ప్రభుత్వ కార్యాలయాలను యెన్నిటినో నిర్మించవలసివుంది. కొత్త కొత్త దేశీయ సైనిక దళాలను నిర్మించాలి, ఈ కార్యక్రమాన్నంతా నిర్వహించటానికి అనేకమంది గొప్పవాళ్లు (తెల్లవాళ్లు) కావాలి. ఇవన్నీ బాగా డబ్బువచ్చే ఉద్యోగాలు, ఎదుగూ బొదుగూ లేని సైనికోద్యోగం అంటే ప్రతివాడికీ మొహం మొత్తింది. అధికారులు లేకుండా పోయిన దళాలకు అధికారులు లేకుండాపోగా మిగిలివున్నవాళ్లకుకూడా ఆ ఉద్యోగాలలో ఆసక్తి లేకుండా పోయింది. ప్రతి ఒక్కడూ తన కెప్పుడు పిలుపు వస్తుందా అని ఎదురుచూస్తూ కూర్చోవటం—రానివాడు ఆశాభంగం చెంది మూతి ముడుచుకుని కోపంగా కూర్చోటం.

ఏటన్నిటికంటే ప్రధానమైన విషయం మరొకటి. భారతదేశంలో చేరిన ఆంగ్లేయులు ఆంగ్లేయ సాంఘిక వ్యవస్థను అక్కడకూడా పెంపొందింపజేసుకోవటానికి ప్రయత్నించారు. ఇంగ్లీషు పుస్తకాలు, ఇంగ్లీషు పత్రికలు, ఇంగ్లీషు నీతినియమాలూ, అలవాట్లూ, ఇంగ్లీషు నిక్కు, ఇంగ్లీషు మర్యాదలు, అన్నిటినీ తలదన్ని ఇంగ్లీషు వస్తువులూ, వగైరా పుష్కలంగా దిగుమతి చేసుకున్నారు. వీటితో మనకూ భారతీయులకూ మధ్య అధిగమించరాని ఒక పెద్ద గోడ యేర్పడిపోయింది. ఏ సన్నిహితత్వం మన అధికారం బలవత్తరం కావటానికి కారణమైందో ఆ సన్నిహితత్వం ధ్వంసమైపోయింది. ఆఖరిగా 1857 వచ్చేసరికి, క్రోవప్రక్కన మర్రిచెట్టుక్రింద గోచిపాత పెట్టుకుని ముక్కు మూసుకున్న సన్యాసికి అర్థమైనంత మాత్రం, సేనా ముఖాన సవారీ చేస్తున్న అధికారికి తన వెనక వస్తున్న సైనికుల మనస్సుల్లో ఏ ఆలోచనలు సాగుతున్నాయో అవగతం కాకుండా పోయింది.

ఈ అజ్ఞానంయొక్క పరమావధి యేంతో, తిరుగుబాటు తరుణంలో బయటబడి పోయింది. ప్రతి సిపాయీల దళమూ తిరుగుబాటుకు సర్వ సన్నాహాలు చేసుకుని అదనుకోసం ఎదురుచూస్తోంది. ఈ స్థితిలో ప్రతి సైనికాధికారీ ఒకడి తరువాత ఒకడు, "ఏశ్వే మన సైనిక దళమా? హాఁ! మన మాటంటే అలా ప్రాణాలు ఒగ్గేస్తారు." అని మీసాలు మెలిపెట్టారు. తన సైనిక దళంమీద వేసిన అపవాదులకు ఉగ్రుడై, కల్నల్ సింసన్ 'ఇంగ్లీషుమన్' అనే పత్రికలో తన సైనికుల భక్తి ప్రపత్తులను సమర్థిస్తూ, ఆ అపనిందలపట్ల తనకు గల తీవ్రమైన అసమ్మతిని ప్రకటించుతూ ఒక వ్యాసం వ్రాశాడు. ఒకటి రెండు దినాలన్నా కాలేదు. సిపాయిలు తిరగబడి అతని క్రిందవున్న అధికారులనందర్నీ నరికివేశారు. చేతిమీద చిన్న గుండుదెబ్బతో అదృష్టవశాత్తూ తను బ్రతికి బయటపడ్డాడు.

పెషావరులోని సైనిక దళాలను నిరాయుధులను చేయటానికి ప్రయత్నాలు జరిగినప్పుడు. సేనానులంతా మొత్తంగా ప్రతిఘటించారు. తమ దళాలపట్ల తమకున్న పరమ విశ్వాసాన్ని ప్రకటించుతూ తీవ్రంగా దెబ్బలాడారు. ఒక సేనాని సామరస్యమార్గం అవలంబించాలని సలహా యిచ్చాడు. మరొకడు నిరాయుధులను చేస్తే తన సిపాయిలు తుపాకులు తీసుకుని తిరుగుబాటు చేస్తారని దబాయించాడు (ప్రభుభక్తికి విచిత్రమైన తార్కాణమే!)

ఆ సైనికులు కుట్రలో కంఠంలోతు మునిగివున్నారని నిరూపించుతూ, నికల్‌సన్ తనకు దొరికిన ఉత్తరాలు చూపించితే వాళ్లు అవితిన్నగా చూడకుండానే, మండిపడ్డారు. 55 వ దళం అధిపతి కల్నల్ స్పాటిస్‌వుడ్ తన సైన్యాన్ని నిరాయుధులను చేయబూనుకున్నప్పుడు తనంత తను తలకాయకు గురిపెట్టి కాల్చుకుని ఆత్మహత్య చేసుకున్నాడు.

38 వ రెజిమెంటును నిరాయుధులను చేస్తున్నప్పుడు ఆ సేనాని తనసైన్య ప్రభుభక్తికి కావలిస్తే తన తలకాయను హామీయిస్తానని కళ్ళనీళ్లు పెట్టుకుని యేడిచాడు. భారతదేశం సర్వత్రా ఇలాంటినాటకమే జరిగింది. ఆ అధికారులంతా అంత అంధకారంలో ఉన్నారు.

అలా సైనిక విప్లవం, పుకారులూ, గుసగుసల ద్వారా రెజిమెంటునుంచి రెజిమెంటుకు వ్యాపించింది. కేంద్రీకరణవల్లనూ, సేనానులకు సిపాయిలకూ మధ్య సన్నిహితత్వం నశించటంవల్లనూ, మితిమీరిన ఆత్మవిశ్వాసంవల్లనూ ఏర్పడిన, అవకాశంలో యేవో అదృశ్యహస్తాలు జోక్యం కల్పించుకుని ఈ విప్లవ కార్యక్రమాన్నంతా నడిపినై.

ఈ విప్లవం ఒక్క సైన్యానికే పరిమితమై వున్నదయితే, అది ఎంత హఠాత్తుగా విజృంభించినా అంత తొందరగా అణచివేయటానికి కూడా అవకాశం వుండేది. ఎక్కువ విపత్ఫలితాలు లేకుండా సద్దుకో గలిగే వాళ్ళం. కాని అది అలాంటిది కాదు. భారతీయులు దానికిగల జాతీయ స్వభావానికి ప్రాధాన్యత నిచ్చి వక్కాణించుతూ వచ్చారు. ఈ విప్లవాన్ని భారతీయులు 'భారత స్వాతంత్ర్య సమరం' అంటున్నారు. సవర్‌కర్ విఖ్యాతమైన ఒక చరిత్ర గ్రంథం రచించారు. బ్రిటిష్ ప్రభుత్వం దాన్ని బహిష్కరించింది. అందుచేత దాన్ని పారిస్‌లో ప్రచురించారు. ఈయన అభిప్రాయాన్ని ప్రతిఘటించుతూ బ్రిటిష్ రచయితలు, అది కేవలం సైనిక విప్లవమేనని వాదించుతూ కొన్ని గ్రంథాలు వ్రాశారు.

కాని వాస్తవ విషయాలు ఈ రెండు వాదాలలో దేన్నీ సమర్థించేవిగా లేవు. 1857 లో భారతదేశం ఇంకా భూస్వామిక వ్యవస్థగానే వుంది. ఆస్థితిలో 'జాతీయత'నుగురించి మాట్లాడటం హాస్యాస్పదమవుతుంది. కాని యీ సైనికకల్లోలం వెనుక, దేశవ్యాప్తంగా చెలరేగిన పౌరకల్లోలాన్ని విస్మరించి అలాంటి దేమీ లేదని కొట్టివేయటం కూడా హాస్యాస్పదమే. భారతదేశంలోని అనేక ప్రాంతాలలో మన పరిపాలన పూర్తిగా ధ్వంసమైపోయింది. మనం సాధించిన వాటినన్నిటినీ పూర్తిగా తుడిచివేశారు. సైనిక విప్లవం కాదంటే అనవచ్చు, ప్రజావిప్లవం కాదంటే అనవచ్చు, ఆ వాదాలవల్ల ప్రయోజన మేమిటి? ఇవి రెండూ కూడా ఒకదానితో ఒకటి చేతులు కలుపుతున్నా, దేనికది ప్రత్యేకమైనవే.

మన పరిపాలకులు సాధించిన మహావిజయంగా చెప్పబడుతూవుండే, వాయువ్య సరిహద్దు రాష్ట్రాలంటారే, అక్కడి ప్రజాబాహుళ్యం ఏ సిపాయిల సహాయం లేకుండా తమంతతాము తిరుగుబాటుచేశారు. కొన్ని ప్రాంతాలలో ఈ కల్లోలాన్ని అణచటానికి సిపాయిలు మనకు సాయపడ్డారు కూడా. దేశంలో, కేవలం సైనికవిప్లవంగా మాత్రమే చెలరేగిన ప్రాంతాలలో ఎక్కువ కష్టనష్టాలు లేకుండా తక్షణం చల్లారిపోవటం కూడా జరిగింది. ఒకటి రెండు రోజులు చిత్రవధలు, గృహదహనాలూ జరిపి అనంతరం ఆ సిపాయిలు ఢిల్లీకి వెళ్ళిపోయేవారు. తిరిగి మన పరిపాలనను వెంటనే స్థాపించటానికి వీలయ్యేది. "వాయువ్య సరిహద్దు రాష్ట్రాలు మనకు ఆశ లేకుండా పోయాయని" గవర్నర్ జనరల్ వ్రాసినా, "ఓ ప్రదేశం ఒకే ఒక అరాచకమైపోయిందని" హెన్రీ లారెన్సు వ్రాసినా ఆ స్థితికి కారణం కేవల సైనికుల తిరుగుబాటు మాత్రమే కాదు. కేయీ చెప్పినట్టు. అసలు వాస్తవ మేమిటంటే ఆయా ప్రాంతాలలో; ప్రతిఘటించటానికి తాహతు వున్న అన్ని వర్గాలూ మనమీదకు లేచాయి. దాంతో మన ప్రభుత్వం పేకమేడలా కూలిపోయింది. మనకు శక్తి గాని స్నేహితులు గాని లేకుండా పోయారు. ఇది ఎలా జరిగింది?

"ఆనాటి బ్రిటిష్ సామ్రాజ్యవాదంలో వుండే అవకతవక విధానమే యిందుకు కారణం. సంప్రదాయ పద్ధతిని పోయే సామ్రాజ్యవాది పద్ధతి వేరుగా వుంటుంది: అతనికి తన అధికారం సుస్థిరం కావటం ప్రధానం. ఈ దృష్టితోనే అతను సర్వాన్నీ ఆలోచించుతాడు. తనకు బలం చేకూర్చే ప్రతిదాన్నీ ప్రోత్సహించుతాడు. అలా కానివాటిని అణచివేస్తాడు. పాలిత ప్రజానీకంలో వుండే శక్తులు, వ్యవస్థలు, వాటిని గురించి ఆలోచించేటప్పుడు—వాటి కవి మంచివా చెడువా అని చూడడు. అతనికి ఉపకరించేవైతే మంచివి, వ్యతిరేకమైనవైతే చెడ్డవి. సంఘ సంస్కరణనైనా అదే దృష్టితో చూస్తాడు. నేను ఇదంతా అల్లరి పెట్టటానికి వ్రాయటంలేదు. ఏదో క్రమబద్ధమైన పరిపాలన అంటూవుండటం దానికదే ఒక పెద్దమేలు. క్రమబద్ధమైన పరిపాలన అంటూ లేనిది ఏదీ అభివృద్ధికి రాదు. ఈ రకం, కేవల సామ్రాజ్యవాది అయినవాడు, సాధారణంగా, దేశీయప్రజల జీవిత విధానంపట్ల సహనం కలిగివుంటాడు. దేశీయంగావుండే హక్కులనూ మర్యాదలనూ గౌరవించుతాడు. దేశీయులకు ప్రభుత్వంలో స్థానంయిచ్చి వారిమైత్రిని సాధించటానికి ప్రయత్నించుతాడు. ఏవి ఇబ్బందులనీ, అసమ్మతికి కారణమనీ ఇతరరకాల సామ్రాజ్యవాదులు త్రోసివేస్తారో, వాటిని ఇతడు తెలివిగా పరిశీలించి, వాటిలో బలాన్ని యివ్వగలవాటిని గ్రహించుతాడు.

19 వ శతాబ్ది బ్రిటిష్ సామ్రాజ్యవాది కేవలం ఇందుకు భిన్నమైనవాడు. తీవ్ర సామ్రాజ్యవాదం (రాడికల్ ఇంపీరియలిజం) అనే క్రొత్తరకం సామ్రా

జ్యవాదాన్ని సృష్టించాడు. దీనిలోవుండే వైరుధ్యాల సంఘర్షణనుంచే 1857 తిరుగుబాటు ప్రభవించింది. మనం భారతదేశంలో వున్నది కేవలం పరిపాలన చెయ్యటానికి మాత్రమే కాదు, దాన్ని పాతరూపురేఖలు తోచకుండా మరమ్మతు చేసెయ్యటం ప్రధానకర్తవ్యం అనేది ఈ క్రొత్త సామ్రాజ్యవాదంయొక్క ప్రధాన సూత్రం. అభివృద్ధి జరిగేటట్టు చూడటంకాదు, ఏది ఎలా తలక్రిందులైనా కేంద్రం ఈ అభివృద్ధిని కొరడా బుచ్చుకు ముందుకు తోలెయ్యాలి. ఈ వ్యవహారంలో దేశీయుల సలహా తీసుకోవటానికిగాని, వాళ్ళ అభిరుచులననుసరించి ఆలోచించటానికిగాని ఆ కార్యక్రమంలో వాళ్ళు పాల్గొనేటట్టు ప్రోత్సహించటానికిగాని "టైము" లేదు. బోలెడంత పని జరుగవలసి వుండె!

పంజాబును కలుపుకొన్నప్పుడు, పాతరకం సామ్రాజ్యవాది కావటంచేత, లారెన్సు, అక్కడి దేశీయ పాలకవర్గాలను కొంత ఉదారతతో చూశాడు. దీన్ని మిగతా వాళ్ళు చాలా విమర్శించారు. అనవసరమైన ఈ బాపతు మనుషులకు యిచ్చే గ్రాంట్లు, పెన్షన్లు వగైరా ధనంతో యితరత్రా యెంత కార్యక్రమమైనా సాధించవచ్చునన్నారు. ఇది కొంత అవకతవకైనా పలుకుబడిగల ఈ వర్గాలను పరిపాలనకు బలంగా దగ్గరకు తీసుకోవటానికి లారెన్సు కొంత అవకాశం ఇచ్చేవాడే. కాని కొత్త సామ్రాజ్యవాదులకు ఇది సనేమీ నచ్చలేదు. అవకతవకలకు అవకాశమిస్తేగాని పరిపాలించలేని పక్షంలో, అసలు పరిపాలించట మెందుకు? ఇది అంతా అల్లరికి వ్రాయటంగాదు. ఈ పరిపాలకులు పెద్ద ఆదర్శాలను పెట్టుకొని, వాటిని సాధించటానికి, సహనరహితంగా సంస్కరణలను అమలు జరపటానికి ప్రయత్నించారు. వాళ్ళకు, బీదవాళ్ళన్నా, వెనుకబడిన వాళ్ళన్నా, పీడితులన్నా, ఎంతో సానుభూతి వుంది-మనం సాంఘిక న్యాయం అంటున్నామే దాన్ని సాధించాలని వాళ్ళ తాపత్రయం. అంత చెయ్యటానికి ప్రయత్నించటంవల్ల కలిగిన ఫలితమేమిటంటే, మన అధికారం కూకటి వేళ్ళతో కూలిపోయింది. తుదకు ఏమీ చేయలేక పోయాము.

విప్లవానికి పూర్వం, ఈ క్రొత్త సామ్రాజ్య వాదం, పాతవ్యవస్థలను మార్చటంలో రెండు ముఖ్యమైన పనులు చేసింది. దేశీయసంస్థానాలు రద్దుచేసింది. దేశీయ ఉన్నత వర్గాలను నామమాత్రులుగా చేసింది. పాత తరానికి చెందిన కల్నల్ స్లీమన్ అప్పుడే గోల పెట్టాడు: "స్వదేశీ సంస్థానాలు మనకు అండ. వాటిని రూపుమాపితే మనం కేవలం దేశీయసైన్యంమీద ఆధారపడవలసివుంటుంది. ఈ సైన్యం సర్వదా మన చెప్పుచేతల్లో వుంటుందని అనుకోవటానికి వీల్లేదు' అన్నాడు స్లీమన్‌లాగానే, కలకత్తా సుప్రీం కౌన్సిలుకు చెందిన కల్నల్ లో కూడా హెచ్చరించాడు. ఈ స్వదేశీ సంస్థానాలవల్ల, అవినీతీ, అరాచకం ప్రబలటానికి ఎంత అవకాశం వున్నా, వెనుకటి హామీలు వగైరా యేవీ పాటించకుండా అవకాశం దొరికిందే చాలునని వాటిని రద్దుచేయటం ప్రమాదకరం' అన్నాడు.

డల్హౌసీ మొండిబాణీని మార్చటానికి ఈ హెచ్చరికలకు శక్తిలేకపోయింది. ఈ సంస్థానాలంటే దులిపివేయవలసిన పాతభూజులానూ, రాజకీయంగా కుళ్ళుగుంటల్లాగాను అతనికి తోచినై. పైపెచ్చు అవి ఒక బ్రిటిష్ సామ్రాజ్య ప్రాంతానికి మరొకప్రదేశానికి మధ్యలోవుండి ఏకటాకీ పరిపాలన యేర్పాటటానికి అడ్డంకుగా కనుపించాయి. అలవాటుపడ్డ నిరంకుశత్వం పోయి, మరొక విదేశీ నిరంకుశత్వం తల కెత్తుకోవటం జనానికి నచ్చదని అతని మెదడుకు తోచలేదు.

ఝాన్సీ సంస్థానాన్నిగురించి అతను ఇలా వ్రాశాడు. "ఇది మన అధికారంలోవున్న ప్రాంతాలకు మధ్య కుంపటిగావుంది. దీన్ని స్వాధీనం చేసుకుంటే బొందిల్ ఖండ్ ప్రాంతానికంతకూ సమగ్రమైన పరిపాలనను యేర్పాటు చేయటానికి వీలౌతుంది. మనకు లభించిన అనుభవాన్నిబట్టి ఝాన్సీ ప్రజలుకూడా ఇందుమూలంగా అభివృద్ధి చెందుతారని చెప్పవచ్చు."

ఈ సంస్థానాన్ని కలుపుకోవటంతో డల్హౌసీ, బలమైన ప్రభుత్వాన్ని యేర్పాటు చేయగలగటానికి మారు అస్తవ్యస్త పరిస్థితులను వ్యాపింపచేశాడు. మిగతా సంస్థానాధీశులందరికీ అశంకపుట్టింది. ఓ ప్రదేశాన్ని కలుపుకోవటంతో వారి అనుమానాలు బలపడి పోయాయి.

మన విస్తరణ దాహంలో మనకు బలమైన అండలుగా వుండదగిన అన్ని అవకాశాలనూ కూలదీసుకున్నాం. దేశంలో పలుకుబడిగల యితర ఉన్నత వర్గాలతోకూడా మనం ఇలాగే వ్యవహరించాం. వారి ప్రయోజనాలకూ మన ప్రయోజనాలకూ ఎంతో సామ్యంవుంది. అందుచేత వారు తప్పనిసరిగా మన్ని బలపరిచేవారు, ఇది గమనించకుండా వాళ్ళని రూపు

మూశాము. ప్రభుత్వాధికారాన్ని స్థాపించటానికిమూడు, వ్యవసాయక విప్లవకారుల రేంజర్లు లా పనిచేశాం.

దేశంలో మనంతప్ప, పలుకుబడిగలవాళ్లు యితరు లుండటమంటే మనకు చిరాకు పుట్టింది. డబ్బు, దర్పం అనుభవిస్తున్న ప్రతి ఒక్కడూ కేవలం అన్యాయ మార్గాన దాన్ని సంపాదించి వుంటాడని మన అభిప్రాయం. అందుచేత ఎట్టి శంకా లేకుండా, రాష్ట్రం తరువాత రాష్ట్రంగా ప్రజానీకాన్ని ఒకే మట్టానికి చదునుచేసుకు రావటానికి పూనుకున్నాం. అధికార పత్రాలు వగైరా లేకుండా ఎవరు ఏ హక్కును అనుభవిస్తున్నా దానల్లా రద్దుచేశాం. ఈ కార్యక్రమాన్ని కొనసాగించటానికి మనం రకరకాల పద్ధతులనూ అమలు జరిపాం.

'పాత కుటుంబాలను పాడు చెయ్యవచ్చునుగాని ప్రజల మనస్సుల్లోనుంచి వాటిచరిత్రను తుడిచివెయ్యలేమని బాడాన్ మేజిస్ట్రేటు విలియం ఎడ్వర్డ్సు హెచ్చరించాడు. చాలామంది ఇలాగే హెచ్చరించారు. 'ఇలాటి చర్యను కొనసాగిస్తే మన రక్షణకు మనం కేవలం బ్రిటిష్ పటాలాలమీద ఆధారపడవలసి వస్తుందని 1838 లో ఒక కలకత్తా పత్రిక హెచ్చరించింది.

ఈ హెచ్చరికలన్నీ బధిరశంఖారావమై పోయాయి. అందుచేత చిన్న సైనిక విప్లవం చెలరేగగానే మనం పెద్ద ప్రజావిప్లవాన్ని ఎదుర్కోవలసి వచ్చింది. మనం ఎవరెవరిని గౌరవంగా బ్రతకటానికి వీలులేకుండా చేశామో వాళ్ళంతా ఈ విప్లవానికి నాయకత్వం వహించి మన్ని యెదుర్కొన్నారు. మిత్రులుగా వుండవలసిన వాళ్లు శత్రువు లయ్యారు. వాళ్ళకు పోయేదేమీ లేదు. వాళ్ళని మనం అప్పటికే ఫకీరుల్ని చేశాం. బాడాన్ లో మనం తిరుగుబాటు చేయగానే అక్కడి పాత భూస్వాములు నాయకత్వంవహించి మనం నియమించిన కొత్త అధికారులను నాశనంచేసి తిరిగి తమ ఆస్తులు తాము స్వాధీనం చేసుకున్నారు. సిపాయిలంటే మామూలు ప్రజానీకానికి సహజమైన ఏహ్యభావం వుంటుంది. ఈ అకృత్యాలు మనం చెయ్యకపోతే వాళ్ళు సిపాయిలతో చేతులు కలపేవాళ్లుకారు. ఈ ప్రజానీకాన్ని తమ గుప్పెట్లలో వుంచుకోగలిగినవాళ్లే అరాచకాన్ని ప్రోత్సహించారు.

సర్ జార్జ్ ట్రేవెలియన్ ఇలా వ్రాశాడు. 'తిరుగుబాటు రేగిందని తెలియగానే అనేక శక్తులు కొన్నాళ్ళు మీదికి లేచాయి. చుట్టూవున్న [illegible]వలంతా కొన్నాళ్ళు మీదికి దూకారు. దివాలాతీసిన పాత భూస్వాములంతా రెండొందలమందీ, నాలుగొందల మంది సాయుధ జనాన్ని వెంటేసుకుని, భవానీసింగ్ 1200 తుపాకిదళంతోనూ గోదాలో దిగారు.' ఆదశలో మన అధికారం నాశన మౌతుందన్న విషయంలో ఎవ్వడికీ అనుమానం లేదు. ఏ పాత భూస్వామి అయినా అధికారం చేపట్టే స్థితి వచ్చింది.

మనం, వెధవలనీ, దివాలాకోరులనీ పేర్లుపెట్టిన వీళ్ళే మన చదునువిధానాన్ని ప్రతిఘటించుతూ. ప్రాచీన భారత సంప్రదాయ ప్రతినిధులుగా పోరాడారు. కాని ఓడిపోయారు. చావుతెంపులై బ్రిటన్ తిరిగి ఎలాగో ఒకలాగ విజయాన్ని చేపట్టగలిగింది.

కాని ఇది శాశ్వతవిజయం కాదు. సమైక్యత, సమగ్రత్వం, సమానప్రతిపత్తి వగైరా పేర్లతో అనంతరం మనం తిరిగి అమలుజరిపిన విధానం భారతదేశంలో చెలరేగనున్న భవిష్యదాందోళనకు రూపురేఖలు దిద్దింది. భారత స్వాతంత్ర్యోద్యమానికి యీ విధంగా జాతీయతా స్వభావాన్నీ, సామ్యవాదశీలాన్నీ ఆపాదించింది. ఈఒక్క అర్థంలో, సిపాయిలతిరుగుబాటును— నిజంగా భారత స్వాతంత్ర్య సమరమని పిలవటానికి ఆస్కారముంటుంది.

* ఎన్‌కౌంటర్ పత్రిక సౌజన్యంతో